

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Meiboom, W.E.

Citation

Meiboom, W. E. (2016, June 8). *Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*. s.n., S.l. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/40130> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Meiboom, W.E.

Title: Bijzonder bestraft : context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Issue Date: 2016-06-08

7.1 ‘Politieke delinquenten’ berecht door de Kamer Groningen van het Bijzonder
Gerechtshof Leeuwarden

7.1.1 Inleiding

Hoewel in Groningen ruim 18.000 personen gearresteerd zijn, zijn er maar 595 berecht door de Kamer Groningen. Bovendien waren lang niet alle berechte ‘politieke delinquenten’ die door de Kamer Groningen berecht zijn, in Groningen gearresteerd. 162 personen werden buiten de provincie of zelfs buiten Nederland gearresteerd. Alle ‘politieke delinquenten’ berecht door de Kamer Groningen die werden gearresteerd en geïnterneerd, waren vastgezet op grond van een reëel vermoeden van schuld, zoals opgenomen in artikel 27 lid 1 Wetboek van Strafvordering. Zij waren te verdelen in drie groepen:

1. Functionarissen van het Scholtenhuis en hun handlangers;
2. Verzetsmensen, berecht voor oorlogsgelateerde misdaden gepleegd in de oorlog;
3. Overige verdachten.

1. Functionarissen van het Scholtenhuis en hun handlangers

Alle daden van de beruchte en berechte medewerkers van het Scholtenhuis zijn uitgebreid in boekvorm beschreven.⁶⁹¹ De berechting van de medewerkers van het Scholtenhuis was zeer gecompliceerd, vooral omdat vele slachtoffers de martelingen in het Scholtenhuis niet hadden overleefd. Degenen die de mishandelingen wel overleefd hadden, waren vervolgens afgevoerd naar concentratiekampen in Nederland, Duitsland en Polen. De overlevenden konden na de oorlog vaak niet zeggen door wie ze gemarteld waren. De Scholtenhuis-medewerkers hadden hun daden meestal gepleegd zonder dat er getuigen bij waren. Ook waren er nauwelijks getuigen van de executies en de moorden in leven gebleven.

Nog tijdens de oorlog, in januari 1945, hadden alle Scholtenhuis-medewerkers afgesproken niet tegen elkaar te zullen getuigen.⁶⁹² Op Schiermonnikoog, waar in april 1945 een groot aantal van hen naartoe gevlucht was, werd uitgebreid besproken welke getuigenissen ze zouden afleggen. Afgesproken werd dat, indien mogelijk, daden zouden worden toegewezen aan overleden Scholtenhuis-medewerkers. Vele daden werden in verhoren dan ook toegewezen aan Anne Jannes Elsinga, Arthur Thomsen, Jannes Luitje Keijer en Ernst Knorr. Die waren immers alle vier al dood. Toch hebben drie Scholtenhuis-medewerkers zich niet aan de geheimhoudingsafspraken van Schiermonnikoog gehouden. De SD’er J.A. V. tekende een uitgebreid schema van de organisatie van het Scholtenhuis.⁶⁹³ Daarnaast had de SD’er Harm Bouman al op Schiermonnikoog een brief geschreven met de mededeling dat hij wilde getuigen over alle daden op het Scholtenhuis. Na zijn arrestatie en internering is hij, volgens eigen zeggen, in 1945 meer dan 150 keer verhoord.⁶⁹⁴ Tot slot wilde ook Robert Wilhelm Lehnhoff, kriminal-Sekretär op het Scholtenhuis en leider en deelnemer aan vele martelingen op het Scholtenhuis, een uitgebreide getuigenis afleggen, in de hoop zo aan de doodstraf te ontkomen.⁶⁹⁵ De informatie van deze drie verdachten (met de nodige voorbehouden over hun eigen aandeel in de misdrijven) heeft gewerkt als breekijzer bij de verhoren van de anderen. Zo konden uiteindelijk toch veel misdrijven aan individuele verdachten worden gerelateerd.

De tenlasteleggingen voor de Scholtenhuis-verdachten omvatten: brandstichting, doodslag, moord, mishandeling en zware mishandeling, executies zonder voorafgaand proces, marteling, diefstal, vastzetten van gijzelaars, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid.⁶⁹⁶ Volgens een

⁶⁹¹ P. de Both, *Het Scholtenhuis 1940-1945*, In Boekvorm Uitgevers, 2008; Brinks, 2009; Brinks, 2013.

⁶⁹² J. Schoemaker, Inventaris van het bedrijfsarchief van de Arrondissementsrechtbank Groningen, (1924) 1940-1990 (1993), inv. nr. 457.

⁶⁹³ Archief CABR, inv. nr. 73954.

⁶⁹⁴ Archief CABR, inv. nr. 73954 + 75542.

⁶⁹⁵ OVCG, inv. nr. 185, Harm Bouman, *De Breede weg*, typoscript, (1948).

⁶⁹⁶ Alle daden van de berechte en beruchte medewerkers van het Scholtenhuis zijn uitgebreid opgenomen in: Brinks, 2009; Brinks, 2013;

getuigenis van Harm Bouman was het systeem van de SD fout. De SD'ers waren volgens hem niet veel slechter dan doorsnee burgers. Volgens advocaat-fiscaal jhr. A.H.S. van der Wijck was Harm Bouman echter *'op jacht naar avontuur'* en had hij *'een rijke fantasie'* en *'geen nationaliteitsbesef'*. *'Wilde alleen maar vechten en schieten. Heeft na de oorlog steeds als getuige meegewerkt zonder zichzelf te sparen.'*⁶⁹⁷ Veel (46) Scholtenhuis-medewerkers zijn door de Kamer Groningen berecht. Daarnaast zijn twaalf zaken van 'politieke delinquenten' uit het Scholtenhuis verwezen naar andere Bijzondere Gerechtshoven en daar berecht.

2. Oud-verzetsmensen die berecht zijn voor misdaden gepleegd in de oorlog

Ook verzetsmensen hebben tijdens de oorlog oorlogsgelateerde misdaden begaan. Berechting van verzetsmensen via de bijzondere rechtspleging voor oorlogsgelateerde misdrijven begaan tijdens de oorlog stuitte op zware protesten en onbegrip van verzetsmensen en van Nederlandse burgers. Op 21 juni 1946 ontving de Kamer Groningen een brief van de procureur-fiscaal in het ressort Leeuwarden, L.W.E.M. Lasonder. Die schreef dat er *'eenduidig gehandeld moet worden bij de berechting van personen die in verband met illegaal werk in de oorlog de strafwet overtreden hebben. Het is mogelijk dat dergelijke zaken geseponneerd moeten worden, maar in sommige zaken zou mogelijk een zware straf gerechtvaardigd kunnen zijn. Ik verzoek u om de politieverbalen in deze zaken aan hem op te sturen alvorens een gerechtelijke actie te ondernemen en daarbij in een brief te melden welke gedragslijn u in deze zaken wil volgen.'*⁶⁹⁸

Toch zijn in de Kamer Groningen tien illegale werkers berecht die misdrijven gepleegd zouden hebben in de oorlog, zonder dat hierover bericht is gestuurd aan de procureur-fiscaal en zonder overleg tussen de Groningse advocaten-fiscaal en de procureur-fiscaal.⁶⁹⁹ Een overzicht van deze zaken en de opgelegde straffen is opgenomen in rubriek 7.5.2.3.

3. Overige verdachten

Deze groep van 539 personen was bepaald niet homogeen, noch in daden, noch in achtergronden, noch in motieven voor hun daden. Sommigen hingen nationaalsocialistische ideeën aan. Dat was voor hen (deels) een reden om hun misdrijven te plegen. Anderen, en dat was een ruime meerderheid, hadden andere motieven. Jacht naar avontuur, ruzie met ouders, invloed van anderen, eigenbelang, eigen gewin, domheid en verliefdheid lagen aan de basis van hun misdrijven.

7.1.2 Arrestaties

In totaal werd tussen 11 april en 2 juni 1945 ruim driekwart van de 'politieke delinquenten' aangehouden, die later berecht zijn door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden.

Arrestaties van personen berecht door de Kamer Groningen, uitgesplitst naar datum van arrestatie

1945		
	april	292
	mei	199
	juni	26
	juli	14
	augustus	12
	september	9
	oktober	9
	november	8
	december	3
1946		25
1947		4
1949		1

P. de Both, *Het Scholtenhuis 1940-1945*, In Boekvorm Uitgevers Assen, 2008.

⁶⁹⁷ OVCG, inv. nr. 185, p. 20-21.

⁶⁹⁸ Rechtbank Groningen, Correspondentie serie B 1946 nr. 4646.

⁶⁹⁹ Archief CABR, inv. nr. 71727, 75619 + 10506, 71601, 71269, 71466, 119, 71612, 71394.

1951	1
Niet gearresteerd	2
Door de Duitse bezetter gearresteerd tijdens de oorlog	6
Voortvluchtig	6
Vermist	1
Onbekend	16

De zaak J.V.⁷⁰⁰

Bijzonder was de arrestatie van J.V. Hij was meteen na de bevrijding in dienst gegaan als kok in hotel Pays-Bas in Utrecht. Daar heeft hij tot september 1945 gekookt voor de Canadese militairen. Bij hun vertrek hadden de Canadese militairen hem nog een gunstige aanbevelingsbrief gegeven. Na hun vertrek bleef hij in het hotel werken als kok, tot hij op 16 februari 1946 werd gearresteerd.

Alle 595 'politieke delinquenten' berecht door de Kamer Groningen waren gearresteerd en geïnterneerd met een gerede verdenking van schuld.⁷⁰¹ Dit in tegenstelling tot vele gearresteerde Groningers. Lang niet alle 'politieke delinquenten' berecht door de Kamer Groningen werden in Groningen gearresteerd. Ook werden ze niet alleen door de Politieke Opsporingsdienst en de Binnenlandse Strijdkrachten gearresteerd. Nederland had na de bevrijding geen macht over personen die in Duitse krijgs- of staatsdienst geweest waren of Nederlandse verdachten die belangrijke leidinggevende functies vervuld hadden in de oorlog. Het recht tot arrestatie, internering en verhoor werd in Groningen namens de geallieerden uitsluitend uitgeoefend door de Canadian Field Security Service (FSS).⁷⁰² De FSS in Nederland en de Amerikaanse, Russische en de Britse bezettingsautoriteit in Duitsland hebben meteen na de Bevrijding 'politieke delinquenten' gearresteerd, die later berecht zijn door de Kamer Groningen.

Arrestaties uitgesplitst naar plaats van arrestatie

In Nederland gearresteerd	512
Door geallieerden	42
Door Nederlanders	470
In Duitsland gearresteerd door geallieerden	50
In België gearresteerd door geallieerden	2
In Zweden gearresteerd	1
Door de Duitse bezetter tijdens de oorlog gearresteerd in Nederland of Duitsland	6
Voortvluchtig	6
Niet gearresteerd wegens huiselijke omstandigheden	2
Vermist	1
Onbekend	16

Pas in de zomer van 1945 konden de geïnterneerden door het Militair Gezag in Groningen uit de tientallen grote en kleine interneringsplaatsen samengebracht worden in een twintigtal interneringskampen. Uit de getuigenissen van 'politieke delinquenten' en toeschouwers bij de arrestaties in Groningen blijkt duidelijk, dat er bij arrestatie soms (zwaar) mishandeld is. Soms was dit zelfs van invloed op de hoogte van de op te leggen straf door de Kamer Groningen.

De zaak R.v.d.B.⁷⁰³

V.d.B. was door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten zwaar mishandeld en daardoor ernstig gewond geraakt. Medische hulp werd hem geweigerd, zodat hij door de gevolgen van de mishandeling levenslang invalide geworden is. Hoewel de eis tegen hem vijftien jaar was, werd het vonnis in eerste

⁷⁰⁰ Archief CABR, inv. nr. 607.

⁷⁰¹ Voor zover de arrestatiedatum van de gearresteerden bekend is. Van velen is deze datum echter niet vast te stellen op grond van informatie in de dossiers.

⁷⁰² Op grond van de *Overeenkomst tussen de Verenigde Staten van Amerika en het Koninkrijk der Nederlanden betreffende burgerlijk bestuur en rechtsmacht op Nederlandsch grondgebied bevrijd door een Geallieerde expeditiemacht*; Londen, 16 mei 1944 (Vol. 132 UNTS 1952, No. 440).

⁷⁰³ Archief CABR, Inv. nr. 86, 139, 409.

aanleg, rekening houdend met zijn verwondingen en invaliditeit dertien jaar. In cassatie werd de straf verlaagd tot acht jaar, met opnieuw als motief zijn invaliditeit. De weigering om medische hulp toe te staan na de mishandeling heeft hierbij zwaar meegeteld.

*De zaak E.V.*⁷⁰⁴

Op verzoek van de POD Rotterdam doet jhr. A.H.S. van der Wijck een onderzoek naar de dood van een 'politieke delinquent' op 10 mei 1945 in Zuidbroek. Uit de stukken blijkt dat de arts die haar had moeten behandelen niet gekomen is, ook niet nadat drie keer om zijn hulp gevraagd is. Volgens eigen zeggen van de arts had hij niet kunnen komen, omdat hij zelf plotseling in het ziekenhuis in Groningen moest worden opgenomen. Jhr. A.H.S. van der Wijck concludeert op grond van de verkregen informatie dat er geen sprake geweest is van strafbare nalatigheid en schrijft dit ook aan de POD Rotterdam.

Het grootste aantal 'politieke delinquenten' werd in de eerste maanden na de bevrijding, voor een belangrijk gedeelte al in april 1945, gearresteerd. Zeven personen werden gearresteerd toen ze illegaal de grens vanuit Duitsland naar Nederland wilden oversteken. Zij waren naar Duitsland gevlucht, maar wilden hun familie in Nederland bezoeken.⁷⁰⁵ Daarnaast werden de Scholtenhuis-vluchtelingen gearresteerd op 31 mei 1945 na hun vergeefse vlucht naar Schiermonnikoog.⁷⁰⁶

Arrestaties in Nederland uitgesplitst naar plaats arrestatie

Groningen (inclusief Schiermonnikoog)	433
Zuid-Limburg	21
Zuid-Holland	14
Utrecht	11
Gelderland	11
Noord-Holland	8
Drenthe	9
Friesland	6

Niet voor alle personen berecht door de Kamer Groningen was de arrestatiedatum ook de dag waarop hun bewaring begon. Verdachten gearresteerd in Duitsland en in Nederland werden vaak gearresteerd als krijgsgevangene. De krijgsgevangenschap telde echter niet mee bij de berekening van de bewaring. Diegenen die in Duitsland als krijgsgevangene gearresteerd werden, werden vaak via een enorme omweg naar Nederland uitgeleverd en pas daar in bewaring gesteld als 'politiek delinquent'.⁷⁰⁷ Voor 45 personen was de arrestatiedatum niet de datum van inbewaringstelling.

Een voorbeeld van een 'politiek delinquent' waarbij er een verschil was tussen arrestatiedatum en bewaringsdatum, was A.S. Hij werd op 17 april 1945 gearresteerd door de Binnenlandse Strijdkrachten, overgegeven aan geallieerden, gearresteerd als krijgsgevangene en overgebracht naar Engeland. Hij werd vervolgens op 16 november 1945 weer naar Nederland overgebracht en pas op die datum gearresteerd als 'politiek delinquent' en in bewaring genomen.⁷⁰⁸

Het verschil tussen de data van arrestatie en bewaring varieerde van 1 maand tot 13 maanden. De 'preventie' (de tijd voor de rechtszitting die een 'politieke delinquent' in bewaring zat) begon pas op het ogenblik dat ze in Nederlandse bewaring genomen werden. De tijd die ze elders als krijgsgevangene of anderszins in gevangenschap hadden doorgebracht, telde voor de Nederlandse bewaring officieel niet mee.⁷⁰⁹

⁷⁰⁴ Rechtbank Groningen, correspondentie serie A, 1945, no. 7784.

⁷⁰⁵ Archief CABR, inv. nr. 71547, 75619, 71684, 71608, 71585, 71547, 71351.

⁷⁰⁶ Archief CABR, inv. nr. 75668, 75133, 75133, 76079, 71546, 00579, 580, 595, 700, 207, 251, 309, 446, 71390, 652, 71459, 74585, 353, 71731, 73954, 75366, 71543, 71447, 71719, 71695, 333, 335, 73954, 75525+87558, 71550, 114, 75380, 71725, 76493, 74851, 71520, 71378, 75366, 402+71739, 102.

⁷⁰⁷ Archief DGBR, inv. nr. 463, Stukken betreffende de behandeling van verzoeken tot het opvragen van delinquenten in de Amerikaanse zone van Duitsland, 1947. inv. nr. 470 Stukken betreffende het begeleiden van gevangenen vanuit de Franse zone van Duitsland naar Nederland, 1947-1948., inv. nr. 713, Duitse bezetting, naar Nederland overgebracht en daar gevangengezet, 1946-1948, inv. nr. 781 Lijsten van Duitse oorlogsmisdadigers en 'politieke delinquenten' die vanuit Duitsland naar Nederland zijn overgebracht (de zgn. aanvoerlijsten, 1948-1950.

⁷⁰⁸ Archief CABR, inv. nr. 71555 + 76928.

Verskil tussen arrestatie en bewaring

1 maand verschil	7
2 maanden verschil	3
3 maanden verschil	7
4 maanden verschil	4
5 maanden verschil	6
6 maanden verschil	4
7 maanden verschil	8
8 maanden verschil	1
9 maanden verschil	1
12 maanden verschil	1
13 maanden verschil	1
onbekend	2

Zoals hierboven al aangegeven bij de *arrestaties uitgesplitst naar plaats en datum van arrestatie*, bevonden zes personen zich al voor de bevrijding in een gevangenis in Nederland of Duitsland. Zij waren door de Duitse bezetter gearresteerd wegens desertie of diefstal. Meteen na de bevrijding werden zij in de gevangenis gearresteerd als ‘politiek delinquent’ en geïnterneerd.⁷¹⁰

*De zaak G.t.B.*⁷¹¹

G.t.B. werd in maart 1944 gearresteerd door de Duitse bezetter en als militair deserteur overgebracht naar kamp Matskow bij Dantzig. Na vijf maanden werd hij vrijgelaten en dook hij als arbeidskracht onder in Berlijn. Daar werd hij in september 1944 weer gearresteerd. Tot eind november 1944 bleef hij in gevangenschap van de Gestapo in Berlijn. Vervolgens werd hij getransporteerd naar kamp Matskow. Bij de ontruiming van dit kamp in januari 1945, vanwege de nadering van de Russische geallieerden, werd hij op transport gesteld naar Buchenwald. Bij de bevrijding van Buchenwald werd hij gearresteerd als krijgsgevangene en overgebracht naar kamp Fernbach. Van daaruit werd hij naar Nederland getransporteerd en als ‘politiek delinquent’ in bewaring gesteld. In de sententie geeft de Kamer Groningen aan dat ze bij de strafmaat – G.t.B. was vrijwillig in buitenlandse vijandelijke krijgsdienst getreden – rekening gehouden heeft met arrestaties en interneringen in Duitsland en het advies van de POD. Na een eis van twaalf jaar legt de Kamer Groningen hem een straf op van vier jaar.

In totaal werden veertien verdachten bij verstek veroordeeld.⁷¹² Hiervan waren elf personen in Nederland gearresteerd en daarna gevlucht, twee verdachten waren vóór hun arrestatie gevlucht naar Duitsland en werden door de Duitse regering niet naar Nederland uitgeleverd omdat ze volgens het Führererlass uit 1943 de Duitse nationaliteit gekregen hadden en hen geen oorlogsmisdrijven ten laste gelegd waren.⁷¹³ Zij werden door de Kamer Groningen bij verstek veroordeeld. Tot slot werd één persoon eerst bij verstek veroordeeld en vervolgens alsnog door Zweden uitgeleverd.⁷¹⁴

Niet alle ‘politieke delinquenten’ werden geïnterneerd. Twee personen werden helemaal niet geïnterneerd *‘wegens gezondheid en huiselijke omstandigheden’*, aan zeven personen werd na een

⁷⁰⁹ Arrestatie als krijgsgevangene of door de Geallieerden gold niet als bewaring in de zin van de bijzondere rechtspleging. Dit betekende dat in 45 zaken de ‘politieke delinquenten’ al voordat ze officieel in bewaring gesteld waren als ‘politiek delinquent’ enige tijd, variërend van 1 maand tot 13 maanden in gevangenschap hadden doorgebracht. Deze tijd telde niet mee als preventief (vorm van voorarrest). De Kamer Groningen hield hiermee echter rekening bij het bepalen van de strafmaat.

⁷¹⁰ Archief CABR, inv. nr. 71400, 71415, 71444, 71481, 71505, 71658.

⁷¹¹ Archief CABR, inv. nr. 71505.

⁷¹² Na arrestatie gevlucht en bij verstek veroordeeld: Archief CABR, inv. nr. 71529, 71399 + 71448, 71433, 76739, 71449, 71447, 71695, 71425, 71428, 71424, 71437 + 12800; gevlucht voor de Bevrijding, niet uitgeleverd en bij verstek veroordeeld: Archief CABR, inv. nr. 71652, 71739; bij verstek veroordeeld en daarna uitgeleverd door Zweden.

⁷¹³ Führererlass: Hitler ‘s Erlass van 19 mei 1943 betreffende de verlening van het Duitse staatsburgerschap. Besluit van Adolf Hitler waarbij buitenlanders in dienst van het Duitse leger automatisch de Duitse nationaliteit kregen.

⁷¹⁴ Na arrestatie gevlucht en bij verstek veroordeeld: Archief CABR, inv. nr. 71739 Siert Bruins, inv. nr. 71433 Hermanus Wubbe Ates, inv. nr. 71695 Jan Hendrik Willem Bettink, inv. nr. 76739 Jan Kuil, inv. nr. 71449 Joachim Kath, inv. nr. 71424 Adam Koppa, inv. nr. 71380 Otto Frederik Peter Hendrik de Waard, inv. nr. 12 Leonardus Lucas Omlo, inv. nr. 71679 Klaas Visser, inv. nr. 71437 + 12800 Harmanus Hendrikus Scheve, inv. nr. 71428 Arend Bouwman, inv. nr. 71447 Jan Visscher, inv. nr. 71425 Wilhelm Herman Lunter, inv. nr. 71399 + 71448 Klaas Hendrik Brontsema, inv. nr. 71407 Jacob Larkens, inv. nr. 71652 Jacobus Willem Munnikhuizen, inv. nr. 71592 Gesina Hillechina Hulsebos.

korte internering huisarrest opgelegd wegens ouderdom, zwangerschap of ziekte en drie personen werden na arrestatie onder voorwaarden vrijgelaten.⁷¹⁵

7.1.3 Vlucht en arrestatie van Scholtenhuis-vluchtelingen

De vlucht

Nog voordat de stad Groningen in april 1945 belegerd werd door de geallieerden, trof in de stad een aantal SS'ers en SD'ers van het Scholtenhuis voorbereidingen voor een vlucht naar Duitsland. Eind maart 1945 formeerde de garnizoenscommandant van de stad Groningen, generaal-majoor Karl Böttger, deze SS'ers en SD'ers van het Scholtenhuis tot een nieuwe militaire eenheid. Hierbij sloot zich een aantal zogenaamde V-männer aan, Nederlandse spionnen voor de Duitse bezetter, evenals gevluchte SD'ers uit Den Haag, Den Bosch, Enschede, Zwolle en Tilburg. Deze militaire eenheid kreeg de naam 'SS Ausbildungskommando Könitz', in totaal 122 man sterk. Ook voegden zich twaalf vrouwen bij hen.⁷¹⁶

Ze vertrekken op 15 april 1944 nog tijdens de gevechten rond de stad Groningen. Niet iedereen past in de auto's, daarom gaan sommigen met de fiets achter de stoet aan.⁷¹⁷ De directe weg naar Duitsland is door de Canadese en Poolse geallieerde troepen dan echter al afgesloten. De groep besluit naar Schiermonnikoog te gaan, om van daaruit te proberen met boten naar het Duitse eiland Borkum te komen. De stoet gaat daarom op weg naar Zoutkamp, in het noorden van de provincie Groningen. Laagvliegende geallieerde vliegtuigen en angst voor beschietingen houden de groep op.⁷¹⁸ Toch bereiken ze Zoutkamp en daar annexeren ze vier boten. Het laden van alle spullen en personen in de boten neemt behoorlijk wat tijd in beslag. De groep heeft namelijk veel (geroofde) luxeartikelen, eten en drinken meegenomen om zichzelf enkele weken te kunnen onderhouden. Als laatste wordt de luxeauto (de zesde auto uit Groningen) in de boot geladen. Deze auto is dan al overgeschilderd met een rood kruis op het dak, om hem op een Rode Kruisauto te laten lijken. Tijdens de overtocht van Zoutkamp naar Schiermonnikoog worden ze, volgens Oomke Bouman door 'terroristen'⁷¹⁹ beschoten. Hierbij vallen enkele gewonden. Zondag 15 april 1945 om twee uur komen de boten aan op Schiermonnikoog.⁷²⁰

De ontvangst op het eiland door de commandant van de Duitse troepen Thomas Wittko is verre van hartelijk. De reputatie van moord en marteling is de groep vooruitgesnel. In het hele noorden van het land was het Scholtenhuis de personificatie van het Duitse kwaad. Thomas Wittko voelt er eigenlijk heel weinig voor deze vluchtelingen op het eiland toe te laten. Ze doen hun reputatie meteen eer aan en gaan in het dorp patrouilleren, vragen om persoonskaarten, bedreigen en mishandelen inwoners. T. Wittko, besluit na overleg met J. Weber, waarnemend burgemeester van het eiland, om de vluchtelingen een halt toe te roepen. Hij geeft de mannen (en de vrouwen) opdracht zich te vestigen in de boerderijen van Kooi, Visser en van Holwerda, ver buiten het dorp. Tegelijkertijd heeft hij opdracht gegeven om het grote Duitse kanon, dat op het eiland staat, om te draaien. Daardoor is het kanon niet meer op zee gericht, om een geallieerde invasie tegen te houden, maar op de boerderijen waar de Scholtenhuis-vluchtelingen zich bevinden. Hij beveelt de mannen om zich uitsluitend in en rond deze boerderijen op te houden en niet meer in het dorp te komen. Als ze aan deze eis niet voldoen, zal hij met het kanon de drie boerderijen in as leggen. De Scholtenhuis-vluchtelingen besluiten toe te geven aan zijn eis en trekken zich terug in de boerderijen. De volgende dag, op 16 april 1945, sturen ze vier boten het water op om de 'terroristen' die de boten eerder beschoten, 'uit te roeien'. De boten

⁷¹⁵ Niet geïnterneerd: Archief CABR, inv. nr. 74686; gearresteerd maar vervolgens huisarrest gekregen: Archief CABR, inv. nr. 71595+74888, 75350, 71630, 71537, 71671, 71357, 71648; onder voorwaarden vrijgelaten na arrestatie: Archief CABR, inv. nr. 71638, 71727, 71611.

⁷¹⁶ OVCG, inv. nr. 191, 192.

⁷¹⁷ Brinks 2009, p. 80.

⁷¹⁸ Archief CABR, inv. nr. 75380.

⁷¹⁹ De term 'terroristen' werd in kringen van het Scholtenhuis gebruikt voor verzetsmensen.

⁷²⁰ Archief CABR, inv. nr. 75380.

worden op hun beurt beschoten door geallieerde pantservoertuigen vanaf het Groninger vasteland. Resultaat van deze actie, volgens Oomke Bouman: acht gewonden.⁷²¹

De dagen duren lang op het eiland. Ze gaan voorbij met patrouilleren, praten en bang zijn. De vlucht naar Borkum kan niet doorgaan, aangezien het eiland niet meer vanuit Schiermonnikoog bereikt kan worden. Er heerst grote animositeit tussen de Duitsers en de Nederlanders in de groep. Volgens het dagboek van Bouman *'zien de Duitsers groen van angst en doen ze niets anders als drinken, terwijl de Nederlanders het vuile werk mogen opknappen'*. Op 30 april 1945 schrijft Bouman: *'... misschien komt alles nog goed. Ik vertrouw zoo op onze Führer ...'*. Als op 2 mei de dood van de Führer gemeld wordt, heerst er grote verslagenheid. Bouman huilt en schrijft in zijn dagboek:

*'Het is een bitter idee zoo dicht van de zege te moeten stranden. Waarvoor zijn nu alle Kameraden gevallen, waarom heb ik dag en nacht gewerkt om vooruit te komen? Alleen voor onzen Führer en die is nu dood. Arm Duitsland en arme mensen, die toch alleen maar voor hun idee hebben gestreden.'*⁷²²

Op 5 mei om 18 uur worden alle mannen opgeroepen om aan te treden. Ze moeten de eed van trouw op admiraal Karl Dönitz afleggen. Oomke Bouman en vijf andere Nederlanders weigeren dit. Bouman schrijft: *'Ik heb altijd medegedaan, maar alleen om de Führer, niet om iets anders.'* De zes mannen krijgen tot de volgende dag 11 uur bedenktijd. Ze worden onder druk gezet met het dreigement dat ze, als ze de eed niet afleggen, zullen worden ontpand. Met drie andere Kameraden wil Bouman die nacht daarom een vlucht poging wagen. Deze mislukt echter omdat de boot lek is en het weer te slecht. Maar de volgende dag is de capitulatie een feit en de weigeraars hoeven geen eed van trouw op K. Dönitz meer af te leggen.

Arrestatie

Aan de andere kant van het water, in Zoutkamp, wachten intussen de Canadezen. Ze wachten al vanaf eind april 1945 op overgave door de Scholtenhuis-vluchtelingen. Ze zijn niet bezorgd over de normale Duitse troepen op Schiermonnikoog, maar ze weigeren om over te steken naar Schiermonnikoog om de groep Scholtenhuis-vluchtelingen te arresteren. Gelet op de reputatie van de Scholtenhuis-vluchtelingen en het militair materiaal dat ze bij zich hebben, zal een actie, volgens de Canadese militairen, vrijwel zeker ontaarden in een bloedbad. Uiteindelijk besluiten de Canadezen op 25 mei 1945 de verzetsman Herman Kloppenburg in een Canadees uniform naar de Scholtenhuis-vluchtelingen te sturen. Hij moet proberen de vluchtelingen over te halen om zich over te geven. Herman Kloppenburg 's vermomming heeft succes. In zijn dagboek beschrijft Bouman hem als Canadees. Afgesproken wordt dat de Scholtenhuis-vluchtelingen zich op 31 mei 1945 als krijgsgevangenen zullen overgeven aan de Canadezen in Zoutkamp. Ze mogen hun handvuurwapens en hun militaire uniformen behouden. O. Bouman, die zich verstopt heeft in de duinen, beschrijft hoe om 15.00 uur op 31 mei 1945 vrijwel alle Scholtenhuis-vluchtelingen afmarcheren naar de boten voor de overtocht naar Zoutkamp.⁷²³

Voor de tocht vanaf Zoutkamp naar Groningen is inmiddels een heel draaiboek opgesteld door verzetsman Reinder Paul Houwen. De angst is groot dat, als de vluchtelingen ontdekken dat de reis niet naar de Duitse grens voert, ze alsnog zullen proberen zich schietend een weg naar de grens te banen. In Zoutkamp worden ze opgewacht een groot aantal militairen en burgers. Daarbij staan ook J.C. Louët Feisser en jhr. A.H.S. van der Wijck, officieren van justitie van de rechtbank Groningen. Vanuit Zoutkamp gaat het transport echter niet naar Duitsland, zoals de Scholtenhuis-vluchtelingen dachten. Het transport gaat direct naar de gevangenis in Groningen. Alle kruispunten op de route Zoutkamp-Groningen zijn afgezet door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten, om niet te hoeven stoppen voor ander verkeer. Zodra de auto's de binnenplaats van de gevangenis in Groningen zijn opgedraaid, gaan de gevangenisdeuren achter de auto's dicht.⁷²⁴ Om uitbraakpogingen te voorkomen,

⁷²¹ Archief CABR, inv. nr. 75380.

⁷²² Archief CABR, inv. nr. 75380: hierdoor wordt duidelijk dat Oomke Bouman geen enkele gedachte weidt of idee heeft over was hij en zijn 'Scholtenhuis-collega's hebben aangericht. Zijn 'werk' was mishandelen, arresteren en bedreigen van mensen.

⁷²³ Archief CABR, inv. nr. 75380; OVCG, inv. nr. 595.

⁷²⁴ Het verhaal van D.C.C. Schoonoord in zijn boek *Het 'circuit' Kruls over het Militair Gezag*, op p. 443 en 444 bevat en aantal onduidelijkheden en fouten over de gevangenneming van de Scholtenhuis vluchtelingen. Kloppenberg gaat al op 25 mei 1945, verkleedt in een Canadees uniform naar de Scholtenhuis vluchtelingen toe en beweegt ze om zich naar de vaste wal te laten vervoeren. De

worden ze omringd door bewapende BS'ers. Arthur Thomsen probeert nog op de binnenplaats met een klein pistool zelfmoord te plegen, maar dit wordt verijdeld.⁷²⁵

J. van Zaaijen, hoofd van de secties binnenlands bestuur en juridische zaken van het Militair Gezag in Groningen, deelt hun vervolgens mee dat ze gevangen genomen zijn. Niet als krijgsgevangenen, maar op verdenking van het plegen van vele misdaden. In een *'massa-aanhouding en inbewaringstelling proces-verbaal'* worden de vluchtelingen aangehouden en vervolgens gevangen gezet.⁷²⁶ Hun poging te ontkomen aan de Nederlandse justitie is hiermee mislukt. Van deze groep vluchtelingen is vrijwel iedereen veroordeeld. Velen tot zeer hoge straffen.

7.1.4 Internering en bewaring

In heel Nederland waren in elke plaats meteen na de bevrijding één of meerdere provisorische interneringskampen opgezet. Ook voor de 'politieke delinquenten' berecht door de Kamer Groningen geschiedde de eerste internering vaak in scholen, fabrieken, cafés, gemeentehuizen, loodsen, pakhuizen, fabrieken, bioscopen en schuren. Het Militair Gezag besloot daarnaast om in het Stadspark in Groningen een barakkenkamp te bouwen om arrestanten in op te vangen.⁷²⁷ De zwaarste 'politieke delinquenten' werden echter meteen geïnterneerd in de strafgevangenis in Groningen. Er bleken naast de 'gewone' kampen ook geheime kampen te zijn opgericht na de oorlog.⁷²⁸

De arrestanten berecht door de Kamer Groningen hadden bij hun arrestatie hun geld en kostbaarheden die ze bij zich hadden moeten afgeven. Vrijwel al het geld en de kostbaarheden waren echter binnen korte tijd verdwenen.⁷²⁹ Hoewel in sommige dossiers aantekeningen te vinden zijn dat de kostbaarheden in de brandkluis zijn opgeborgen en waardepapieren bij de Incassobank in bewaring zijn gegeven. Later blijkt echter alles uit de bank en uit de kluis verdwenen te zijn. In één dossier zit informatie over de inbeslagneming van sieraden van de vrouw van de SD'er Gerrit Reinier Mozer. Deze sieraden zijn in een kluis op het politiebureau van Groningen gelegd en daarna verdwenen.⁷³⁰

Sommigen zeiden al snel dat leden van de POD hier de hand in hebben gehad. Maar anderen beschuldigden de 'nieuwe' na de oorlog tot de Binnenlandse Strijdkrachten toegetreden mensen.⁷³¹

Enkele voorbeelden van problemen rond de internering zijn:

1. Uit brieven aan de Kamer Groningen blijkt dat in meerdere gevallen aangifte is gedaan van de verdwijning van kostbaarheden, geld en huisraad. Niets is traceerbaar, volgens de politie, die aangeeft dat het kwijtraken van deze spullen terug te voeren is op de chaotische toestanden in april 1945. Ook blijkt dat soms kostbaarheden verdwenen zijn tijdens transporten van het ene naar het andere bureau. Volgens andere brieven hebben bewakers van een kamp en leden van de Binnenlandse Strijdkrachten geld en sieraden verduisterd. Het Openbaar Ministerie in Arnhem heeft aangegeven deze personen te willen vervolgen voor verduistering.⁷³²
2. Geïnterneerde J.W.C.K. in kamp Nuis klaagt bij de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden over het feit dat hij zelf geen aangifte mocht doen van de geboorte van zijn kind aangezien er te weinig bewakers waren. Hierdoor kon niemand hem begeleiden naar het gemeentehuis.⁷³³

bevolking van Schiermonnikoog was bang voor hen, en gezien hun eerdere daden, terecht. Maar met de 'gewone' Duitse bezetting van 600 man, hadden zij geen enkel probleem.

⁷²⁵ OVCG, inv. nr. 840.

⁷²⁶ Groninger Archiven, toegangsnummer 2015, Archief van de gevangenis te Groningen, fungerende als interneringskamp voor politieke gedetineerden, 1945-1950 (1955), Inv. nr. 23: Massa-arrestatie 31 mei t/m 2 juni. Onder deze arrestanten bevond zich ook een aantal volkomen onschuldige personen. Eén persoon weet niet waarvoor hij gearresteerd is, en een ander denkt dat persoonlijke animositeit de reden is.

⁷²⁷ Brand de Boer en Jonkman 1990, p. 138-142; Archief CABR, inv. nr. 78734-78735: Cartotheekkaarten van gedetineerden strafgevangenis Groningen.

⁷²⁸ Zie bijlage 7 voor een overzicht van alle interneringskampen, waar politieke delinquenten, berecht door de Kamer Groningen volgens informatie in de sententiedossiers verbleven hebben.

⁷²⁹ Archief MG, inv. nr. 4339, Stukken betreffende de behandeling van verzoeken tot het opsporen van vermiste en verloren gegane goederen van geïnterneerde personen, 1945-1946.

⁷³⁰ Archief CABR, inv. nr. 542.

⁷³¹ Brand de Boer en Jonkman 1990, p. 129: Minister-president W. Schermerhorn deelt in een toespraak op 26 november 1945 mee: *"Het staat vast dat zich in het uniform van het Militair Gezag lieden hebben weten te dringen die eigenlijk in interneringskampen thuishoren."*

⁷³² Rand de Boer en Jonkman 1990, p. 129.

⁷³³ Archief CABR, inv. nr. 62755.

3. Tijdens de berechting voerden advocaten van een aantal verdachten aan dat hun cliënten tijdens de arrestatie en internering (zwaar) mishandeld waren.⁷³⁴
4. In 1946 wordt bij de Kamer Groningen een rapport ingeleverd over een onderzoek naar de omstandigheden voor ‘politieke delinquenten’ tijdens hun internering in kamp Irene in Farnsum. Volgens dit rapport is M.H.C. v.d. L. drie weken in een bunker gestopt toen bekend werd dat hij informatie over de slechte toestand in dit kamp wilde doorspelen naar het Openbaar Ministerie.⁷³⁵
5. De commandant van kamp Carel Coenraadspolder in Finsterwolde bleek op grote schaal malversaties en mishandelingen gepleegd te hebben. Bewakers van kamp Westerbork hebben in de beginperiode ‘politieke delinquenten’ getreiterd en mishandeld. In de zomer van 1945 was de toestand in het interneringskamp chaotisch. Naast de Joden die nog in Westerbork zaten, waren er de bewakers van de Binnenlandse Strijdkrachten, van het voormalig verzet en een aantal vertegenwoordigers van het Militair Gezag die elkaar de macht twisten. Slechte leefomstandigheden en psychische en lichamelijke misstanden waren aan de orde van de dag. Ten minste 89 geïnterneerden stierven in de eerste vier maanden in Westerbork.⁷³⁶
6. De buitenbewaking van kamp ‘de Harskamp’ bleek als ‘spelletje’ op een meter hoogte door het kamp geschoten te hebben, waardoor een aantal geïnterneerden de dood vond en anderen gewond raakten.⁷³⁷
7. In de Cellenbarakken in Scheveningen is gedurende een korte tijd een bruut regiem door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten gevoerd. ‘Politieke delinquenten’ werden systematisch vernederd en zwaar mishandeld, met enkele doden tot gevolg.⁷³⁸

Uit de dossiers van de verdachten berecht door de Kamer Groningen is gebleken dat vele verdachten van kamp naar kamp getransporteerd zijn. De griffie van de Kamer Groningen schreef soms een verdachte aan in kamp A maar die bleek dan al overgebracht naar kamp B.⁷³⁹ Bij de inspectie vanuit het Ministerie van Justitie van de kampen, in 1947, klagen de geïnterneerden nog steeds over de veelvuldige verplaatsingen.⁷⁴⁰ Gemiddeld zaten deze ‘politieke delinquenten’ in zes verschillende kampen.⁷⁴¹

De ‘politieke delinquenten’ die van de zwaarste delicten verdacht werden, kwamen vroeg of laat terecht in de Cellenbarakken in Scheveningen of in de strafgevangenis van Groningen en Leeuwarden. Deze gevangenis en Cellenbarakken waren beter beveiligd, zodat ontsnapping hieruit moeilijker was. Van de verdachten uit Groningen zijn er veertien direct naar de Cellenbarakken overgebracht.⁷⁴²

In de Cellenbarakken in Scheveningen zijn tussen mei en juli 1945 de ‘politieke delinquenten’ die daar verbleven, stelselmatig en zeer zwaar mishandeld. De Canadezen hadden in die maanden officieel het beheer over de Cellenbarakken, maar hadden de feitelijke bewaking overgedragen aan de Binnenlandse Strijdkrachten. Een aantal onder hen is op misdadige wijze tekeergegaan tegen de onder hun gezag staande gevangenen. Twee van hun slachtoffers waren Ernst Knorr en Arthur Thomsen, gearresteerd in Groningen en vanuit de strafgevangenis in Groningen naar de Cellenbarakken overgebracht. Beiden hebben onder mysterieuze omstandigheden ‘zelfmoord’ gepleegd. Deze periode van zware mishandelingen heeft slechts korte tijd geduurd. Op 22 juli 1945 kwam het beheer van de Cellenbarakken onder het Militair Gezag en werden een aantal leden van de Binnenlandse Strijdkrachten uit hun functie ontheven.⁷⁴³

⁷³⁴ Archief CABR, inv. nr. 86, 580, 603, 71561, 71667, 71629, 76244, 71611, 76717.

⁷³⁵ Rechtbank Groningen, Correspondentie serie A, 1945- 1946, 19 juli 1945, 17 november 1945, 10 december 1945, 21 maart 1946.

⁷³⁶ Ontleend aan: [www.kampwesterbork.nl/geschiedenis/De zomer van 1945](http://www.kampwesterbork.nl/geschiedenis/De%20zomer%20van%201945).

⁷³⁷ Archief CABR, inv. nr. 71384.

⁷³⁸ De Jong, Deel 12 Epiloog, eerste helft, p. 523-525; www.kampwesterbork.nl/ interneringskamp, De zomer van 1945: Overzicht van het aantal geïnterneerden dat is overleden in de eerste vier maanden na de Bevrijding; Belinfante 1978, p. 195-201: Gedrukte versie van het verslag van Arlt. Het origineel bevindt zich bij het NIOD, Boon.

⁷³⁹ Handelingen, II, *zitting 1947-1948*, Verslag van de vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht omtrent bezoeken aan kampen voor politieke delinquenten en strafgeïnterneerden, Kamerstuk 631-1, p. 6.

⁷⁴⁰ Handelingen, II, *zitting 1947-1948*, bijlage 631-1: Verslag van de vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht omtrent bezoeken aan kampen voor politieke delinquenten en strafgeïnterneerden, p. 2.

⁷⁴¹ Zie bijlage 7 voor een overzicht van alle interneringskampen waar de berechte ‘politieke delinquenten’ volgens informatie in de dossiers verbleven hebben.

⁷⁴² Informatie ontleend aan de dossiers van de ‘politieke delinquenten’ berecht door de Kamer Groningen.

⁷⁴³ Belinfante 1978, p. 195-201: Gedrukte versie van het verslag van Arlt. Het origineel bevindt zich in het NIOD, Boon.

De meeste geïnterneerde Groningse ‘politieke delinquenten’ hebben gedurende enige tijd in interneringskamp Carel Coenraadspolder of kamp Westerbork gezeten. Kamp Carel Coenraadspolder in Finsterwolde was een van de slechtst bekend staande kampen. Ook in Westerbork hebben zich ernstige problemen voorgedaan.⁷⁴⁴ De *Commissie tot onderzoek van kampen van politieke delinquenten en strafgestichten* constateerde in 1947 dat in 1947 nog steeds een aantal gedetineerden gedurende weken en soms maanden geïsoleerd gevangen zat. Daarnaast bleken de ramen van deze cellen met karton te zijn dichtgemaakt, zodat deze cellen ‘zo goed als geheel donker waren geworden’.⁷⁴⁵

7.1.5 Verhoren

De gearresteerde ‘politieke delinquenten’ werden, vaak zonder mededeling waarvan ze verdacht werden en zonder verdere informatie, in bewaringskampen of gevangenissen opgesloten. Een verhoor kon maanden op zich laten wachten.⁷⁴⁶ Of meteen afgenomen zijn, maar pas na maanden op schrift gesteld. Eén medewerker van het Scholtenhuis in Groningen, Harm Bouman, wilde rekenschap van zijn daden geven. Hij had daarom op Schiermonnikoog al een brief geschreven dat hij wilde getuigen van zijn daden. Hij is in vijf en een halve maand voortdurend verhoord. Volgens hem waren de POD-onderzoekers in Groningen bijna allemaal beroerde onderzoekers.⁷⁴⁷ Hij schrijft daarover:

‘De eerste ondervrager, Luppens, was een politievakman tot en met. De zaak werd als zaak gezien, zonder politiek. De POD-onderzoekers waren bijna allemaal beroerde onderzoekers. Werd soms ondervraagd door schijnvaklui die zich voorstonden op werk als terrorist. Sommige schijnvaklui aten opzettelijk voor verdachten (die hadden honger). Kerkhof werd door mij als ondervrager gewaardeerd, de burger ernaast bleek Stouten te heten. Deze bleek achteraf psycholoog te zijn. Stouten gaf papier en schrijfmiddelen en deed het voorstel een boek te schrijven over de SD in Groningen.’

Het Bureau Nationale Veiligheid (BNV) heeft, evenals de Canadese Field Security Service (FSS), zijn uiterste best gedaan om informatie te krijgen door het afnemen van geheime verhoren van ‘politieke delinquenten’.⁷⁴⁸ De onderzoeken, aanhoudingen en verhoren van de FSS en de BNV waren echter niet gericht op berechting, maar op het verkrijgen van gegevens over personen, die nog in staat konden zijn haarden van onrust in Europa te doen ontbranden door mogelijke terroristische acties. Daarnaast was hun doel om informatie te verkrijgen over geroofde en verborgen goederen en geldswaarden.⁷⁴⁹

Van de Scholtenhuis-vluchtelingen die hun toevlucht op Schiermonnikoog gezocht hadden, zijn in ieder geval negentien personen, zowel Duitsers als Nederlanders, door de FSS ‘overgenomen’ en zijn er zeker veertien verhoord, vaak meerdere malen.⁷⁵⁰ Over de wijze van verhoren door de Canadezen is niets bekend, maar wel is duidelijk dat ze snel en dringend informatie nodig hadden over mogelijke geheime acties. Daarnaast heeft de FSS 32 personen doorgestuurd naar krijgsgevangenkampen. Ook heeft de FSS vier gevangenen ‘afgehaald’.⁷⁵¹ Tot slot mochten drie gevangenen uitsluitend ontslagen worden na toestemming van de FSS, en acht gevangenen mochten uitsluitend naar een andere gevangenis worden afgevoerd na instemming van de FSS.⁷⁵² Pas in begin 1946 werd de rechtsmacht over de Duitse militairen en Nederlandse verdachten die belangrijke leidinggevende functies vervuld

⁷⁴⁴ www.kampwesterbork.nl/ interneringskamp, De zomer van 1945.

⁷⁴⁵ Handelingen, II, *zitting 1947-1948*, bijlage 631-1: Verslag van de vaste Commissie voor Privaat- en Strafrecht omtrent bezoeken aan kampen voor politieke delinquenten en strafgestichten, p. 3.

⁷⁴⁶ OVCG, inv. nr. 197.

⁷⁴⁷ OVCG, inv. nr. 197.

⁷⁴⁸ Archief CABR, inv. nr. 392 en Archief MG, inv. nr. 3743: informatie over wraaknemingen op NSB'ers, 3549: informatie over verraders (V-männer) uit Groningen.

⁷⁴⁹ Archief CABR, inv. nr. 700: In het dossier van E.D. is informatie opgenomen over een illegale organisatie, opgezet door een Obersturmbahnführer genaamd Hinkfuss. Hij zou een ondergrondse groep hebben opgezet in Groningen. Deze groep zou in het bezit zijn van meerdere zenders, die in december 1944 door Hinkfuss naar Groningen gebracht zouden zijn.

⁷⁵⁰ Archief CABR, inv. 392, 700 + 73641, 71499, 71739, 74782, 75595 geheime verhoren door de Canadezen; Uit inv. nr. 78734-78735 kaartenbak gedetineerden strafgevangenis Groningen blijkt dat ook Arthur Thomsen, op 9 juli 1945 overleden, door de Canadezen is ondervraagd.

⁷⁵¹ Wat er met deze geïnterneerden gebeurd is, is verder niet bekend.

⁷⁵² Archief CABR, inv. nr. 78734-78735: Bij veertien verdachten stond als aantekening dat ze alleen voor verhoor gehaald mochten worden door de Canadian Field Security Service, of na hun instemming door anderen. De verslagen van de verhoren van de Canadian Field Security Service zijn mogelijk in Canada, ze zijn in ieder geval niet in Nederland.

hadden in de oorlog, door de geallieerden aan de Nederlandse autoriteiten overgedragen. Dit heeft de opsporingswerkzaamheden van de POD aanmerkelijk bemoeilijkt.⁷⁵³

7.1.6 De berechte 'politieke delinquenten': geboorteplaats, leeftijd en beroep

Welke personen zijn door de Kamer Groningen berecht, wat was het door hen opgegeven beroep, waar waren zij geboren en wat was hun leeftijd? Bij alle sententies werd het beroep, de geboorteplaats en geboortedatum van de verdachte opgeschreven. Om inzicht te krijgen zijn deze gegevens systematisch verzameld. Uit een overzicht van de geboorteplaatsen bleek dat een groot gedeelte van de berechte personen uit de provincie Groningen afkomstig was.⁷⁵⁴

Geboorteplaats

Groningen	432 = 72,6 %
Drenthe	40 = 6,7 %
Duitsland	30 = 5 %
Friesland	29 = 5 %
Noord-Holland	20 = 3,4 %
Gelderland	14 = 2,3 %
Zuid-Holland	12 = 2 %
Overijssel	7 = 1,2 %
Noord-Brabant	4 = 0,7 %
Utrecht	4 = 0,7 %
Zuid-Limburg	2 = 0,3 %
Nederlands-Indië	1 = 0,1 %

Uit een analyse van de geboortedata bleek dat grootste groep berechte verdachten in 1945 tussen de 34 en 44 jaar was.

Geboortejaar

1876-1880	4 = 0,7 %
1881-1890	30 = 5 %
1891-1900	103 = 17,2 %
1901-1910	155 = 26 %
1911-1920	187 = 31 %
1921-1926	115 = 19 %
onbekend	1 = 0,1 %

De door de berechte verdachten opgegeven beroepen geven inzicht in hun achtergrond.⁷⁵⁵ Omdat ze het beroep zelf moesten opgeven, hoeft dit niet altijd juist te zijn. Uit de gegevens blijkt dat de verdachten afkomstig waren uit alle lagen van de bevolking. Wat opvalt onder de mannelijke verdachten, is het grote aantal landarbeiders en landbouwers. Dit was representatief voor de agrarische provincie die Groningen in die tijd was. De landbouwers waren in meerderheid welgesteld en bezaten grote boerderijen. De landarbeiders waren in meerderheid (zeer) arm. Voor vrouwen was het in die jaren normaal om geen beroep te hebben, toch gaven dertien van de veertig vrouwen op wel een beroep gehad te hebben. Zij gaven op dienstbode, naaister, kantoorbediende, winkeljuffrouw, secretaresse en stenotypiste te zijn geweest.⁷⁵⁶

7.1.7 Ontvluchtingen

Vele berechte gedetineerden hebben met meer of minder succes geprobeerd uit de interneringskampen te vluchten.⁷⁵⁷ Niet alle kampen werden namelijk even goed bewaakt. Minstens

⁷⁵³ Archief BNV, de Inleiding.

⁷⁵⁴ Zie bijlage 9 voor een specificatie van de geboorteplaatsen van de politieke delinquenten berecht door de Kamer Groningen.

⁷⁵⁵ Zie bijlage 10 voor een specificatie van de opgegeven beroepen van de berechte 'politieke delinquenten'.

⁷⁵⁶ Zie bijlage 10 voor een specificatie van de opgegeven beroepen van de berechte 'politieke delinquenten'.

⁷⁵⁷ In vijftig dossiers van 'politieke delinquenten' berecht door de Kamer Groningen bevindt zich informatie over hun ontvluchtingen. Soms gaven mensen bij arrestatie na ontvluchting een andere naam op: Archief CABR, inv. nr. 71585: Een verdachte zegt Hilarius te

vijftig Groningse verdachten zijn tijdens hun internering ontvlucht. Een aantal is zelfs meerdere keren uit internering ontsnapt. Zes van hen zijn na hun vlucht naar Duitsland niet uitgeleverd en daarom bij verstek veroordeeld.

Een *Commissie tot hulp aan nog geïnterneerde NSB'ers*⁷⁵⁸ heeft op allerlei manieren geprobeerd 'politieke delinquenten' uit internering vrij te krijgen. Kranten berichtten in 1948 en 1949 over het oprollen van deze organisatie van oud-NSB'ers. Bij de inval in het hoofdkwartier, gevestigd in Amsterdam, werd een lijst van 'geholpen' NSB'ers aangetroffen en in beslag genomen. Aan de hand van deze lijst van ondergedoken en gevluchte NSB'ers konden velen opnieuw worden gearresteerd. Op deze lijst stonden namelijk niet alleen hun naam maar ook hun onderduikplaats vermeld.⁷⁵⁹ Vijf maanden later, in 1949, bleek de organisatie opnieuw werkzaam te zijn, nu vanuit Driebergen.

De zaak Klaas Carel Faber

Klaas Carel Faber, een 'politiek delinquent' berecht door de Kamer Groningen, is via deze organisatie in 1952 samen met zes andere 'politieke delinquenten' uit de gevangenis in Breda ontsnapt. De andere zes waren Herbertus Bikker, Willem Polak, Antoine Touseul, Jacob de Jonge, Willem van der Neut en Sander Borgers. Een broer van Klaas Carel Faber blijkt de ontsnapping georganiseerd te hebben, samen met leden van de *Commissie tot hulp aan nog geïnterneerde NSB'ers*. Dit blijkt uit het verhoor van die broer tijdens de rechtszitting over zijn hulp bij de ontsnapping.⁷⁶⁰ Achter de schermen is vele malen getracht K.C. Faber uitgeleverd te krijgen, of hem in Duitsland te laten berechten. Struikelblok was hierbij zijn Duitse nationaliteit op grond van het Führererlass van 19 mei 1943, waarbij buitenlanders die in Duitse krijgsdienst traden, de Duitse nationaliteit kregen. Indien K.C. Faber aan Nederland zou worden uitgeleverd, zou de Duitse regering haar beleid om geen Duitsers aan andere staten uit te leveren, doorbreken. Het feit dat K.C. Faber niet voor oorlogsmisdaden veroordeeld was in Nederland, speelde hierbij een grote rol. Als hij wel voor oorlogsmisdaden zou zijn veroordeeld, had de zaak waarschijnlijk anders gelegen. Bovendien was de Duitse regering bang voor precedentwerking, aangezien ook uit andere landen buitenlanders op grond van het Führererlass uit 1943 de Duitse nationaliteit hadden gekregen.

Indien K.C. Faber aan Nederland zou zijn uitgeleverd, hadden ook andere landen om uitlevering van onderdanen gevraagd die Duits geworden waren en misdrijven op hun geweten hadden. K.C. Faber heeft na zijn vlucht steeds in Duitsland gezeten. Pogingen hem uit te laten leveren zijn niet succesvol geweest. De Nederlandse minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin heeft in 2007 in de Tweede Kamer aangegeven dat alle Nederlandse pogingen tussen 1952 en 2007 om K.C. Faber verantwoordingen te laten afleggen voor zijn misdaden, waren mislukt. De Duitse minister van Justitie Sabine Leutheusser-Scharrenberger heeft in 2010 pogingen gedaan om hem alsnog in Duitsland te laten berechten. In mei 2012 is K.C. Faber overleden; daarna is de opgestarte strafvervolgning stopgezet.⁷⁶¹

7.2 Werkzaamheden van de advocaten-fiscaal

7.2.1 In behandeling genomen zaken door de advocaten-fiscaal in Groningen

Door de procureur-fiscaal in Leeuwarden zijn 707 zaken doorgestuurd naar de advocaten-fiscaal in Groningen. Van deze zaken zijn uiteindelijk 595 zaken behandeld door de Kamer Groningen en 116 zaken naar andere gerechtelijke instanties doorgestuurd.⁷⁶² Voorafgaand aan het doorzenden van deze zaken, zijn in alle gevallen wel tenlasteleggingen gemaakt en vermeld in het parketregister van de

heten, Archief CABR, inv. nr. 89: Deze verdachte heeft zijn naam omgedraaid en woont na de oorlog ongestoord met een complete set vervalste papieren in Friesland.

⁷⁵⁸ Archief CABR, inv. nr. 71673.

⁷⁵⁹ kranten. kb.nl, *Limburgs Dagblad*, 24 november 1948, 24 februari 1949, 27 mei 1949; Hieruit blijkt de 'Commissie voor hulp aan nog geïnterneerde NSB'ers' inderdaad een commissie was die NSB'ers hielp om uit de interneringskampen te ontvluchten en onder te duiken.

⁷⁶⁰ www.dekrantvantoen.nl/, *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 oktober 1953.

⁷⁶¹ www.onderzoekoorlogsmisdaden.nl/voorbeelden/78-de-zaak-klaas-faber.

⁷⁶² Archief CABR, inv. nr. 112972: Het parketregister voor de Kamer Groningen is bestudeerd omdat in dit register meer informatie is opgenomen dan in het rolboek van de Kamer Groningen. In het parketregister zijn ook van diegenen die niet berecht zijn door de Kamer Groningen, van wie de zaken doorgestuurd zijn naar andere Bijzondere Gerechtshoven, Tribunaalkamers of terug naar de procureur-fiscaal in Leeuwarden tenlasteleggingen aangetroffen.

bijzondere rechtspleging in Groningen. Hieruit kan opgemaakt worden waar deze personen van verdacht werden.⁷⁶³

Er bleken, na vergelijking van het parketregister van Groningen en het rolboek van Groningen, negen verdachten te zijn van wie in het parketregister een tenlastelegging is opgenomen, maar van wie tot nu toe geen dossier is aangetroffen. Van vier personen is totaal geen informatie aangetroffen, maar van de overige vijf is uit andere bronnen wel enige informatie beschikbaar gekomen. In de vier zaken waarbij het dossier totaal onvindbaar is, was het niet mogelijk om vast te stellen of deze verdachten berecht zijn en zo ja, waar. Uit een aantekening op een cartotheekkaart is gebleken, dat één dossier is overgedragen aan het Bureau Nationale Veiligheid. Het dossier is tot nu toe echter onvindbaar.⁷⁶⁴

Van de 116 zaken die door de advocaten-fiscaal in Groningen zijn doorgestuurd naar andere gerechtelijke instanties zijn er negen zaken verzonden naar het Openbaar Ministerie bij de arrondissementsrechtbank te Groningen, aangezien deze commune misdrijven betroffen.⁷⁶⁵ Daarnaast zijn 51 zaken doorgestuurd naar het Tribunaal Groningen en na het opheffen van het Tribunaal zijn nog eens veertien zaken doorgestuurd naar de Bijzondere Strafkamer van het Kantongerecht Groningen. Voorts zijn 13 zware zaken gestuurd naar procureurs-fiscaal in andere ressorten en één zaak naar de advocaat-fiscaal in Assen, om samengevoegd te worden met de daar aanhangige zaak.⁷⁶⁶ Ook hebben de advocaten-fiscaal in 26 zaken besloten om de verdachte helemaal niet te laten berechten door de Kamer Groningen, noch door een Tribunaalkamer. Deze zaken zijn teruggestuurd naar de procureur-fiscaal L.W.E.M. Lasonder met het advies om de betrokkenen onvoorwaardelijk buiten vervolging te stellen (2x), om de betrokkenen voorwaardelijk buiten vervolging te stellen (20x) of om de betrokkenen in vrijheid te stellen (4x). Tot slot is in twee zaken de vordering ingetrokken wegens het overlijden van de verdachte en in één zaak wegens ernstige ziekte van de verdachte.⁷⁶⁷

7.2.2 Tenlasteleggingen

In het parketregister van de Kamer Groningen zijn 861 tenlasteleggingen opgenomen.⁷⁶⁸ De categorie zware 'politieke delinquenten', allen betrokken bij het Scholtenhuis in Groningen, hadden in verschillende samenstellingen verscheidene misdrijven begaan. Tegen deze personen werden meerdere tenlasteleggingen opgesteld, waarin zo veel mogelijk alle bij dat specifieke misdrijf betrokken verdachten werden opgenomen.⁷⁶⁹

Uit dit parketregister blijkt dat jhr. A.H.S. van der Wijck vanaf zijn eerste werkdag als advocaat-fiscaal voortvarend te werk is gegaan met het opstellen van de tenlasteleggingen voor de zware zaken. Deze tenlasteleggingen eisten veel voorbereiding. De eerste twee tenlasteleggingen in het parketregister zijn van Pieter Johan Faber en Hans Paul Felix Mowinski, terwijl P.J. Faber pas in juni 1947 werd berecht en H.P.F. Mowinski pas in 1949. Jhr. A.H.S. van der Wijck was al in december 1945 begonnen met de tenlasteleggingen in de zaken van de zware 'politieke delinquenten'; hij wilde alle tenlasteleggingen rond hebben als de zware 'politieke delinquenten' berecht zouden gaan worden.

Uit de dossiers die ter berechting voorgelegd zijn door de advocaten-fiscaal aan de Kamer Groningen blijkt voorts dat zij niet elk misdrijf, (mede)gepleegd door een verdachte, in de tenlastelegging opgenomen hebben. Zo werden goed bewijsbare misdrijven opgenomen en andere, minder goed te bewijzen misdrijven, terzijde gelaten. Als er voldoende bewijs was voor een veroordeling hebben de advocaten-fiscaal niet alles laten uitzoeken om tot een volledige tenlastelegging van alle misdrijven te komen. Ook zijn niet alle soorten misdrijven opgenomen in de tenlastelegging. Zo is in geen enkel

⁷⁶³ In één zaak heeft de advocaat-fiscaal de tenlastelegging voor de berechting ingetrokken.

⁷⁶⁴ Archief CABR inv. nr. 78218, en correspondentie van de rechtbank Groningen.

⁷⁶⁵ In acht zaken betrof het inwoners van Friesland die personen hadden geholpen om onder te duiken om zich te onttrekken aan dienstplicht in Nederlands-Indië.

⁷⁶⁶ Zaken gestuurd naar pf Amsterdam 3 x, pf den Bosch 2 x, pf Den Haag 6 x, af Assen 1 x.

⁷⁶⁷ Archief CABR, inv. nr. 112927: parketregister Groningen.

⁷⁶⁸ Archief CABR, inv. nr. 112927, parketregister Groningen.

⁷⁶⁹ Het aantal tenlasteleggingen was voor H.v.d.S. en J.v.K elk vijf tll., H.K.7 tll., P.S. en Jan Ale Visser elk acht tll, P.J.F. 11 tll. en R. L. 12 tll

geval omkoping (art. 362 Sr) opgenomen, hoewel uit verschillende dossiers is gebleken dat sommigen verdachten na arrestatie van personen, tijdens de verhoren aangaven dat de arrestanten zich konden vrijkopen door het betalen van een grote som geld aan degene die hen gearresteerd had. Dit is niet alleen gebeurd bij arrestaties door de Landwachters, maar ook bij arrestaties door de SD'ers van het Scholtenhuis.⁷⁷⁰

Sommige delicten bleken in de tenlastelegging onder verhullende wetsartikelen opgenomen te zijn, bijvoorbeeld de delicten marteling en executie zonder gerechtelijk vonnis. Marteling was opgenomen onder mishandeling of zware mishandeling (art. 300 en 302 Sr). En in de meeste tenlasteleggingen was executie opgenomen als doodslag (art. 287 Sr).

7.2.3 De vorderingen

Het lijkt erop dat de advocaten-fiscaal de gevoelens van het Nederlandse volk hebben gevolgd bij hun vorderingen. Bij de eerste drie zaken was de eis drie maal de doodstraf; in deze zaken legde de Kamer Groningen vervolgens twintig, achttien en twaalf jaar op. Hiermee gaf de Kamer Groningen aan dat elke zaak individueel beoordeeld zou worden en dat niet automatisch aan elke verdachte de doodstraf zou worden opgelegd. Bij de laatste zaken in 1949 voor de Kamer Groningen eiste jhr. A.H.S. van der Wijck in zeer ernstige zaken levenslang, de Kamer Groningen heeft hierna als sententie de doodstraf uitgesproken.⁷⁷¹

Overzicht van de vorderingen van de advocaten-fiscaal

Ontslag van rechtsvervolg	6
Gevangenisstraf	502
Levenslang	25
Doodstraf	47
Geen eis vermeld in het parketregister	15

In één geval, de zaak J.H.L., heeft J.C. Louët Feisser zijn eis onder druk aangepast. Zijn eerste eis was twintig jaar met aftrek van de tijd doorgebracht in bewaring. Zodra deze eis tijdens de behandeling van deze zaak aan slachtoffers van de verdachte ter ore kwam, stak een storm van protest op en besloten de slachtoffers in een rekest te vragen om verhoging van de strafeis. De advocaat-fiscaal ging door deze protesten overstag en eiste in tweede instantie levenslang en ontzetting uit de kiesrechten. Het hof honoreerde de gewijzigde eis en legde de verdachte inderdaad levenslang op.⁷⁷² In een andere zaak lijkt er sprake te zijn van een poging tot beïnvloeding van Louët Feisser.⁷⁷³ Ook bleek een broer van een verdachte, die zelf in het verzet gezeten had, aan Louët Feisser om een onderhoud gevraagd te hebben om de zaak van zijn broer te bepleiten. Dit verzoek werd ingewilligd, maar klaarblijkelijk zonder resultaat. De straf week niet af van de andere straffen voor hetzelfde misdrijf.

De beide advocaten-fiscaal hebben regelmatig geklaagd over de kwaliteit van de verhoren van getuigen, de samenstelling van de aangeleverde dossiers en de kwaliteit van het onderzoek door de POD.⁷⁷⁴ Soms waren dossiers onvindbaar of maakten die een hele zwerftocht voor ze weer boven water kwamen. Van der Wijck kon hier woedend over worden.⁷⁷⁵ In één zaak klaagt jhr. A.H.S. van der Wijck dat in het dossier geen informatie aanwezig is over een razzia in Schildmeer waar de verdachte aan had deelgenomen. Bovendien was volgens hem het dossier *'volkomen systeemloos en onvolledig'*.⁷⁷⁶ En in een brief aan de POD schrijft hij: *'Ik wil afstemming van de dossiers van Landwachters uit dezelfde groep die vrijwel dezelfde feiten hebben begaan.'*

Verscheidene verdachten, hun familie of vertrouwenspersoon (dominee, arts, pastoor) hebben zich regelmatig tot de advocaten-fiscaal gewend. Zij verzochten om vrijlating, vroegen om clementie, een

⁷⁷⁰ Archief CABR, inv. nr. 71456 + 74607, 71405, 71356, 411, 71527, 26, 71576, 71632, 71615.

⁷⁷¹ Archief CABR, inv. nr. 183 + 75061, 71739, 75477, 207 + 75601.

⁷⁷² Archief CABR, inv. nr. 71488.

⁷⁷³ Archief CABR, inv. nr. 71570.

⁷⁷⁴ Archief CABR, inv. nr. 71631, 71551, 71445, 103, 71633, 71598, 74851, 71610, 71495 + 76300.

⁷⁷⁵ Archief CABR, inv. nr. 491, 71388, 71447.

⁷⁷⁶ Archief CABR, inv. nr. 74626.

lage straf, toestemming tot overplaatsing naar een ander interneringskamp of toestemming voor bezoek aan een verdachte. Uit de hoogte van de eisen blijkt echter niet dat deze brieven enige invloed gehad hebben.⁷⁷⁷

De medewerking van de politieautoriteiten verliep niet altijd even soepel en was soms onbegrijpelijk. Het verzoek in de zaak van één verdachte om andere kampbewakers van kamp Erica in Ommen en gevangenen uit dit kamp te horen, werd niet gehonoreerd.⁷⁷⁸ En als jhr. A.H.S. van der Wijck op 26 april 1951 om gevangenneming van een verdachte verzoekt, wordt dit afgewezen, hoewel de verdachte op 8 mei 1948 door de UNWCC op de internationale lijst van oorlogsmisdadigers is geplaatst.⁷⁷⁹

Jhr. A.H.S. van der Wijck heeft zich, ook na het beëindigen van de bijzondere rechtspleging in Groningen en na de start van de Bijzondere Strafkamer Groningen, tot aan zijn pensioen in 1967 intensief beziggehouden met de bijzondere rechtspleging en de verzoeken om gratie. Zo heeft hij getracht een gevluchte verdachte weer naar Nederland te krijgen. Deze verdachte is inderdaad in 1956 weer naar Nederland teruggekomen. Daarnaast heeft hij vele (negatieve) adviezen bij verzoeken van gratie opgesteld. Zijn adviezen zijn echter vrijwel niet opgevolgd. De betreffende veroordeelde personen kregen ondanks de negatieve adviezen in vrijwel alle gevallen toch gratie.⁷⁸⁰

7.3 De verdediging van 'politieke delinquenten' in de Kamer Groningen⁷⁸¹

7.3.1 Werkzaamheden verdediging

Het was voor advocaten moeilijk om 'politieke delinquenten' bij te staan. Strafrechtadvocaten hadden voor 1945 nog nooit cliënten bijgestaan op verdenking van 'hulp aan de vijand' of 'verraad'. De advocaten hebben vele verschillende verweren aangevoerd om voor hun cliënten te pleiten. Helaas zijn in de dossiers in eerste aanleg slechts 29 pleidooien van advocaten aangetroffen, zodat maar beperkt duidelijk is geworden hoe de advocaten hun cliënten in eerste aanleg verdedigd hebben. Uit de motiveringen van de vonnissen is echter meestal wel op te maken welke verweren de advocaten aangevoerd hebben en wat de reactie van de Kamer Groningen hierop was. Wat de verdediging naast alle andere problemen bemoeilijkt heeft, was het feit dat de verdachten voortdurend probeerden om misdrijven op anderen te schuiven en hun eigen aandeel te verkleinen. Hierdoor leken de verklaringen van de verdachten soms minder geloofwaardig.

W.R. van Emmen Riedel, advocaat en voorzitter van een Tribunaalkamer in Rotterdam, gaat in het *Tijdschrift voor Strafrecht* uitgebreid in op overmacht en noodtoestand als verweer door 'politieke delinquenten'. Hij komt tot de conclusie dat aandacht nodig is voor noodtoestand bij 'politieke delinquenten'. Hij adviseert de raadsheren in de Bijzondere Gerechtshoven om de Belgische boeken over de problemen rond landverraad te raadplegen. In België is hierover uitgebreid gepubliceerd na de Eerste Wereldoorlog en deze boeken zijn in 1945 heruitgegeven. De Belgische rechtspraak heeft door de gebeurtenissen in de Eerste Wereldoorlog meer ervaring dan de Nederlandse op het gebied van landverraad.⁷⁸²

⁷⁷⁷ Archief CABR, inv. nr. 619, 71638, 75263, Brieven aan jhr. A.H.S. van der Wijck; Archief CABR, inv. nr. 71443, 76493brieven aan J.C. Louët Feisser: In dat laatste dossier zit een brief van een moeder van een verdachte aan J.C. Louët Feisser. Zij is blij dat haar zoon binnenkort vrijkomt en wil dat hij in het interneringskamp in Wezep geplaatst wordt, zodat hij daar kan oefenen als tandarts; brieven aan beiden; Archief CABR, inv. nr. 71633, 71512, 75651, 76423, 71883, 75067 + 75061: Brieven aan zowel jhr. A.H.S. van der Wijck als J.C. Louët Feisser.

⁷⁷⁸ Archief CABR, inv. nr. 71268.

⁷⁷⁹ Archief CABR, inv. nr. 71424.

⁷⁸⁰ Archief CABR, inv. nr. 112912, 112913, 112914, 112917, 112918.

⁷⁸¹ Een overzicht van de advocaten die in zaken van de Kamer Groningen zijn opgetreden is opgenomen als bijlage 8.

⁷⁸² De boeken die hij adviseert zijn: R. De Rijckere, *Les secours aux ennemis de l'état et la crime de trahison*, Bruyant Brussel/Bruxelles 1945; J. D'Autricourt, *La Trahison par collaboration*, Larcier Brussel/Bruxelles 1945; J.E. Duval, *Des notions de contrainte morale d'état de nécessité appliquées aux crimes et délits contre la sûreté de l'État*, Bruyant, Brussel/Bruxelles, 1945.

7.3.2 Problemen bij contacten met cliënten

Jhr. W.W. Feith, voorzitter van de Kamer Groningen, vraagt in zijn toespraak bij de opening van de Kamer Groningen nadrukkelijk om de medewerking van de leden van de balie. Hij vraagt de advocaten, als verdediger, de strafzaken van alle zijden te belichten. Hij realiseert zich dat, met name na de executie in 1944 van de confrères Jacob Ferdinand Sypko Domela Nieuwenhuis Nijegaard en Adolf Bernard Rood, het enthousiasme om 'politieke delinquenten' te verdedigen bij de Groninger balie niet groot zal zijn. Toch roept hij hen op als verdedigers op te treden en de verdachten goed te dienen.⁷⁸³

In Groningen zijn alle 'politieke delinquenten' door een beëdigd advocaat verdedigd en niet door juristen of militaire officieren. Velen van hen hebben getracht hun werk zo goed mogelijk uit te voeren, zo blijkt uit de dossiers van de berechting door de Kamer Groningen. In Groningen zijn, voor zover nu bekend, anders dan in Den Haag of Amsterdam, geen advocaten mishandeld of bedreigd.⁷⁸⁴ Naast de onbekendheid met de bijzondere strafrechtsartikelen was er een groot aantal praktische problemen voor de advocaten. Advocaten beklaagden zich erover dat een goede verdediging van hun cliënten nauwelijks mogelijk was. Ook waren er problemen rond een vrije correspondentie tussen raadsman en verdachte. Het voeren van vrije gesprekken met hun cliënten was een groot probleem voor de verdediging, ook in Groningen. Bezoeken van cliënten was haast onmogelijk, laat staan in afzondering met ze te praten. De advocaten werd vaak de toegang tot hun cliënt geweigerd. Van procureur-fiscaal in Leeuwarden moesten de advocaten in duplo een verklaring krijgen dat zij als (toegevoegd) raadsman optraden. Hiervan moest één exemplaar naar de kampcommandant van het interneringskamp waar zijn cliënt verbleef. De raadsman moest als hij zich bij het kamp aanmeldde, hiermee toegang krijgen tot zijn cliënt.⁷⁸⁵ Deze werkwijze werkte in de praktijk niet. De verdachte werd steeds overgeplaatst, dus de advocaat zou een aantal verklaringen moeten hebben voor de verschillende kampcommandanten. De administratie van deze verplaatsingen was bovendien verre van vlekkeloos; soms leek een cliënt gewoonweg zoek.

Een raadsman had, volgens een beschikking van het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging van 22 mei 1946, recht op toelating tot zijn cliënt tot één dag nadat de sententie in kracht van gewijsde was gegaan.⁷⁸⁶ Dit schiep ernstige problemen als een 'politieke delinquent' om gratie wilde verzoeken. De advocaat kon dan geen overleg meer voeren met zijn cliënt. Na contact met het DGBR werd daarom bepaald, dat dan toch toegang mogelijk was. De toegang is onbeperkt doch onder censuur.⁷⁸⁷

Correspondentie met cliënten leek ook vrijwel onmogelijk. Brieven kwamen of niet over, of waren opengemaakt. Uit een aantal dossiers blijkt dat brieven aan 'politieke delinquenten' geschreven door de raadsman en brieven aan de raadsman geschreven door een 'politieke delinquent' werden geopend en gelezen. Er zitten namelijk brieven van advocaten aan hun cliënten in de strafdossiers.

Inzage in het dossier van de 'politieke delinquenten' door de advocaat was, als er al een dossier was, uit louter praktische overwegingen nagenoeg onmogelijk. In de zaak van J.J.T⁷⁸⁸ verzoekt de advocaat om eindelijk inzage in het dossier van zijn cliënt te krijgen. Advocaat H.F. Tiemens trekt zich zelfs terug als advocaat omdat hij slechts één middag inzage in de stukken krijgt, vlak voor de zitting. Zijn aanwezigheid ter terechtzitting zou in zijn woorden 'een paskwil' zijn.⁷⁸⁹ En advocaat H.F.R. Reitsma verzoekt in een brief aan L.C. Louët Feisser om inzage in de stukken van zijn cliënt. Hij zou het dossier zo snel mogelijk willen inzien om zich te kunnen voorbereiden op de rechtszaak.⁷⁹⁰

⁷⁸³ Archief CABR, inv. nr. 112925 openingstoespraak 19 december 1945.

⁷⁸⁴ Een overzicht van de advocaten die in zaken van de Kamer Groningen zijn opgetreden is opgenomen als bijlage 8.

⁷⁸⁵ Advocatenblad, 1945/1946 p. 139.

⁷⁸⁶ Beschikking van de minister van Justitie van 22 mei 1946 nr. 12780 betreffende het verkeer tussen raadslieden en de delinquent en de inzage in de dossiers door de raadsman.

⁷⁸⁷ Advocatenblad, 1945/1946, p. 152.

⁷⁸⁸ Archief CABR, inv. nr. 71537.

⁷⁸⁹ Archief CABR, inv. nr. 71557.

⁷⁹⁰ Archief CABR, inv. nr. 67119.

Ook aanwezigheid van advocaten bij verhoren of onderzoeken was onmogelijk. Daarnaast was het voor de verdachte zelf ook onmogelijk om zijn dossier in te zien. Er waren niet voldoende bewakers in de interneringskampen om één verdachte apart te bewaken tijdens het inzien van zijn dossier. Zoals W. Gratama, advocaat van een van de verdachten, het in een brief van 2 mei 1946 aan de Kamer Leeuwarden omschrijft: *‘In het algemeen valt de medewerking die raadslieden in zaken de bijzondere rechtspleging betreffende ontvangen niet mede. Het is een voortdurende ergernis. Brieven worden niet beantwoord, inzage van dossiers geweigerd.’*⁷⁹¹ Daarnaast bleek dat van sommige ‘politieke delinquenten’ helemaal geen dossiers aanwezig was.⁷⁹² De advocaat J. Koster van H.S. schrijft in een brief aan zijn cliënt: *‘Als ik u verdedig zoals ik zou moeten, gooi ik mijn eigen glazen in.’* Helaas schrijft hij er niet bij wat de gevolgen zouden zijn van een goede verdediging en waarom hij deze ideeën heeft.⁷⁹³ Soms krijgt een advocaat niet eens antwoord op een brief: als de advocaat C.W. Van Rhijn uit Hengelo vraagt om een algemene bezoeksvergunning om met zijn cliënten te kunnen overleggen, krijgt hij geen enkele reactie, laat staan dat hij zijn bezoeksvergunning krijgt.⁷⁹⁴ Advocaat P.H.W.Ch. van Wicheren uit Groningen probeert met een brief aan het hoofd van de POD op 25 juni 1946, de problemen over contact met zijn cliënt voor te zijn. Hij vraagt hierin, meteen nadat hij raadsman geworden was van Geessien Bleeker, om toestemming voor bezoek, inzage in het strafdossier en vrij briefverkeer met zijn cliënt.⁷⁹⁵ H.J. Buwalda, advocaat van Harm Bouman probeert het op een andere manier. Op zijn verzoek schrijft het hoofd van het politiebureau een brief aan J. Nienhuis, hoofd van de POD Appingedam om hem toe te staan om vrije besprekingen met zijn cliënt te kunnen voeren en een vrije briefwisseling.⁷⁹⁶

Al deze klachten en verzoeken om toegang te krijgen tot cliënten lopen echter op hetzelfde uit: nauwelijks toestemming voor bezoek of vrije briefwisseling. Er was eenvoudigweg niet voldoende bewakingspersoneel in de interneringskampen om verdachten te bewaken als deze hun advocaat alleen wilde spreken. Daarnaast was er groot wantrouwen ten opzichte van de advocaten: velen vonden dat collaborateurs en verraders niet verdedigd moesten worden. Bovendien weigerden, zeker in 1945, commandanten van interneringskampen, leden van de Binnenlandse Strijdkrachten en provinciale militaire commissarissen om de advocaten tot de geïnterneerde ‘politieke delinquenten’ toe te laten.⁷⁹⁷

7.3.3 Verweren en klachten

(Deels) geaccepteerde verweren

In een aantal gevallen heeft het verweer van de advocaat aangaande de jeugdige of gevorderde leeftijd van de verdachte of zijn psychische toestand of ziekte wel tot strafvermindering geleid. Ook mishandeling tijdens arrestatie en internering konden tot strafvermindering leiden. In twee zaken voerden de advocaten aan dat hun cliënt was mishandeld bij de arrestatie en één ‘politiek delinquent’ klaagde zelf over de brute behandeling ten tijde van zijn inbewaringstelling door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten. In een van de aangetroffen pleitnota’s meldt de advocaat van de verdachte, dat er tijdens het vooronderzoek ernstige ongeregeldeheden zijn geweest. Het hof besluit hier in alle gevallen rekening mee te houden bij de sententie.⁷⁹⁸

In artikel 40 van het Wetboek van Strafrecht is geregeld dat in geval van overmacht een feit niet strafbaar is en in artikel 41 Wetboek van Strafrecht is de straffeloosheid geregeld van het begaan van een daad geboden door de noodzaak ter verdediging van eigen of andermans lijf, eerbaarheid of goed. Vele verdachten in Groningen hebben zich op deze artikelen beroepen. Bij dreiging met concentratiekamp of doodstraf is overmacht aangenomen. Eveneens werd overmacht aangenomen bij verraad, na het mishandelen van de verdachte en van twee jonge Joodse kinderen in zijn bijzijn.⁷⁹⁹ Ook

⁷⁹¹ Archief CABR, inv. nr. 112910.

⁷⁹² Romijn 1989, p. 164; Archief DGBR, inv. nr. 1367.

⁷⁹³ Archief CABR, inv. nr. 258 + 71427.

⁷⁹⁴ Archief CABR, inv. nr. 71608.

⁷⁹⁵ Archief CABR, inv. nr. 71607.

⁷⁹⁶ Archief CABR, inv. nr. 71770.

⁷⁹⁷ Archief CABR, inv. nr. 76298, 492, 71555, 76928; Archief MG, inv. nr. 1328.

⁷⁹⁸ Archief CABR, inv. nr. 71332.

het plegen van verraad na dreiging met marteling werd in een aantal gevallen als verweer geaccepteerd. Soms voerde de advocaat succesvol aan dat de verdachte onder grote invloed van een ander stond (familie, een hogere in rang).⁸⁰⁰ In enkele rechtszaken van ‘politieke delinquenten’ was het door de advocaten aangevoerde verweer aangenomen dat *‘de verdachte niet wist wat de gevolgen van hun handelingen waren’*. Het verweer dat de verdachte zich na korte tijd aan vrijwillige dienstneming bij de vijand had onttrokken werd soms ook geaccepteerd.⁸⁰¹ In een andere zaak slaagde de verdediging door aan te voeren dat de daden van de verdachte het oogmerk hadden om het algemeen belang te dienen, blijkend uit het vele belangrijke illegale werk dat overvloedig was gebleken. De Kamer Groningen heeft deze verdachte ontslagen van alle rechtsvervolging.⁸⁰² In één zaak lukte het de verdediging, door het aanvoeren van de vele gunstige verklaringen à décharge, te bewerkstelligen dat de straf veel lager uitvalt dan de eis.⁸⁰³ En in een andere zaak voert een advocaat aan dat het vooronderzoek in de zaak tegen zijn cliënt zeer onbehoorlijk is geweest. Ook dit verweer wordt gehonoreerd, met als resultaat een strafvermindering ten opzichte van de eis.⁸⁰⁴ Tot slot werd een klacht over het in elkaar zetten van bewijs, door de eerste verhoorder, geaccepteerd.⁸⁰⁵

Afgewezen verweren

Vaak werd een beroep op overmacht echter verworpen, zoals psychische overmacht door geringe intelligentie, of voor het overgaan van de NSB naar de Ordnungspolizei uit angst voor de Nederlandse bevolking.⁸⁰⁶ Vrijwel alle beroepen op overmacht zijn afgewezen. Ook dreiging met materieel verlies, het ondervraagd worden door een politieagent (en verraad), en vrijheidsberoving van enkele uren bij de SD, waarna verraad gepleegd werd, telden niet als overmacht. Zeker niet als de verdachte uit vrije wil naar de SD was gegaan. Noodweer is in vrijwel alle gevallen afgewezen. Zeker voor diegenen die opgetreden waren als Landwachter, SD’er of politieagent.⁸⁰⁷ Ondersteunende gunstige schriftelijke getuigenissen werden vrijwel nooit meegenomen in de beoordeling van de strafzaak, aangezien de bewijsmiddelen meestal een duidelijk ander verhaal vertelden.⁸⁰⁸ Ook de verweren waarbij werd gesteld dat de mishandelingen in opdracht werden uitgevoerd en dat de betrokkene zich zwaar onder druk gezet voelde, werden verworpen.⁸⁰⁹ In een brief aan de advocaat-fiscaal J.C. Louët Feisser verzocht de advocaat om ontslag van rechtsvervolging voor zijn cliënt, gezien het feit dat hij ten tijde van de misdaad nog niet meerderjarig was en omdat hij alleen bij de brand van een huis aanwezig geweest is, maar niet de aanstichter van de brand was.⁸¹⁰ Ook dit verweer werd afgewezen. Het verweer dat de verdachte bij de SD gegaan is om niet naar Duitsland te hoeven, werd ook afgewezen.⁸¹¹ Evenzo werd het verweer dat de verdachte bij veel executies alleen op wacht had gestaan, zonder meer verworpen.⁸¹² Bijzonder was het verweer in de zaak tegen Bernard Georg Haase. Zijn advocaat voerde aan dat, hoe afschuwelijk ook, Silbertanne-akties ‘juridisch’ waren toegestaan.⁸¹³ Dit verweer is afgewezen. Soms zijn de verweren te mooi om waar te zijn. Een verdachte voerde in een zaak een onmogelijk verweer aan. Hij zei in Noorwegen sabotage gepleegd te hebben. Hier wordt echter geen enkel bewijs voor gegeven. Het verweer werd dan ook niet geaccepteerd.⁸¹⁴ Net als bij andere Kamers van Bijzondere Gerechtshoven is ook in Groningen de rechtsmacht van de Bijzondere Gerechtshoven in twijfel getrokken. Zo heeft een advocaat in één zaak betoogd dat de

⁷⁹⁹ Arrest BRvC, 20 maart 1946, *NOR* 1946, 375; 24 juni 1946, *NOR* 1946, 626; Sententie BG den Bosch, 11 maart 1946, *NOR* 1946, 440.

⁸⁰⁰ Archief CABR, inv. nr. 74660, 71546 + 75352.

⁸⁰¹ Archief CABR, inv. nr. 71485, 71463, 71434.

⁸⁰² Archief CABR, inv. nr. 71601.

⁸⁰³ Archief CABR, inv. nr. 14553, 71565, 71592, 71633.

⁸⁰⁴ Archief CABR, inv. nr. 14553 + 71621.

⁸⁰⁵ Archief CABR, inv. nr. 71269.

⁸⁰⁶ Van Emmen Riedel 1947, p. 137-158.

⁸⁰⁷ Van Emmen Riedel 1947, p. 137-158; Arrest BRvC, 23 september 1946; 14 november 1945, *NOR* 1945, 10; Sententie BG Amsterdam, 18 maart 1946, *NOR* 1946, 362; 29 april 1946, *NOR* 1946, 489.

⁸⁰⁸ Archief CABR, inv. nr. 251, 71359, 353 + 71739, 309, 38155.

⁸⁰⁹ Van Emmen Riedel 1947, p. 137-158.

⁸¹⁰ Archief CABR, inv. nr. 71480.

⁸¹¹ Archief CABR, inv. nr. 71460.

⁸¹² Archief CABR, inv. nr. 87558.

⁸¹³ Archief CABR, inv. nr. 183.

⁸¹⁴ Archief CABR, inv. nr. 71638

Kamer Groningen geen rechtsmacht had omdat de wetsbesluiten over de bijzondere rechtspleging gebaseerd waren op staatsnoodrecht en niet volgens de methode genoemd in de Grondwet tot stand waren gekomen. Dit verweer is verworpen met verwijzing naar de jurisprudentie hierover.⁸¹⁵

Een beroep op *ambtelijk bevel* gegeven door een Landwachter werd door de Kamer Groningen en de Bijzondere Raad van Cassatie in de meeste gevallen nadrukkelijk van de hand gewezen. Volgens vaste jurisprudentie in de bijzondere rechtspleging waren bevelen van een Landwachter geen ambtelijke bevelen. Ook het bevel van een commissaris van politie aan zijn ondergeschikten om bevelen van de SD op te volgen was geen ambtelijk, maar een onbevoegd bevel en kon door een verdachte niet als te goeder trouw gegeven worden beschouwd.⁸¹⁶ Voor zover het Nederlandse verdachten betrof, werd een beroep op ambtelijk bevel van de Duitse bezetter afgewezen, aangezien er geen sprake kon zijn van een ambtelijke verhouding tussen de Duitse bezetter en Nederlanders. Onder ambtelijk bevel kon slechts verstaan worden *‘een bevel afkomstig van een gezag, dat wortelt in het Nederlandse recht, of in een voor Nederland verbindende internationale rechtsregel’*.⁸¹⁷ Het verweer van een politieagent, die tijdens de oorlog deel uitmaakte van een speciale afdeling voor het opsporen van tegenstanders van de Duitse bezetter, en zich beriep op een ambtelijk bevel, wordt dan ook verworpen.⁸¹⁸ Voor zover het Duitse verdachten betrof die zich op ambtelijk bevel beriepen, wees de Kamer Groningen dit af met een verwijzing naar het Militär Strafgesetzbuch uit 1939, waarin nadrukkelijk was opgenomen dat bij een ambtelijk bevel tot het plegen van een misdrijf het de eigen verantwoordelijkheid van de betrokkene was om dit bevel al dan niet op te volgen.

Tot slot is ook de mogelijkheid om de doodstraf op te leggen aan ‘politieke delinquenten’ aangevochten. Het verweer was, dat de doodstraf in strijd was met de Grondwet. Ook dit verweer is verworpen. Hierbij werd ook weer verwezen naar de arresten van de Bijzondere Raad van Cassatie van 1945 en van de Hoge Raad uit 1946 en bovendien naar de Handelingen van de Voorlopige Staten-Generaal van januari 1946 hierover.⁸¹⁹ Tot slot klaagde in één zaak de advocaat dat zijn cliënt niet met getuigen geconfronteerd is, in verband met de transportmoeilijkheden. De verdachte is daarom niet in staat om samen met zijn advocaat een adequate verdediging te voeren. Deze klacht werd ook afgewezen.⁸²⁰

Verzoeken om opdracht te geven voor rapportages naar geestesvermogens van verdachten

Advocaten hebben regelmatig onderzoek naar de geestesvermogens van hun cliënten aangevraagd. De Kamer Groningen heeft dergelijke verzoeken achttien keer ingewilligd. De Kamer Groningen wilde in één zaak eigenlijk geen rapportage naar geestesvermogens van de verdachte, maar accepteerde het verzoek toch toen én de advocaat-fiscaal én de advocaat van verdachte hierom verzochten.⁸²¹

Klachten van cliënten over de verdediging

Verdachten in strafzaken kunnen en konden zich met een klacht over hun advocaat wenden tot de rechtbank of het gerechtshof. Ook bij de Kamer Groningen bleken drie ‘politieke delinquenten’ zich beklaagd te hebben over hun advocaat. Robert Wilhelm Lehnhoff klaagde over zijn advocaat G.L.P. Warburg. Volgens Lehnhoff deed Warburg niet genoeg aan zijn verdediging. Hij weigerde, aldus Lehnhoff, bovendien de lijst met vragen die Lehnhoff had opgesteld en die aan andere functionarissen van het Scholtenhuis ter beantwoording zou moeten worden voorgelegd, aan deze functionarissen voor te leggen. Deze klacht werd door de Kamer Groningen verworpen. E. Risch beklagde zich op 25

⁸¹⁵ Arrest HR, 30 oktober 1946, *NJ 1946*, 737; Arrest BRvC, 5 december 1945, *NOR 1946*, 150.

⁸¹⁶ Arrest BRvC, 18 november 1946, *NOR 1946*, 708; Archief DGBR, inv. nr. 598; Archief CABR, inv. nr. 75525, 71359, 71408, 71458, 75930, 71594, 73663, 75366, 38155 en 76469. Kamer Groningen, Nederlanders: Archief CABR, inv. nr. 251, 309, 330, 409, Kamer Groningen, Duitse bezetting.

⁸¹⁷ Sententie BG Den Bosch, 26 februari 1946, *NOR 1946*, 51; Sententie BG Amsterdam, 30 januari 1946, *NOR 1946*, 243; Arrest BRvC, 24 juni 1946, *NOR 1946*, 635.

⁸¹⁸ Archief CABR, inv. nr. 71458.

⁸¹⁹ Arrest HR, 30 oktober 1946, *NJ 1946*, 737; Arrest BRvC, 5 december 1945, *NOR 1946*, 150; Handelingen, I + II, *zitting 1945-1946*, 8 -20 januari 1946, p. 167-262.

⁸²⁰ Archief CABR, inv. nr. 71551.

⁸²¹ Archief CABR, inv. nr. 411.

april 1949 bij jhr. W.W. Feith over zijn raadsman. Zijn raadsman was echter R.A. Vos, die ook in 52 andere zaken van 'politieke delinquenten' in Groningen was opgetreden en in Groningen een groot gezag genoot als advocaat. Feith verwierp de klacht van E. Risch na onderzoek.⁸²² De derde klacht is afkomstig van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten in Groningen. Haar is gebleken dat in een zaak een toegevoegde advocaat niet alleen bij de overheid om een toelage heeft gevraagd, maar ook een rekening bij zijn cliënt heeft ingediend. Bovendien heeft hij, tegen de afspraak met zijn cliënt in, geen gratieverzoek ingediend voor zijn cliënt. Deze klacht werd ook onderzocht en de advocaat werd uiteindelijk berispt.⁸²³

7.4 De werkwijze van de Kamer Groningen

De processen van de Bijzondere Gerechtshoven waren zeer populair, ook in Groningen, vooral als er een grote oorlogsmisdadiger terechtstond. Iedereen wilde erbij zijn om het wonder van de gerechtigheid met eigen ogen te aanschouwen. *'We werden overdonderd door aanvragen. We kregen cadeautjes aangeboden: enorme rollades, taarten, kisten sigaren, alles werd maar aangeboden in de hoop daarmee een plekje te kunnen veroveren op de tribune. De zittingszalen waren bomvol. Soms hoorde je het publiek 'Bravo!' roepen, als er een doodstraf uitgesproken was,'* vertelt G.R. Nubé, advocaat-fiscaal van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden in een interview in 2005.⁸²⁴ Volgens H. van Alteren was dit echter niet het geval bij het uitspreken van de doodstraf tegen R.W. Lehnhoff. De hele zittingszaal was vol, maar niemand riep 'bravo'. Tijdens en na deze uitspraak was het doodstil.⁸²⁵ De Kamer moest de eerste anderhalf jaar zittingen houden met drie raadsheren en twee militaire raadsheren. In de Wet H206 van 27 juni 1947 werd dit aantal verlaagd naar twee raadsheren en één militaire raadsheer.⁸²⁶ Met deze wet hoopte de regering de rechtspraak te versnellen. Een tweede poging om de berechting te versnellen werd in oktober 1947 genomen: het aantal zittingsdagen van de Kamer Groningen werd tot twee uitgebreid. Als gevolg daarvan moest de griffier G.E. Mulder zijn functie als griffier bij de Tuchtrecter voor Voedselvoorziening opgeven. Hij was vóór die datum zowel griffier bij de Tuchtrecter voor Voedselvoorzieningen, als waarnemend griffier bij de Kamer Groningen.⁸²⁷ Tijdens de zittingen werkten de verschillende leden van de Kamer Groningen volgens een roulatieschema, opgesteld door de voorzitter, jhr. W.W. Feith. Ziekte, vakantie of verblijf buiten de stad zorgde ervoor dat dit schema lang niet altijd gehandhaafd kon worden. W.W. Feith is ruim vijfhonderd keer opgetreden als voorzitter, alleen wegens ziekte en vakantie is hij 39 maal vervangen door T. de Jong Tzn., J.E. Mulder, N. Bolkestein en C.J.J.W. van Groeningen.⁸²⁸ Het aantal (militaire) raadsheren was bij vijftientwintig zittingen afwijkend van het voorschrift in D62 lid 10, namelijk minder dan in het totaal van vijf raadsheren. Na het aannemen van Wet H206, waarin het aantal raadsheren verminderd werd tot drie werd in 1948 en 1949 in zes zaken rechtgesproken met vijf leden. Dit werd in vijf zaken keurig verantwoord. De voorzitter had twee raadsheren in deze zaken toegevoegd in verband met de zwaarte en gecompliceerdheid van de zaken.⁸²⁹ Waarom in de zesde zaak met vijf raadsheren recht gesproken is, is onduidelijk. Deze zaak was noch gecompliceerd, noch zwaar.⁸³⁰

Inzicht in de werkwijze en besluitvorming, zoals klad-aantekeningen of voorstellen van de Kamer Groningen in individuele gevallen was schaars. Wel heeft één verdachte een uitgebreid verslag gemaakt van zijn rechtszaak. Hierin beschreef hij de rechtszitting, de getuigen en de bewijsmiddelen. Ook schetste hij de werkwijze van de voorzitter van de Kamer Groningen, jhr. W.W. Feith.⁸³¹ Uit een

⁸²² Archief CABR, inv. nr. 330 + 71739.

⁸²³ Archief DGBR, inv. nr. 1643.

⁸²⁴ www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2005-2006/De-laatste-doodstraf.html.

⁸²⁵ Mededeling van H. van Alteren in een gesprek in 2013.

⁸²⁶ Wet H206.

⁸²⁷ Wet H270, Wet van 5 juli 1947 wijziging aantal Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie, Staatsblad 1947, H270; Ministerie van Justitie, Kabinetsarchief geheim, inv. nr. 5964.

⁸²⁸ Ontleend aan de dossiers in het Archief CABR van verdachten berecht door de Kamer Groningen.

⁸²⁹ Archief CABR, inv. nr. 183, 207, 71712, 76354, 76739.

⁸³⁰ Archief CABR, inv. nr. 71391: Dit betrof de berechting van een verdachte wegens dienstdiening bij de vijand, namelijk bij de NSKK. De betrokkene werd buiten vervolging gesteld.

⁸³¹ Archief CABR, inv. nr. 71269.

aantekening in een ander dossier blijkt dat jhr. A.H.S. van der Wijck afstemming wilde van de dossiers van Landwachters uit dezelfde groep die vrijwel dezelfde feiten hebben begaan. Ook een officier-fiscaal adviseerde om een bepaalde zaak te behandelen samen met die van drie andere Landwachters. Hierbij gaf de officier-fiscaal aan dat deze verdachte *'blijkbaar niet tot de kwaadaardigste soort Landwacht behoorde'*.⁸³² Daarnaast zijn er aantekeningen aangetroffen over de rechtszittingen, gratieverlening, de hoogte van de op te leggen straf en over redenen om bewaring van een verdachte te verlengen.⁸³³ Om zich een beeld te vormen van de positie gedurende de oorlog en de strafmaat daarbij door andere Kamers van Bijzondere Gerechtshoven in vergelijkbare zaken, heeft de Kamer Groningen een aantal maal een rapportage laten opstellen door de raadsheer-commissaris bij de Kamer Groningen, C.J.J.W. van Groeningen. Zo is opdracht gegeven om een lijst van vonnissen op te stellen over al berechte politiemensen. Hierbij moest C.J.J.W. van Groeningen ook aandacht besteden aan strafuitsluitingsgronden op grond van hiërarchische structuur bij de politie en de ingewikkelde positie van politiebeambten tijdens de oorlog. Bij deze rapportage had Van Groeningen ook uitspraken over de betekenis van artikel 26 BBS en artikel 102 Wetboek van Strafrecht gevoegd.⁸³⁴ Tot slot blijkt uit aantekeningen in twee dossiers dat de leden van het hof de dossiers aan elkaar toestuurd om te bestuderen.⁸³⁵ Klaarblijkelijk was N. Bolkestein in aangehaalde zaken de laatste die de dossiers in handen kreeg. Hem werd met klem verzocht de dossiers toch vooral niet te vergeten als hij naar de zitting kwam. Bijzonder was de zaak van S.K.; wegens de veranderde samenstelling van het hof moest zijn hele rechtszaak opnieuw gevoerd worden.⁸³⁶ Gebleken is dat diverse verdachten, hun familie of vertrouwenspersoon (dominee, arts, pastoor) brieven schreven aan jhr. W.W. Feith en aan de advocaten-fiscaal jhr. A.H.S. van der Wijck en J.C. Louët Feisser.⁸³⁷ Vrijwel geen enkele van deze ondersteunende brieven heeft het beoogde resultaat bewerkstelligd, namelijk vrijspraak of een lagere straf. Dat blijkt uit de hoogte van de sententies in de betreffende zaken.

De zaak J.H.H. ⁸³⁸

Bijzonder zijn de brieven die de moeder van J.H.H. aan jhr. W.W. Feith stuurt. Steeds betoogt zij dat haar zoon geen enkele strafbare handeling verricht heeft. Volgens haar heeft hij alleen maar een dierenarts in Duitsland in zijn praktijk geholpen. Uit het dossier blijkt dat haar zoon als lid van de SS in Warschau, Krakau, Rusland en Kroatië geweest is en daar zeker geen dierenartsen geholpen heeft. Wilde de moeder de feiten niet onder ogen zien? Of had haar zoon haar in brieven een vals beeld voorgehouden van zijn activiteiten in het buitenland?

De Bijzondere Raad van Cassatie verwijst op 24 mei 1950 een zaak door naar de Kamer Groningen. Deze zaak wordt op 16 oktober 1950 voor onbepaalde tijd aangehouden, aangezien de verdachte naar Canada geëmigreerd is.⁸³⁹ Hoe dit kan, is een raadsel. Een verdachte die nog berecht moet worden, zou toch niet zomaar het land kunnen verlaten?

7.5 De sententies

7.5.1 Bewijsmiddelen

7.5.1.1 Problemen bij het verkrijgen van bewijsmiddelen

Meer nog dan in commune strafzaken waren er problemen met de bewijsmiddelen in de bijzondere rechtspleging. Het verkrijgen van getuigenverklaringen en andere bewijsmiddelen uit het buitenland was praktisch onmogelijk, gezien de chaos vlak na de bevrijding in heel Europa. Vele verdachten zullen dat niet erg gevonden hebben. Ze konden daardoor niet berecht worden voor daden in het buitenland,

⁸³² Archief CABR, inv. nr. 71388, 71401.

⁸³³ Archief CABR, inv. nr. 71630, 71447.

⁸³⁴ Archief CABR, inv. nr. 71359.

⁸³⁵ Archief CABR, inv. nr. 71441 en 71442.

⁸³⁶ Archief CABR, inv. nr. 71441.

⁸³⁷ Archief CABR, inv. nr. 71633, 71638, 619 + 75061, 71512, 75651, 76423, 71883, 75067 + 75061.

⁸³⁸ Archief CABR, inv. nr. 71465.

⁸³⁹ Archief CABR, inv. nr. 119.

vooral gepleegd in Oost-Europa. Ook in Nederland was het verkrijgen van bewijsmiddelen verre van eenvoudig. Een plaats delict was of onbekend of kon, zoveel tijd na het plegen van een delict, geen informatie meer opleveren.

Een apart probleem vormden de vele anonieme briefjes uit de oorlog waarin medeburgers waren verraden. Deze briefjes hebben vaak grote gevolgen gehad. Mensen werden op grond hiervan opgepakt, gevangen genomen, naar concentratiekampen gestuurd of vermoord. Er is enorm veel tijd gestoken in het achterhalen van deze anonieme verraders. Hierbij werd gebruik gemaakt van de schriftkundigen W.F. Hesselink (laboratorium voor Gerechtelijk en Natuurwetenschappelijk Onderzoek) en S.V. Mardagant. Met schrijfproeven afgenomen bij eventuele verdachten ter vergelijking met de oorspronkelijke briefjes, trachtten zij te achterhalen of de verdachte inderdaad de dader geweest zou kunnen zijn. In de Groningse dossiers is van een eventueel succes van deze onderzoeksmethode niets aangetroffen.⁸⁴⁰

Uit correspondentie blijkt dat vooral W.F. Hesselink bedolven werd onder grote hoeveelheden anonieme briefjes en mogelijk vergelijkingsmateriaal, met het verzoek hierover informatie te geven die kon leiden naar de schrijvers van de anonieme briefjes. Zowel W.F. Hesselink als S.V. Mardagant hebben in het *Tijdschrift voor Strafrecht* uitgebreid geschreven over hun deskundigheid en over het feit dat zij meenden dat schriftkundigen in een strafproces met succes konden worden ingezet. In het *Advocatenblad* doet een advocaat een oproep om ervaringen met schriftkundigen aan hem mee te delen.⁸⁴¹ Ik heb niet kunnen achterhalen welke reacties hierop gekomen zijn.

7.5.1.2 Getuigenverhoren als bewijsmiddel

In de rechtszittingen van de Kamer Groningen is veel gebruik gemaakt van verklaringen die getuigen op de zitting moesten afleggen. Er werd wel gebruik gemaakt van informatie uit verhoren van verdachten en getuigen, maar de getuigen moesten hun verklaringen op de zitting afleggen. Dit was afwijkend van de gang van zaken in commune strafrechtzittingen. Na het 'De Audit-arrest' uit 1926 zijn in de commune strafrechtzittingen steeds vaker schriftelijke processen-verbaal van verhoren gebruikt.⁸⁴²

Merkwaardig eigenlijk, dat juist bij de bijzondere rechtspleging waarbij 'snel, streng en rechtvaardig' het adagium was en de snelheid van de berechting zo belangrijk was, getuigen allemaal hun verklaring op de zitting moesten afleggen. Waarschijnlijk was de reden om de getuigen allemaal op de zitting te laten verschijnen, de mogelijke (on)betrouwbaarheid van de getuigen. De raadsheren waren zich scherp bewust van het feit dat wraak, eigen gewin en het onterechte beschuldigen veel voorkwamen. De berichten over volkomen onschuldige personen die na valse aangiften waren geïnterneerd, waren ook bij de raadsheren bekend. Door de getuigen te laten verschijnen, was het beter mogelijk om de betrouwbaarheid van de getuigen en hun getuigenissen in te schatten.

Als een zaak eenmaal ter zitting kwam, nam de Kamer Groningen alle mogelijke moeite om getuigen te horen. Soms vonden de raadsheren getuigenissen te summier of onduidelijk en moesten getuigen opnieuw gehoord worden door de raadsheer-commissaris C.J.J.W. van Groeningen. Het proces werd dan tijdelijk geschorst, tot de verhoren waren afgenomen. Dat betekende wel dat berechting langer duurde.⁸⁴³ Ook gingen de raadsheer-commissaris en de griffier in één geval naar een zieke getuige toe om bij hem thuis zijn getuigenis te horen. Daarnaast verschenen oproepen in regionale en provinciale bladen om mensen die aanklachten wilden indienen of informatie hadden over misdrijven uit de oorlog, op te roepen om zich te melden. Naar aanleiding van deze advertenties en uit eigener beweging meldden velen zich met informatie over misdrijven of om zelf aanklachten in te dienen.⁸⁴⁴

⁸⁴⁰ Archief CABR, inv. nr. 78779.

⁸⁴¹ S.V. Mardagant, De graphologie in het strafrecht, in: *Tijdschrift voor Strafrecht*, Deel LV, 1946, p. 100-137; W.F. Hesselink, Schriftextpertise in de praktijk, in: *Tijdschrift voor Strafrecht*, Deel LVII, 1948, p. 104-109; *Advocatenblad* 1949, p. 45 oproep om ervaringen te melden met schriftkundigen.

⁸⁴² Arrest HR 20 december 1926, NJ 1927, 85.

⁸⁴³ Archief CABR, inv. nr. 19, 71551: Advocaat-fiscaal J.C. Louët Feisser meldt dat er te weinig bewijs in deze zaak is en meer getuigen zullen moeten worden gehoord; inv. nr. 71455 Interlocutoir vonnis: herverhoor getuige H. Romeyn.

⁸⁴⁴ Archief CABR, inv. nr. 71367, 71551.

Er waren regelmatig problemen met niet verschenen getuigen. Sommigen wilden wel informatie geven, maar niet naar het hof in Groningen komen om te getuigen. Uit angst voor represailles, omdat de reis te ver of te duur was, of omdat ze te zenuwachtig werden als ze hun verhaal opnieuw moesten doen, of vanwege 'strikte' werkzaamheden. Of vanwege valse verklaringen? Het wegblijven van opgeroepen getuigen leverde bij de raadsheren grote irritatie op. Getuigen bleken bovendien ter zitting – als ze al kwamen – lang niet altijd betrouwbaar of kwamen terug op eerdere verklaringen.⁸⁴⁵ In de gevangenis is met seinen, briefjes onder of in etensspannetjes met elkaar 'gesproken' over de af te leggen getuigenverklaringen, of druk uitgeoefend om bepaalde verklaringen af te leggen of verklaringen te wijzigen.⁸⁴⁶ Ook gaven verdachten vanuit hun bewaring opdrachten aan derden over de manier waarop zij hun verhaal moesten brengen.⁸⁴⁷ Soms wilden getuigen anderen in de luwte houden, zoals J.M. Hij heeft een valse getuigenis afgelegd over betrokkenheid van zijn broer bij een misdrijf, om zijn broer buiten schot te houden. In de zaak van E.R. weigert een getuige zijn verklaring te tekenen, omdat volgens hem niet de juiste andere getuigen gehoord zijn.⁸⁴⁸ Daarnaast voerde in een andere zaak een getuige aan dat hij niet wilde getuigen *'omdat hij niet wil meedoen aan schouwspel van de berechting van Landwachters, terwijl de hogeren in rang in Groningen vrijgesproken worden. Straf kan hem niets schelen.'*⁸⁴⁹

7.5.1.3 Documenten gebruikt als bewijsmiddelen

Heel veel documenten afkomstig uit verschillende archieven zijn gebruikt als bewijsmateriaal. De archieven van de NSB, de Landwacht en de Inlichtingendienst van de Nederlandse SS zijn letterlijk geplunderd. Hieruit zijn bewijsmiddelen gehaald over sollicitaties naar NSB-posten, aanmeldingsformulieren voor de Germaanse en Waffen-SS, cartotheekkaarten van het Economisch Front, aanmeldingsformulieren bij de SS, NSB-lidmaatschapsbewijzen, lijsten van personen die zich vrijwillig gemeld hebben voor krijgsdienst tegen de Russen. Daarnaast is correspondentie met de hoofdkwartieren van de NSB en de Landwacht uit deze archieven gehaald en toegevoegd aan de dossiers van 'politieke delinquenten'. Verder zijn dossiers van keuringen voor de vrijwillige hulppolitie en formulieren voor radiovrijstellingen aan de dossiers toegevoegd.⁸⁵⁰ In 1943 had iedereen zijn radio moeten inleveren, tenzij er via een formulier gevraagd was om het toestel te mogen behouden. Op dit formulier moest men aangeven van welke Duits sympathiserende organisatie men lid was. Nadat gecontroleerd was of deze opgave juist was, mocht men zijn radiotoestel behouden. Na de oorlog zijn deze formulieren gebruikt als bewijsmateriaal in vele zaken voor de Bijzondere Gerechtshoven en Tribunalen.⁸⁵¹

Distributiekaarten voor extra rantsoenen (tabak, brood, aardappelen) werden eveneens als bewijsmateriaal gebruikt. Landwachters, NSB'ers, SD'ers en andere pro-Duitse personen kregen die extra rantsoenen als dank voor hun politieke en andere steun aan de Duitse zaak. Uit de archieven van de Hulppolitie werden inschrijfformulieren en keuringsverslagen gebruikt.⁸⁵²

⁸⁴⁵ Archief CABR, inv. nr. 258, 71636: P.J.G. meldt via zijn advocaat dat er uitgebreide afspraken gemaakt worden tussen R.W. Lehnhoff c.s. in de gevangenis, tijdens het luchten. Inv. nr. 258: In januari 1945 is er onder de SD'ers een belofte afgelegd, dat zij geen mede SD'ers af zullen vallen. Archief CABR, inv. nr. 73954: brief van jhr. W.W. Feith, voorzitter van de Kamer Groningen, aan G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal van de Bijzondere Raad van Cassatie, dat hij een afschrift van een brief uit gevangenis aan verdachte K. gekregen heeft, waarin staat dat de verdachten moeten terugkomen op hun oorspronkelijke verklaring: dit betekent volgens jhr. W.W. Feith dat oorspronkelijke verklaringen niet in twijfel getrokken hoeven te worden.

⁸⁴⁶ OVCG, inv. nr. 197.

⁸⁴⁷ Archief CABR, inv. nr. 31: S.d.B. zegt dat hij door communisten als verrader wordt afgeschilderd, om hem in diskrediet te brengen. Brieven van S.d.B. aan "jan" en "lumpatsy", waarin hij hen opdrachten voor getuigenverklaringen geeft. Ook probeert hij clandestiene brieven uit het interneringskamp te krijgen; Archief CABR, inv. nr. 75380: Uit in beslag genomen papieren blijkt dat Oomke Bouman in de gevangenis getuigen tracht te bewerken. Inv. nr. 74853 G.A schrijft een brief aan "Karel" met het verzoek om op bepaalde manier te getuigen.

⁸⁴⁸ Archief CABR, inv. nr. 71581.

⁸⁴⁹ Archief CABR, inv. nr. 71598.

⁸⁵⁰ Archief DGBR, inv. nr. 454, deze documentatie is opgestuurd op 17 en 25 september, 21, 22, 24, 30 oktober, 12 november, 5, 9 december 1946 en van 8 januari tot en met 22 april 1947.

⁸⁵¹ In dertien dossiers zijn formulieren om een radiotoestel te mogen behouden aangetroffen.

⁸⁵² Ontleend aan de dossiers van 'politieke delinquenten' berecht door de Kamer Groningen.

Ook zijn in het centrale NSB-archief formulieren aangetroffen, waaruit bleek dat personen geheim lid waren geweest van de NSB. Met dit bewijs kon de bewering dat iemand nooit lid van een dergelijke organisatie geweest was, worden ontkracht.⁸⁵³ De correspondentie aangetroffen bij het hoofdkwartier van de NSB geeft soms een bijzonder inzicht in de zorgen van individuele NSB'ers. Bijvoorbeeld:

- Een brief met het verzoek van W.R. aan het hoofdkantoor van de NSB, om een zaklamp te mogen houden die hij in beslag genomen heeft bij een onderduiker.
- Een brief waarin W.R. meldt dat hij niet naar de Landdag kan komen, omdat hij bang is voor een aanslag als hij op de fiets naar de Landdag moet gaan.⁸⁵⁴

Daarnaast werden lokale en regionale NSB-archieven doorzocht en ook daaruit werden brieven, rapportages, lijsten van patrouilles en mededelingen voor achterblijvers van de in september 1944 naar Duitsland gevluchte personen, aan de dossiers toegevoegd.⁸⁵⁵ Een geweldige vondst voor de berechting van NSB'ers was een deel van de ledenadministratie van de NSB in de Zuiderhaven in Almelo op 26 maart 1946.⁸⁵⁶ Hiermee kon van velen het lidmaatschap van de NSB bewezen worden. Ook werd de abonnementenbestanden van een aantal pro-Duitse, nationaalsocialistische tijdschriften en kranten doorzocht. Als een politiek delinquent in deze bestanden werd aangetroffen, werd hiervan een melding gedaan aan de procureur-fiscaal van het ressort waar hij woonde. Deze mededelingen werden eveneens aan het dossier toegevoegd.

Daarnaast werden (liefdes)brieven, kwitanties, dagboekantekeningen, lidmaatschapsbewijzen, agenda's en soms zelfs poëziealbums als bewijsmiddelen gebruikt.⁸⁵⁷ Ook werden soms fotoalbums doorzocht en indien nodig in beslag genomen, evenals losse pasfoto's, foto's van een verdachte in uniform, foto's van NSB- bijeenkomsten en opleidingskampen, foto's van vermoorde slachtoffers, en foto's gemaakt tijdens militaire acties in Kroatië, Rusland en Polen. Deze foto's werden dan toegevoegd aan het dossier als bewijsmiddelen.⁸⁵⁸ Ook werden bij verdachten het Soldbuch (het betalingsoverzicht voor salaris als lid van de SS of de Wehrmacht) in beslag genomen om als bewijsmateriaal te dienen.

Krantenartikelen die bij huiszoeking zijn aangetroffen en nationaalsocialistische literatuur werden ook in beslag genomen en aan de dossiers toegevoegd om te bewijzen dat de verdachte pro-Duits of nationaalsocialistisch geweest was.⁸⁵⁹ Noodlidmaatschapskaarten van de NSB voor 1945, die tot en met december betaald zijn, geven het vertrouwen van sommige NSB'ers aan in het voortbestaan van de partij. Ook lijsten van naar Westerbork getransporteerde Groningse Joden en notariële akten van aankoop van huizen van Joodse eigenaren werden als bewijsmateriaal bewaard.⁸⁶⁰

Soms werd bij grondig onderzoek een vondst gedaan, die als bewijsmiddel kon dienen. Zo bleek in één zaak dat alle brieven ter ontlasting van de verdachte getypt te zijn op dezelfde typemachine.⁸⁶¹ Een wel heel apart bewijsmiddel was een simpel velletje carbonpapier. F.F. ontkennde als V-man voor de SD in Groningen gewerkt te hebben. Bij het typen van inlichtingen aan de SD had F.F. carbonpapier gebruikt. De vondst van een carbonvel, gebruikt bij het typen van deze inlichtingen, waarop zijn informatie aan de SD nog duidelijk leesbaar was, toonde aan dat hij wel degelijk informatie aan de SD had doorgegeven.⁸⁶² In een ander dossier bevindt zich uitgebreide informatie over het neerslaan van de Meistaking in 1943 in de vorm van afschriften van gewisselde telexberichten tussen het Scholtenhuis in Groningen en H.A. Rauter, Generalkommissar der SS.⁸⁶³ Ook informatie over mogelijke Weerwolfacties is aangetroffen, met namen van mensen uit Groningen die aan deze acties mee

⁸⁵³ Archief CABR, inv. nr. 71446.

⁸⁵⁴ Archief CABR, inv. nr. 71651.

⁸⁵⁵ De Jong, Deel 12 Epiloog, eerste helft, p. 500-501; Faber en Donker 2010, p. 23.

⁸⁵⁶ Archief CABR, inv. nr. 71583: Verklaring van A. Hofman, PRA rechercheur in Almelo, over de vondst van de ledenadministratie van de NSB in de Zuiderhaven in Almelo.

⁸⁵⁷ Faber en Donker 2010, p. 54-55 en eigen ondervinding bij het onderzoek.

⁸⁵⁸ In 210 dossiers zijn foto's aangetroffen.

⁸⁵⁹ In 55 dossiers zijn boeken, zangbundels, kranten- en tijdschriftartikelen aangetroffen.

⁸⁶⁰ Archief CABR, inv. nr. 630, 71606.

⁸⁶¹ Archief CABR, inv. nr. 71522.

⁸⁶² Archief CABR, inv. nr. 76537.

⁸⁶³ Archief CABR, inv. nr. 71376.

zouden willen doen.⁸⁶⁴ Over de Silbertanne-akties, de oprichting van deze organisatie en de uitgevoerde moorden is zeer uitgebreide informatie aangetroffen.⁸⁶⁵

Tijdens de inbewaringstelling hebben verdachten soms een levensloop geschreven of een overzicht van hun militaire daden, of familieleden hebben dit voor hen gedaan. Ook deze werden in de rechtszaken als bewijsmateriaal gebruikt.⁸⁶⁶ Daarnaast zijn in enkele dossiers dagboeken aangetroffen. Een dagboek over de periode doorgebracht in de Oekraïne als Ost-boer. En een dagboek over de tijd doorgebracht op Schiermonnikoog als vluchteling voor de geallieerden. Een dagboek over de laatste maanden van de oorlog en een over de periode 16 juni 1944 tot 29 januari 1945. De bewaarde dagboeken geven een bijzonder inzicht in wat de verdachten zelf dachten in die periode.⁸⁶⁷ Tot groot ongenoegen van de verdediging schreven velen ontlastende verklaringen over anderen. Hierin schreven ze bijvoorbeeld: '(..) is NSB'er geweest, maar ik heb nooit last van hem gehad'. Dit terwijl tegen de betrokkene tot op dat ogenblik geen verdenking gold! Sommige verdachten gaven aan bij de NSKK gegaan te zijn na advertenties in dagbladen. Zij voeren aan zich niet bewust geweest te zijn van het feit dat toetreden tot de NSKK onder vrijwillig in Duitse krijgsdienst treden viel. In opdracht van de Kamer Groningen werd gezocht naar deze advertenties in kranten. In de advertenties die gevonden werden, bleek dat het in dienst treden bij de NSKK betekende dat je niet voor de Arbeitseinsatz in Duitsland hoefde te werken. Bovendien kon je bij de NSKK leren autorijden.⁸⁶⁸

Daarnaast werden papieren gebruikt als bewijsmiddel die je niet direct zou verwachten. Zoals agenda's en notulen van vergaderingen van de NSB-burgemeesters in Groningen,⁸⁶⁹ een deel van het archief van de Jonge Landstand (boerenjongerenorganisatie) in Groningen,⁸⁷⁰ stukken uit de processen van het Tribunaal van Neurenberg,⁸⁷¹ Duitse en Nederlandse zangbundels. Dat binnen de NSB niet altijd geloofd werd in de eindoverwinning van de Duitsers, blijkt uit het feit dat al op 11 mei 1943 richtlijnen voor de voorbereiding en uitvoering van noodevacuaties zijn uitgevaardigd.⁸⁷² Ook werden formulieren van keuringen voor de WA aangetroffen. Op de formulieren moest ook ingevuld worden of je homo of hetero was.⁸⁷³ Daarnaast bleken formulieren van keuringen voor de Arbeidsdienst in Duitsland in opdracht van het Gewestelijk Arbeidsbureau en rekeningen voor deze keuringen bewaard te zijn gebleven,⁸⁷⁴ evenals formulieren van keuringen van Joodse ingezetenen voor werkkampen in Polen. (Vrijwel iedereen werd goedgekeurd, ongeacht leeftijd of kwaal).⁸⁷⁵ Een verslag van pogingen tot omkoping door een verdachte gaven een beeld van de betrokken verdachte. Hij probeerde rechterlijke functionarissen om te kopen met een ontwerp van een nieuw soort radar. Als hij vrij zou komen zonder straf, dan zou hij het ontwerp aan de Nederlandse regering geven.⁸⁷⁶ Bijzonder was een folder door de Duitse bezetter opgesteld *'over de slechtheid en financiële invloed van Joden'*. Een Landwachter uit Hoogeveen wilde deze folder graag hebben, want *'wij zitten behoorlijk goed in de Joden in Hoogeveen en de mensen hier zijn niet vijandig'*,⁸⁷⁷ en een brief uitgereikt aan rijkspolitieambtenaren over de behandeling van Joden in Polen. P.B., commissaris van politie in Groningen, voelde zich hiertoe genoodzaakt omdat steeds meer geruchten over de behandeling van Joden in kampen ervoor zorgden dat politieambtenaren in Groningen geen Joden meer wilden

⁸⁶⁴ Archief CABR, inv. nr. 700.

⁸⁶⁵ Archief CABR, inv. nr. 26 + 75061; OVCG, inv. nr. 38.

⁸⁶⁶ Archief CABR, inv. nr. 71436, 75595, 75108, 89, 71362, 73663, 76739, 71869, 76354, 75047, 71683+75276, 75525+87558, 258+71427, 75366, 111, 250, 75067+75061, 75567+91922.

⁸⁶⁷ Archief CABR, inv. nr. 75380: Dagboek over verblijf op Schiermonnikoog; inv. nr. 71851+76991: dagboek gemaakt in de Oekraïne; inv. nr. 71587: dagboek over de laatste maanden van de oorlog; inv. nr. 71412: Dagboek over de periode 16 juni 1944 t/m 29 januari 1945; zie uitgebreid over Ost-boeren: NIOD, Nederlandse Oost Compagnie, inv. nr. 1, 2.

⁸⁶⁸ Archief CABR, inv. nr. 71441.

⁸⁶⁹ Archief CABR, inv. nr. 71580.

⁸⁷⁰ Archief CABR, inv. nr. 714.

⁸⁷¹ Archief CABR, inv. nr. 71350 + 87564.

⁸⁷² Archief CABR, inv. nr. 71388.

⁸⁷³ Archief CABR, inv. nr. 71462.

⁸⁷⁴ Archief CABR, inv. nr. 71674.

⁸⁷⁵ Archief CABR, inv. nr. 71674.

⁸⁷⁶ Archief CABR, inv. nr. 76556.

⁸⁷⁷ Archief CABR, inv. nr. 71796 + 76412.

oppakken. In deze brief staat dat Joden niet worden vermoord in Polen, anders *'hadden ze ook wel in Nederland vermoord kunnen worden'*.⁸⁷⁸ Ten slotte bleken als bewijsmiddel gebruikt te zijn: een dagboek bijgehouden in de Oekraïne met informatie over Ost-boeren in de Oekraïne,⁸⁷⁹ een overzicht van eigendommen van de vrijmetselaarsloge van Groningen,⁸⁸⁰ en een bewijs van internering in een Russisch kamp.⁸⁸¹

Ook bleken sommige verhoren een inkijk te geven in de angsten en gedachten van 'politieke delinquenten', zoals de man die niet op de fiets naar de Landdag durfde.⁸⁸² Ik trof ook een brief aan waarin iemand een oplossing aandraagt voor de problemen bij het binnenhalen van de oogst in 1944: 'Het inzetten van kinderen vanaf 15 jaar. Op wegblijven moeten afschrikwekkende straffen gesteld worden, zoals doodstraf in openbaar, ter algemene preventie.'⁸⁸³ Zo bleek in een andere zaak dat in februari 1943 een nepaanslag op de WA-man Jan Nederkorn beraamd was in Haarlem. De bedoeling hiervan was om een reden te hebben voor represailles in Haarlem.⁸⁸⁴ Een wel heel wrange mededeling in een verhoor was dat de executies in Westerbork in september en oktober 1944 alleen maar afgebroken werden door gebrek aan kolen voor crematorium in Westerbork.⁸⁸⁵

Uitgebreide informatie is aangetroffen over de NSB. Niet iedereen kon lid worden, of lid blijven. Leden werden geroyeerd, geschorst vanwege wandaden, geweigerd als lid, of ongeschikt verklaard voor het lidmaatschap wegens psychiatrische problemen. Er blijkt binnen de NSB een geheime onderzoeksafdeling geweest te zijn, de afdeling ATL (Algemeen Toezicht Leden). Bij klachten werd een lid van deze afdeling naar de betreffende afdeling van de NSB gestuurd om daar anoniem onderzoek te doen naar aanleiding van de klachten.⁸⁸⁶

De door de SD en haar handlangers op het Scholtenhuis gepleegde mishandelingen leken een nagenoeg onontwarbare knoop te vormen. Bewijsmiddelen waren er nauwelijks, vele slachtoffers waren dood door marteling, opsluiting in concentratiekampen, executies of omdat ze 'gewoon' doodgeschoten waren. Bovendien konden de overlevende getuigen de SD'ers niet identificeren; ze hadden tijdens de martelingen gelet op het geheimhouden van hun informatie en niet op de gezichten van hun martelaars.

Daarnaast hadden de Scholtenhuis-functionarissen en hun handlangers in januari 1945 en in april 1945 afgesproken om geen mede-SD'ers af te vallen.⁸⁸⁷ Wat ze echter niet wisten was dat één van hen, Harm Bouman al vanaf Schiermonnikoog een brief aan de politie in Groningen had gestuurd, dat hij wilde verklaren welke daden, volgens zijn kennis, op het Scholtenhuis gepleegd waren. Na de gevangenneming in de strafgevangenis Groningen vanaf 31 mei 1945 is Harm Bouman een groot aantal maal verhoord. Daarnaast bleek na aankomst in de strafgevangenis Groningen een andere Scholtenhuis-functionaris, Jan Ale Visser, bovendien bereid een gedetailleerd schema te maken van de afdelingen en hun werkzaamheden en de functionarissen die de daden hadden uitgevoerd. Tot slot bleek ook R.W. Lehnhoff bereid om uitgebreide verklaringen af te leggen.⁸⁸⁸ In vele rechtszaken voor de Kamer Groningen is gebruik gemaakt van de getuigenverklaringen van de verdachten Harm Bouman, Robert Wilhelm Lehnhoff en het schema van Jan Ale Visser. Andere Scholtenhuis-functionarissen besloten om zelf ook te praten toen ze eenmaal wisten dat Harm Bouman en R.W. Lehnhoff heel uitgebreide verklaringen hadden afgelegd.

Probleem bij al deze verklaringen was, dat de getuigen probeerden zaken op elkaar, maar liever nog op inmiddels overleden Scholtenhuis-functionarissen af te wentelen. Een doorbraak bij het bewijzen in Scholtenhuis-zaken was, naast de getuigenissen van Harm Bouman, Jan Ale Visser en R.W. Lehnhoff,

⁸⁷⁸ Archief CABR, inv. nr. 75382.

⁸⁷⁹ Archief CABR, inv. nr. 77, 93, 71796.

⁸⁸⁰ Archief CABR, inv. nr. 76498.

⁸⁸¹ Archief CABR, inv. nr. 340.

⁸⁸² Archief CABR, inv. nr. 71451.

⁸⁸³ Archief CABR, inv. nr. 75366.

⁸⁸⁴ Archief CABR, inv. nr. 14590.

⁸⁸⁵ Archief CABR, inv. nr. 207.

⁸⁸⁶ Archief CABR, inv. nr. 67119, 71637, 71704, 71377, 76537, 76169, 75380, 71522, 71403, 71377, 71621, 71577, 71522, 71518, 75930.

⁸⁸⁷ Archief CABR, inv. nr. 258: In januari 1945 hebben de SD-ers op het Scholtenhuis een belofte afgelegd, dat zij geen mede SD-ers zouden belasten.

⁸⁸⁸ Archief CABR, inv. nr. 71731, 73954, 251.

een afschrift van een brief uit de gevangenis aan verdachte K., waarin staat dat alle Scholtenhuis-verdachten moeten terugkomen op hun oorspronkelijke verklaring. Dit afschrift wordt verstuurd naar de voorzitter van de Kamer Groningen, jhr. W.W. Feith. Hieruit bleek, dat de oorspronkelijke verklaringen niet in twijfel getrokken hoefden te worden.⁸⁸⁹

7.5.2 De strafmaat⁸⁹⁰

De Kamer Groningen heeft zich in een deel van de zaken geconfirméerd aan de eis van de advocaat-fiscaal, namelijk 143 maal. Daarnaast werd in zestig zaken een straf uitgesproken die hoger was dan de eis en in 378 zaken een straf die lager was dan de eis. In vijftien zaken is de eis niet bekend en is het dus niet duidelijk in die zaken of de sententie hoger, lager of gelijk was aan de eis.

In een aantal dossiers zijn aantekeningen aangetroffen van de overwegingen van de leden van het hof over de strafmaat. Deze geven inzicht in de motiveringen van de verschillende raadsheren.⁸⁹¹ Bij de berechting van de verdachten is door alle (militaire) raadsheren in Groningen uitgebreid meegewogen wat ieders persoonlijke situatie was. In achttien gevallen gaf de Kamer Groningen opdracht om een rapport te vragen aan een psychiater over de geestelijke toestand van een verdachte en zijn toerekeningsvatbaarheid. Daarnaast werden rapporten uitgebracht door de STPD (Stichting Toezicht Politieke Delinquenten') over de achtergrond, familieomstandigheden en levensloop van verdachten.⁸⁹² Daarnaast rapporteerden ook commandant, geestelijk verzorgers en sociale verzorgers uit interneringskampen en de politie over gedrag en houding van individuele 'politieke delinquenten'.

7.5.2.1 Geen straf opgelegd⁸⁹³

De Kamer Groningen heeft in 31 zaken besloten geen straf op te leggen. In deze zaken is door de Kamer ontslag van rechtsvervolg of buitenvervolginstelling uitgesproken. Sommige zaken zijn na deze uitspraak doorgezonden naar een andere gerechtelijke instantie om daar berecht te worden. De motieven voor het niet opleggen van een straf waren divers.

- Tenlastelegging niet bewezen	14x
- Geen reden verdachte nog langer in bewaring te houden	4x
- Hof verklaard zich onbevoegd om van deze zaken kennis te nemen, aangezien de zaken niet binnen rechtsgebied van Het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, Kamer Groningen hadden plaatsgevonden en de verdachte niet in de provincie Groningen woonde	2x
- Vrijspraak wegens lichamelijke toestand van de verdachte	2x
- Vrijspraak, de misdaad is geen oorlogsgelateerde misdaad, zaak overgedragen aan officier van justitie voor commune berechting	2x
- Vrijspraak in het licht van geaccepteerd verweer	1x
- Zaak aangehouden voor onbepaalde tijd, bij beschikking 20-1-1949 onder voorwaarden	
- In vrijheid gesteld	1x
- Geen bewijs van opzet, verdachte heeft namen en adressen slechts gegeven na sterke druk en in angst voor verhoren door de Duitse SD	1x
- Geen oorzakelijk verband tussen mededeling van V.D.M. in het voorjaar van 1944 en de arrestatie in september 1944	1x
- Ontslag van rechtsvervolg, omdat oogmerk van verdachte het algemeen belang was, blijkend uit het vele belangrijke illegale werk	1x
- Vrijspraak wegens gebrek aan bewijs na eis advocaat-fiscaal om vrij te spreken	1x
- Verdachte heeft R. dodelijk getroffen in paniekstemming en terwijl hij in gevaar verkeerde en geen vereiste opzet had op van het leven te beroven of zwaar lichamelijk letsel toe te brengen. Vrijwillig toetreden tot de NSKK niet bewezen, verdachte is 'gearresteerd' door de illegaliteit op 20-10-1944 en vastgehouden op een zolder, zonder goede verzorging en met boeien om	1x

⁸⁸⁹ Archief CABR, inv. nr. 73954.

⁸⁹⁰ Voor een overzicht van alle straffen geëist en opgelegd in de Kamer Groningen en in cassaties van Groningse zaken zie bijlage 6.

⁸⁹¹ Archief CABR, inv. nr. 71374, 71471, 71490, 74622, 71465, 71559.

⁸⁹² Archief DGBR, inv. nr. 1643: Slotrapportage van de STPD in het Noorden des lands, 6 juli 1948.

⁸⁹³ Archief CABR, inv. nr. 40408, 71391, 71399, 71478, 71636, 71661, 71816, 74812, 62755, 67119, 71382, 71431, 71442, 71453, 71529, 71552, 71573, 71601, 71638, 71642, 71644, 71645, 71651, 71672, 71717, 71722, 71724, 71732, 71735, 74812, 91764.

- Voordragen voor voorwaardelijke buiten vervolging verklaring, aangezien verdachte door het BG Den Haag al veroordeeld is voor vrijwillig toetreden in buitenlandse krijgsdienst tot een straf van twaalf jaar, met als bijkomende straffen: ontzetting uit de beide kiesrechten, verbod op het dienen bij Gewapende Macht en op het bekleden van ambten 1x

Bijna alle verdachten hadden in verschillende interneringskampen gezeten, voordat ze buiten vervolging werden gesteld of ontslag van rechtsvervolging kregen. Voor zover bekend zijn ze in 1945 aangehouden en vervolgens geïnterneerd, op één na, die huisarrest opgelegd gekregen had.⁸⁹⁴ Deze verdachte was al na enige tijd uit internering ontslagen, aangezien zijn zoon zwaargewond uit Engeland was teruggekomen en hij zelf aan tbc leed.

7.5.2.2 Opgelegde straffen

De Bijzondere Gerechtshoven konden straffen opleggen, oplopend van één dag gevangenisstraf tot de doodstraf. De op te leggen straffen konden aanmerkelijk hoger zijn dan de straffen in het commune strafrecht, dit omdat in artikel 11 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht een strafverzwaring was opgenomen voor een grote reeks misdrijven, opgenomen in het Wetboek van Strafrecht. In één zaak zijn een boete en voorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd. Dit was een uitzonderlijke straf, want in het BBS was de mogelijkheid van het opleggen van een boete niet opgenomen.⁸⁹⁵ De doodstraf, afgeschaft in Nederland in 1870, was in het Besluit Buitengewoon Strafrecht opnieuw opgenomen. Door het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, Kamer Groningen zijn de volgende straffen opgelegd:

Gevangenisstraf	518
Levenslang	14
Doodstraf	32

Gevangenisstraf

De gevangenisstraffen varieerden van drie maanden tot twintig jaar (toen nog de hoogste straf in jaren). De gemiddelde straffen opgelegd door de Kamer Groningen waren:

- In 1946 gemiddeld 7,6 jaar (+ 13 x vrijspraak, 13 x doodstraf, 3 x levenslang)
- In 1947 gemiddeld 8,49 jaar (+ 4 x vrijspraak, 3 x doodstraf, 3 x levenslang)
- In 1948 gemiddeld 8,3 jaar (+ 12 x vrijspraak, 11 x doodstraf, 1 x levenslang)
- In 1949 gemiddeld 9,73 jaar (+ 5 x doodstraf, 5 x levenslang)
- In 1950 gemiddeld 10,75 jaar (+ 2 x vrijspraak, 2 x levenslang)

*De zaak W.IJ.*⁸⁹⁶

De strafmaat was, zo bleek uit de motivering, gebaseerd op de omstandigheden van de dader en van de daad. In één zaak lijkt de hoogte van de straf, in verhouding tot anderen die voor hetzelfde delict veroordeeld zijn, erg hoog te zijn, namelijk achttien jaar. De hoogte van de straf van verdachte W.IJ. lijkt echter niet het gevolg van de vroege berechting. De verdachte is op 8 mei 1945 door de Canadese Field Security Service onderworpen aan geheime verhoren. Daarna is hij door de Canadezen gevangengezet en pas op 1 januari 1946 in Nederlandse bewaring gekomen. Betrokkene was timmerman en had geen hoge politieke functie gehad. De reden voor arrestatie en bewaring door de Canadezen is uit het dossier niet te achterhalen. Zeker is echter dat aangezien de Canadese FSS de betrokkene zo lang in eigen bewaring gehouden heeft, er andere verdenkingen geweest moeten zijn. In 211 zaken werd bepaald dat de straf (deels) moest worden uitgezet in een Rijkswerkinstelling (RWI). In de sententies is hiervoor als motivering opgenomen: *'dat uit de houding van de verdachte tijdens de rechtszitting en uit eigen observatie van de verdachte gebleken is dat de verdachte tot werken in staat is.'* In deze gevallen konden veroordeelden een vergoeding voor geleverde werkzaamheden krijgen. Hiermee konden zij familieleden of het gezin onderhouden. Dit werd gezien als een gunst aan de veroordeelden. In een aantal gevallen was de bedoeling dat de veroordeelden in de mijnen gingen werken. Veroordeelden kregen alleen toestemming om in de mijnen te werken, als

⁸⁹⁴ Archief CABR, inv. nr. 71431.

⁸⁹⁵ Archief CABR, inv. nr. 71368.

⁸⁹⁶ Archief CABR, inv. nr. 74622.

de opgelegde straf na aftrek van het 'preventief' niet hoger was dan vijf jaar.⁸⁹⁷ Dit was dringend nodig wegens de zorgelijke kolenvoorziening van het land in een tijd dat de burgerbevolking nog vrijwel alleen kolenkachels voor de verwarming van hun huizen gebruikten en ook de industrie van kolen afhankelijk was om producten te kunnen vervaardigen.

Een veelgehoord kritiekpunt over de bijzondere rechtspleging was, dat de bestraffing in het begin zwaarder was dan aan het einde. Om inzicht te geven in de feitelijk opgelegde straffen is getracht per kwalificatie de totale opgelegde straf, het aantal bestraffen en de hieruit volgende gemiddelde straf te berekenen. Deze overzichten zijn bij elkaar geplaatst aangezien niet alleen schema's gemaakt zijn van zaken waarin slechts één kwalificatie was opgenomen: 26 BBS, 27 BBS, 27a BBS, 101 Sr. 102 Sr, maar ook van zaken waarin twee kwalificaties waren opgenomen: 26 BBS + 101 Sr, 26 BBS + 102 Sr en 101 Sr + 102 Sr. Uit de overzichten van de opgelegde straffen per kwalificatie is geen eenduidige conclusie te trekken. In de praktijk bleek namelijk dat de Kamer Groningen binnen één kwalificatie, per persoon bekeek welke daden verricht waren en groot onderscheid maakte bij de op te leggen strafmaat tussen de verschillende daden.

Het was onmogelijk om dergelijke schema's aan te leggen voor de kwalificaties doodslag (art. 287 Sr), moord (art. 289 Sr), mishandeling (art. 300 Sr) en zware mishandeling (art. 302 Sr). In vrijwel alle zaken waarin deze kwalificaties waren opgenomen, werd meer dan één van deze kwalificaties in de sententie opgenomen.

Overzicht van de opgelegde straffen in de zaken waar alleen 26 BBS lid 1-4 werd opgenomen in de sententie⁸⁹⁸

Jaar	Totaal opgelegde straf	Aantal zaken	Gemiddelde straf	Andere straf
1946	244 jaar	45; 10x anders ⁸⁹⁹	244: 35=6,97 jaar	5x vrijspraak, 1x levenslang, 4x doodstraf
1947	98 jaar	23; 6 x anders	98:17=5,76 jaar	6x vrijspraak
1948	113 jaar	16; 1x anders	113:15=7,53 jaar	1x vrijspraak
1949	12 jaar	2	12:2=6 jaar	-
1950	3 jaar	2; 1x anders	3:1=3 jaar	1x vrijspraak

Slechts in 88 zaken was alleen de kwalificatie 26 BBS opgenomen, de strafmaat in deze zaken (van deze gestraften) zijn opgenomen in het schema. Daarnaast waren in 58 zaken meerdere kwalificaties opgenomen. De strafmaat in deze zaken zijn *niet* in dit schema verwerkt. Deze tabel geeft dus een beeld van de gemiddelde straffen opgelegd in zaken met uitsluitend artikel 26 BBS in de sententie. Dit schema moet echter met de nodige voorzichtigheid gehanteerd worden. In de eerste plaats moet opgemerkt worden dat er, ook in verraadzaken, verschillende gradaties waren, die door de Kamer Groningen verschillend bestraft werden. Zo werd verraad gepleegd uit loslippigheid, dommigheid, verliefdheid, of angst voor marteling of executie. Dit waren vaak zaken waarin als gevolg van het verraad één of slechts weinigen het slachtoffer werden. Daarnaast is in zaken waarbij verraad bewezen was om economisch voordeel te trekken een hogere straf opgelegd, en in de zaken waar sprake was van bewezen systematisch verraad nog hogere straffen.

In de tweede plaats woog de Kamer Groningen in het vonnis ook mee aan wie het verraad gepleegd was. Het maakte namelijk een heel verschil of iemand iets verraadde aan een NSB'er (kans op gevolgen) of de SD op het Scholtenhuis (zekerheid van gevolgen). De Kamer Groningen verklaarde dat van algemene bekendheid was dat op het Scholtenhuis en bij de Grenzpolizei in Delfzijl – een organisatie die direct onder de SD Groningen viel – arrestanten gemarteld en vermoord werden en dat velen daarnaast door executie of in concentratiekampen in Duitsland het leven hebben gelaten.

⁸⁹⁷ Archief CABR, inv. nr. 71368.

⁸⁹⁸ Artikel 26 BBS, lid 1-4: blootstellen aan opsporing, aanhouding en arrestatie met vrijheidsberoving tot gevolg; Gegevens ontleend aan het onderzoek in de zittingsdossiers van de Kamer Groningen.

⁸⁹⁹ In 45 zaken is alleen artikel 26 1-4 BBS als kwalificatie opgenomen. In 35 daarvan is een gevangenisstraf opgelegd en in 10 zaken een andere sententie, namelijk vrijspraak, levenslang of doodstraf.

In 1946 is in drie verraadzaken de doodstraf opgelegd. In alle drie de zaken was systematisch verraad gepleegd en was dat eenvoudig te bewijzen. Bovendien had het verraad een groot aantal doden tot gevolg gehad. Daarnaast besloot de Kamer Groningen al in het eerste jaar in vijf verraadzaken geen straf op te leggen en de verdachte vrij te spreken. Wel zijn de zaken van een aantal personen dat was vrijgesproken van 26 BBS doorgestuurd naar het Tribunaal Groningen om daar te worden berecht voor het plegen van collaboratie. Dit gold niet alleen voor de vrijspraken van verraad in 1946, maar ook van vrijspraken in latere jaren.

Overzicht van de opgelegde straffen in de zaken waar alleen 27 BBS werd opgenomen in de sententie⁹⁰⁰

Jaar	Totaal opgelegde straffen	Aantal zaken	Gemiddelde straf	Anders
1946	12 jaar + 3 maanden	3	4 jaar	-
1947	-	-	-	-
1948	2 jaar	2; 1 x anders	2:1=2 jaar	1x vrijspraak
1949	6 maanden	3	6:3=2 maanden	-
1950	1 jaar en 6 maanden	1	1 jaar en 6 maanden	-

In slechts negen zaken is alleen de kwalificatie 27 BBS, economisch voordeel trekken of een ander economisch nadeel berokkenen, opgelegd. Daarnaast is deze kwalificatie in zes andere zaken in samenhang met een tweede kwalificatie opgenomen. Ook bij zaken met deze kwalificatie werd het soort voordeel trekken of nadeel berokkenen en de personen die hiervan het slachtoffer geworden waren in de strafmaat betrokken, evenals de persoon en de omstandigheden waaronder de daad gepleegd was en of de daad slechts eenmaal of meermalen bewezen geacht werd. Deze kwalificatie had eigenlijk in nog veel meer zaken kunnen worden opgenomen. Politieagenten hebben mensen gearresteerd en hen vervolgens tegen betaling weer vrijgelaten en het geld zelf gehouden. Ook functionarissen van het Scholtenhuis hebben tegen betaling arrestanten weer vrijgelaten. Bovendien hebben functionarissen van het Scholtenhuis op grote schaal geld, kostbaarheden en goederen onttreemd van personen die zij gearresteerd hadden. Ook werd nadat verzetsmensen door de SD waren gearresteerd en geëxecuteerd, de familie van de verzetsstrijder door de SD de opdracht gegeven om binnen enkele uren hun huis te verlaten. Vervolgens werd de inboedel, voedingsmiddelen en kostbaarheden uit het huis gehaald. Officieel om naar Duitsland te sturen, maar Scholtenhuis-functionarissen onttreemden vele kostbaarheden, voeding en meubelen te eigen bate.

Overzicht van de opgelegde straffen in de zaken waar artikel 27a BBS als kwalificatie werd opgenomen in de sententie⁹⁰¹

Jaar	Totaal opgelegde straffen	Aantal zaken	Gemiddelde straf	Anders
1949	141	19; 5x anders	141:14=10 jaar	4 x doodstraf, 1 x levenslang
1950	21	2	21:2=10,5 jaar	-

In 21 zaken werd de kwalificatie 27a BBS, gepleegde oorlogsmisdaden, opgenomen in de sententie. Dit betrof alleen zaken van Duitsers. Bij Nederlanders is deze kwalificatie in geen enkele zaak opgenomen, hoewel hun daden in een aantal gevallen zeker onder deze kwalificatie viel.⁹⁰² De hoogten van de opgelegde straffen waarbij oorlogsmisdaden als kwalificatie werd opgelegd varieerden sterk, namelijk van 3,6 jaar tot de doodstraf. Ook bij zaken met deze kwalificatie werden de individuele daden en het aandeel van de betrokkene in de daden in de strafmaat betrokken, evenals de persoon en de omstandigheden waaronder de daad gepleegd was en of de daad slechts eenmaal of meermalen bewezen geacht werd.

⁹⁰⁰ Artikel 27 BBS: onder de macht van de vijand economisch nadeel berokkenen of zichzelf economisch voordeel verschaffen; Gegevens ontleend aan het onderzoek in de zittingsdossiers van de Kamer Groningen.

⁹⁰¹ Artikel 27a BBS, Wet H233; Gegevens ontleend aan het onderzoek in de zittingsdossiers van de Kamer Groningen.

⁹⁰² Zie voor verdere uitleg over de vraag waarom deze kwalificatie bij Nederlandse veroordeelden niet is opgenomen: rubriek 7.6.15.

Overzicht van de opgelegde straffen in de zaken waar alleen 101 Sr (en in 23 zaken ook 24 BBS) als kwalificatie werd opgenomen in de sententie⁹⁰³

Jaar	Totale opgelegde straf	Aantal zaken	Gemiddelde straf	Anders
1946	336	51; 2x anders	336:49=6,85 jaar	2x vrijspraak
1947	228	41; 3x anders	228:38=6 jaar	3x vrijspraak
1948	50	5	50:5=10 jaar	
1949	16	3; 1x anders	16:2=8 jaar	1x levenslang
1950	52	5	52:5=10,4 jaar	

In 170 zaken werd vrijwillig dienst nemen in buitenlandse krijgs-, staats- of publieksdienst aangenomen. Van deze 170 zaken werd in 105 zaken alleen artikel 101 Wetboek van Strafrecht (en art. 24 BBS) in de sententie opgenomen, in de andere 65 zaken werden meerdere kwalificaties opgenomen. Deze zaken zijn *niet* in dit schema opgenomen.

De Kamer Groningen strafte vrijwillige dienstneming bij de Duitse vijand verschillend. Diegenen die in dienst van de NSKK of de Wasserschutzpolizei gegaan waren, zijn lager bestraft dan diegenen die bij de Nederlandse SS, bij de Kriegsmarine of de Luftwaffe gegaan waren. Het zwaarst bestraft werden personen die vrijwillig bij de Landstorm gegaan waren of bij de Duitse SS en daarnaast in Nederland gevochten hadden tegen de geallieerden die Nederland wilden bevrijden.

Daarnaast werd rekening gehouden met het tijdstip van de indiensttreding. Dienstneming in 1944 of 1945 werd zwaarder bestraft. De motivering hiervoor was dat naarmate de oorlog vorderde, duidelijker werd hoe misdadig de Duitse bezetting en de Duitse bezetters waren. Dit werd bij diegenen die in 1944 nog in vijandelijke Duitse krijgsdienst gegaan waren als strafverzwarende factor aangenomen.

Tot slot werd ook de persoon van de dader, diens achtergrond en de motivering van de verdachte in de strafmaat verdisconteerd. Sommigen waren uit economische nood of armoede tot de Duitse dienst toegetreden. Zij werden minder zwaar bestraft dan diegenen die aangaven dat ze in vijandelijke dienst getreden waren uit politieke overwegingen en met instemming met de Duitse zaak.

Overzicht van de opgelegde straffen in de zaken waar alleen 102 Sr en/of artikel 22 BBS als kwalificatie werd opgenomen in de sententie

Jaar	Totaal opgelegde straf	Aantal zaken	Gemiddelde straf	Anders
1946	312	50; 4x anders	312:46=6,78 jaar	4x vrijspraak
1947	347	48; 4x anders	347:44=7,88 jaar	2x vrijspraak, 1x doodstraf, 1x levenslang
1948	621	76; 1x anders	621:75=8,28 jaar	1x vrijspraak
1949	151	23	151:23=6,56 jaar	
1950	134	15	134:15=8,93 jaar	

In 212 zaken was artikel 102 Wetboek van Strafrecht en/of artikel 22 BBS de enige kwalificatie. In de overige 132 zaken waren naast artikel 102 Wetboek van Strafrecht ook andere kwalificaties opgenomen. De straffen opgelegd in deze 132 zaken zijn *niet* opgenomen in het schema. De Kamer Groningen rangschikte onder 'hulp verlenen aan de vijand' totaal verschillende zaken met een totaal verschillend gewicht.⁹⁰⁴ Door de variatie in ernst en omvang van de daden die gekwalificeerd werden als 'hulpverlening aan de vijand', waren de opgelegde straffen ook totaal verschillend. Zij varieerden van één jaar tot de doodstraf. Ook bij de strafmaat voor deze kwalificatie werden de omstandigheden van de dader, diens achtergrond, de omstandigheden waaronder de misdaad gepleegd was en de vraag of het misdrijf eenmaal of vele malen begaan was, meegewogen in de strafmaat.

⁹⁰³ Artikel 101 Sr: vrijwillig dienst nemen in buitenlandse krijgsdienst, artikel 24 BBS: aanvulling artikel 101 met vrijwillige staats- of publieksdienst. Gegevens ontleend aan het onderzoek in de zittingsdossiers van de Kamer Groningen.

⁹⁰⁴ Zie uitgebreid rubriek 7.6.7.

Naast schema's van zaken waarin slechts één kwalificatie was opgenomen, is van twee verschillende veelvoorkomende combinaties van kwalificaties ook een schema vervaardigd. Het betrof de kwalificaties 26 BBS + 101 Sr, 26 BBS +102 Sr en 101 +102 Sr. Net als bij de zaken waarbij slechts één kwalificatie in de sententie was opgenomen, geldt ook voor de straffen in de onderstaande schema's dat de omstandigheden en achtergronden van de dader, de omstandigheden en de achtergronden van de daad en de overweging of een misdrijf slechts eenmaal of meermalen gepleegd was, verdisconteerd is bij het bepalen van de hoogte van de straf. Ook hierbij bleek het onmogelijk om tot een eenduidige conclusie te komen over de opgelegde straffen. Duidelijk is echter wel dat bij een combinatie van deze kwalificaties de straffen hoger waren, dan bij een enkelvoudige kwalificatie.

Overzicht van de opgelegde straffen in de zaken waar 26 BBS en 102 Sr als kwalificatie was opgenomen in de sententie

Jaar	Totaal opgelegde straf	Aantal zaken	Gemiddelde straf	Anders
1946	49	6, 1 x anders	49:5=9,8 jaar	1 x doodstraf
1947	80	9; 1 x anders	80:8=10 jaar	1 x doodstraf
1948	128	14	9,14 jaar	
1949	21	2	10.5	
1950	32	2	16	

Overzicht van de opgelegde straffen in de zaken waar artikel 101 Sr en artikel 102 Sr als kwalificatie werden opgenomen in de sententie

Jaar	Totaal opgelegde straf	Aantal gestraften	Gemiddelde straf	Anders
1946	24	6; 2x anders	24:4=6 jaar	1 x levenslang, 1 x vrijspraak
1947	96	9; 1x anders	96:8=12 jaar	1 x vrijspraak
1948	111	12	111:12=9,25 jaar	-
1949	30	3	30:3=10 jaar	-
1950	11	3; 2x anders	11:1=11 jaar	1 x levenslang, 1 x vrijspraak

Levenslang

In veertien zaken werd levenslang opgelegd.⁹⁰⁵ De motivering voor deze sententies was divers. In acht zaken zagen verdachten, voor wie de eis doodstraf was, die 'verlaagd' naar levenslang. Bij twee anderen was er sprake van een 'strafverhoging' van een eis van twintig jaar naar levenslang en in vier zaken was de uitspraak gelijk aan de eis.

De motiveringen voor het opleggen van levenslang waren:

Verlaging van doodstraf naar levenslang

1. De verdachte was uitzondering op de regel bij de politie. Hij gedroeg zich behoorlijk bij arrestaties en regelde kleine gunsten. Heeft niet deelgenomen aan de strijd rond Groningen in april 1945 en had een ondergeschikte positie.
2. De verdachte heeft twee jaar actief meegewerkt aan terreur rond Delfzijl. Niets ontzien om arrestanten te mishandelen, ten volle zeer zware straf verdiend. Maar het is niet nodig hem het leven te ontnemen, met levenslang kan volstaan worden.
3. De verdachte heeft actief deelgenomen aan de arrestatie van Joden bij Bureau Joodse zaken in Amsterdam, en was in Groningen lid van het executiepeloton. Reden voor zeer zware straf, maar geen doodstraf.
4. De doodstraf is volgens de raadsheren niet nodig uit het oogpunt van maatschappelijke beveiliging. Bovendien heeft de verdachte de ernst van zijn misdrijven ingezien.
5. De doodstraf is volgens de raadsheren niet nodig uit het oogpunt van maatschappelijke beveiliging. Wel wordt haar zwaar aangerekend dat zij de verzetsman B.J.C. Rijnders verraadde om de dood van SD'er L.J. Keijer te wreken.

⁹⁰⁵ Archief CABR, inv. nr. 71399, 411, 71533, 71488, 542, 71407, 579, 652, 71731, 74857, 607, 258, 102, 71652.

6. De feiten in hun geheel genomen zijn zo ernstig dat slechts de hoogste straf die de wet kent behoort te worden opgelegd, maar niet de doodstraf.
7. Verdachte wordt zwaar aangerekend dat hij vele pogingen tot moord en moorden gepleegd heeft, hiermee heeft hij meegewerkt aan terreur en angst in het Westerkwartier. Hij was *'de schrik van het Westerkwartier'*. De Kamer Groningen vindt dat eigenlijk de doodstraf de enig mogelijke straf is. Gezien zijn leeftijd en de psychiatrische rapportage wordt de sententie 'slechts' levenslang.
8. Geen motivering voor de verlaging van de doodstraf naar levenslang.

Sententie gelijk aan eis

1. De eerste eis was twintig jaar, maar na rekest en een storm van protesten werd de tweede eis: levenslang. Vervolgens was de sententie gelijk aan de eis.
2. De verdachte wordt mishandeling, meermalen gepleegd, ten laste gelegd. Hij is veroordeeld bij verstek, is na de oorlog naar Duitsland gevlucht.
3. De verdachte is veroordeeld bij verstek.
4. Geen motivering voor de hoogte van de straf.

Straf hoger dan eis

1. De verdachte stond onder invloed van R.W. Lehnhoff op het Scholtenhuis, maar heeft actief meegedaan aan de mishandelingen in het Scholtenhuis.
2. De verdachte toont berouw en inzicht, maar hem worden ernstige mishandelingen zonder opdracht zwaar aangerekend, daarom is de sententie hoger dan de eis.

Doodstraf

In Groningen zijn in het totaal 32 doodstraffen uitgesproken, nadat in 47 zaken de advocaat-fiscaal de doodstraf had geëist. Hierbij heeft de Kamer Groningen in 28 gevallen de eis van de advocaat-fiscaal overgenomen. In de overige negentien gevallen heeft de Kamer Groningen de geëiste doodstraf veranderd in een lagere straf.⁹⁰⁶

Daarnaast heeft de Kamer Groningen de doodstraf opgelegd in vier zaken waarin respectievelijk levenslang (3) of twintig jaar (1) geëist was.⁹⁰⁷ Zoals G.R. Nubé aangaf in het interview met de onderzoeker van *VPRO's* televisieprogramma 'Andere Tijden' werd in de zittingszaal (meestal) gejuicht als er een doodstraf werd uitgesproken.⁹⁰⁸ In een zaak met een vrouwelijke verdachte, bleek dat het opleggen van de doodstraf aan een vrouw zwaar drukte op alle raadsheren. Lange beraadslagingen over de ernst van de daad, de achtergrond van daad en dader en mogelijke verzachtende omstandigheden waren het gevolg. Toen uiteindelijk in beide instanties toch de doodstraf werd opgelegd, bracht de minister van Justitie deze uitspraak in de ministerraad. De doodstraf werd uiteindelijk door gratie omgezet in levenslang. In 1959 werd de straf op jaren gesteld en is de vrouw vrijgekomen.⁹⁰⁹

Alle zaken waarin de sententie doodstraf was, betroffen personen die zich aan meerdere misdrijven schuldig hadden gemaakt en die misdrijven meerdere malen hadden gepleegd. In Groningen is tegen niemand de doodstraf geëist, noch uitgesproken, voor het plegen van slechts één misdrijf. De verdachten die de doodstraf opgelegd kregen, werden verdacht van het (pogen en) plegen van:

Moord (art. 289 Sr)	23
Hulpverlening aan de vijand (art. 102 Sr)	21
Doodslag (art. 287 Sr)	14
Verraad (art. 26 BBS)	11
Mishandeling (art. 300 Sr)	8
Zware mishandeling (art. 302 Sr)	6
Oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid (art. 27a BBS)	3
Vrijwillig in vijandelijke Duitse dienst treden (art. 101 Sr)	2
Wederrechtelijke vrijheidsberoving (art. 282 Sr)	1

⁹⁰⁶ De sententies waren in die gevallen: 8 x levenslang, 7 x 20 jaar, 1 x 18 jaar, 1 x 16 jaar, 1 x 14 jaar en 1 x 12 jaar.

⁹⁰⁷ Archief CABR, inv. nr. 75063 + 75601, 75067 + 75061, 76755, 76755, 74541, 74575, 74660, 75668 + 75089, 207 + 75061, 74705, 446, 75477, 75525 + 87558, 700 + 73641, 71739, 75525 + 87558, 87564, 71520, 76755 + 75061, 76985, 251, 595 + 87564, 74585, 580 + 87564, 75062, 75380, 183 + 75061, 75061, 74851, 73954 + 75542, 75595, 75111.

⁹⁰⁸ www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2005-2006/De-laatste-doodstraf.html.

⁹⁰⁹ Archief CABR, inv. nr. 76985.

In Groningen zijn uiteindelijk zeven delinquenten geëxecuteerd, na cassatie en na pogingen om gratie te krijgen. Dit waren: Oomke Bouman, Evert Cornelis Drost, Pieter Johan Faber, Abraham Kaper, Robert Wilhelm Lehnhoff, Pieter Schaap en Pieter Wichers.⁹¹⁰

Daarnaast werd in Groningen ook één persoon geëxecuteerd die door de Kamer Assen ter dood veroordeeld was, Gerrit Hendrik Sanner.⁹¹¹ De reden hiervoor is onduidelijk. De data van executie waren: 1 mei en 2 juni 1947, 10 juli 1948, 12 februari, 29 juni (2 x), 28 juli 1949 en 24 juli 1950. Voor zover bekend zijn diegenen die zijn geëxecuteerd allen terechtgesteld op het terrein van de voormalige kazerne aan de Hereweg in Groningen. De advocaten-fiscaal jhr. A.H.S. van der Wijck en J.C. Louët Feisser vonden beiden het bijwonen van de executies het ergste wat hen in hun leven was overkomen en ze zagen er dan ook steeds heel erg tegenop. Maar volgens de instructie over de executie van ter dood veroordeelden moesten zij bij de executie aanwezig zijn.⁹¹² Alle geëxecuteerden zijn op de 2e Noodbegraafplaats in Groningen begraven. Later is een van hen herbegraven.⁹¹³

7.5.2.3 Veroordelingen van aparte categorieën

Bij verstek

Veertien verdachten zijn in eerste aanleg bij verstek veroordeeld.⁹¹⁴ De opgelegde straffen waren: Doodstraf (1), levenslang (3), gevangenisstraf, variërend van 8 tot 20 jaar (9) en in één geval een onbekende straf (dossier ontbreekt). De bij verstek veroordeelden waren naar Duitsland en Zweden gevlucht om aan bestrafing te ontkomen. In de hoop dat deze verdachten uitgeleverd zouden worden, werd hun berechting uitgesteld tot 1949 en 1950. Toen uitlevering uit leek te blijven, heeft de Kamer Groningen hen uiteindelijk toch bij verstek berecht.⁹¹⁵ De verdachte die naar Zweden gevlucht was, werd na zijn veroordeling bij verstek in 1951 toch nog uitgeleverd.⁹¹⁶

Enkele jaren na hun veroordelingen kwamen van twee personen toch nog reacties op het uitgesproken vonnis. Uit Duitsland kwam bij de rechtbank Groningen op 18 juni 1954 een brief binnen van een van de bij verstek veroordeelde personen. Hij was van plan om op vakantie naar Nederland te gaan en hij vroeg zich af hoe lang het zou duren voor zijn straf verjaard zou zijn en wanneer hij, als genationaliseerd Duitser, zonder gevaar voor arrestatie naar Nederland kon komen. Van der Wijck schreef hem terug, dat de verjaring nog zestien jaar zou duren en dat hij zeker zou worden gearresteerd wanneer hij zich op Nederlands grondgebied zou begeven.⁹¹⁷

Drie jaar later, in 1957, doet een andere veroordeelde alsnog een poging om in verzet te komen tegen zijn verstekvonnis. Na dertien maanden dienst in het Duitse leger aan het Oostfront was hij met tuberculose in het ziekenhuis beland. Hij is drie jaar verpleegd, en wist dus, zo voerde hij aan, niets van het verstekvonnis. Drie maanden later trok hij zijn verzet in.⁹¹⁸

Oud-verzetsmensen

Het berechten van verzetsmensen voor oorlogsgelateerde misdaden was een heikele zaak. Bij burgers heerste vaak onbegrip over deze berechting en de Organisatie van Oud-Verzetsstrijders trachtte via politieke invloed te bewerkstelligen dat verzetsmensen niet in de bijzondere rechtspleging vervolgd zouden worden.⁹¹⁹ Uiteindelijk werd een compromis bereikt: verzetsmensen konden wel vervolgd worden, maar er moest dan aan twee eisen voldaan worden.⁹²⁰

⁹¹⁰ Archief CABR inv. nr. 251, 580 + 87564, 595 + 87564, 700 + 73641, 74851, 75380, 75525 + 87558.

⁹¹¹ Archief CABR, inv. nr. 274.

⁹¹² Informatie van de dochter en zoon van jhr. A.H.S. van der Wijck en van de zoon van J.C. Louët Feisser; Instructie over de executie van de doodstraf.

⁹¹³ J.P. de Boer, *Doodstraf. Een onderzoek inzake de executies van oorlogsmisdadigers in Nederland krachtens de bijzondere rechtspleging*, Masterscriptie Universiteit van Amsterdam 2003. J.P. de Boer heeft in zijn masterscriptie een levensbeschrijving van (onder andere) de zeven geëxecuteerde personen uit Groningen opgenomen.

⁹¹⁴ Archief CABR, inv. nr. 12, 71380, 71407, 71424, 71425, 71437+12800, 71447, 71449, 71652, 71679, 71739, 74812, 76895 en één verdachte waarvan het dossier onvindbaar is.

⁹¹⁵ Archief CABR, inv. nr. 71652.

⁹¹⁶ Archief CABR, inv. nr. 12.

⁹¹⁷ Archief CABR, inv. nr. 71434.

⁹¹⁸ Archief CABR, inv. nr. 71589.

⁹¹⁹ *NJB*, 1947, p. 166-167 vervolging van illegale werkers.

In de eerste plaats moest elke zaak waarbij sprake was van een oud-verzetssrijder door de advocaten-fiscaal van de verschillende Kamers naar de procureur-fiscaal teruggestuurd worden. Die kon dan beoordelen of berechting opportuun was. Als een zaak naar de mening van een procureur-fiscaal wel terecht moest worden, moest hij de zaak weer terugsturen naar de advocaat-fiscaal van de Kamer waar de zaak behandeld zou moeten worden. Gedachte achter deze gang van zaken was dat de procureur-fiscaal, ingevolge Besluit F280, het recht had om personen voorwaardelijk of onvoorwaardelijk buiten vervolging te stellen. Het idee was, zeker bij de Organisatie van Oud-Verzetssrijders, dat de vijf procureurs-fiscaal ruim gebruik zouden maken van hun recht en verzetssrijders onvoorwaardelijk buiten vervolging zouden stellen.

Een tweede vereiste was, dat in elke zaak waarin uiteindelijk toch tot berechting zou worden overgegaan, een advies gevraagd zou worden van de Organisatie van Oud-Verzetssrijders. Hiermee kon de gepleegde daad dan in de context van de verzetsdaden geplaatst worden. En dan zou, naar het idee van de Organisatie van Oud-Verzetssrijders, de straf lager uitvallen of voorwaardelijk opgelegd worden. Uit de dossiers van de berechtingen van verzetssrijders voor oorlogsgelateerde misdrijven blijkt echter dat, noch de advocaten-fiscaal, noch de Kamer Groningen zich aan deze afspraken gehouden heeft. De advocaat-fiscaal heeft de dossiers niet teruggestuurd naar de procureur-fiscaal en de Kamer Groningen heeft in geen enkele zaak advies ingewonnen bij de Organisatie van Oud-Verzetssrijders. Wel is in een zaak door deze organisatie zelf een advies uitgebracht. In totaal werden tien oud-verzetssrijders terecht door de Kamer Groningen. In de Kamer Groningen zijn aan de terecht oud-verzetssmenen totaal verschillende straffen opgelegd, met verschillende strafmotiveringen.⁹²¹ In de meeste zaken tegen oud-verzetssrijders was sprake van verdenking van verraad.

- Een persoon die werd verdacht uit angst voor marteling, de plaats van een bijeenkomst van verzetssmenen te hebben verraden, nadat hij gevangengenomen was door de SD en meegenomen naar het Scholtenhuis. Na het verraden van de plaats waar de volgende vergadering van de groep zou plaatsvinden, is hij naar die plaats gebracht en heeft hij de aanwezige illegalen niet gewaarschuwd. Als hij dat wel had gedaan, dan hadden ze nog kunnen vluchten. De vraag van de Kamer Groningen bij de motivering van de strafmaat was: was er sprake van gerechtigde bescherming? Het besluit hierop was, dat je als illegale werker van een andere illegale werker mag eisen dat hij waarschuwt, zelfs als dit vergroting van zijn eigen risico's inhoudt. Deze verdachte werd daarom veroordeeld voor het niet waarschuwen van zijn mede-verzetssmenen. Na doodstraf als eis, werd in de sententie een straf van twintig jaar opgelegd.
- Een andere verdachte had mede-verzetssmenen verraden. Het verraad werd bewezen geacht en een beroep op overmacht werd verworpen. De Kamer Groningen nam bij de straf echter zijn uitgebreide en langdurige illegale werkzaamheden in ogenschouw. De eis was zes jaar en de sententie drie maanden.
- In een derde verraadzaak had de verdachte, uit angst voor marteling op het Scholtenhuis, elf lezers van het illegale blad *Vrij Nederland* verraden aan de SD. De eis was vijf jaar en de sententie was ook vijf jaar.
- In de vierde verraadzaak was de verdenking dat de betreffende persoon meerdere mede-Nederlanders blootgesteld had aan opsporing, arrestatie, met vrijheidsberoving tot gevolg. De Kamer Groningen hield rekening met het illegale werk dat de verdachte in de bezettingsjaren verrichtte. De eis was vijf jaar en de sententie drie jaar.
- De vijfde verraadzaak betrof verraad van drie personen in 1943. Alle drie zijn gedetineerd en één persoon heeft aan de detentie zwaar lichamelijk letsel overgehouden. Het oogmerk van de verdachte bij zijn verraad was echter het algemeen belang. Zoals onder andere gebleken is uit het vele belangrijke illegale werk dat hij heeft verricht. De eis was drie jaar en de sententie: ontslag van rechtsvervolging.
- De laatste verraadzaak betrof het doorgeven van namen en adressen van illegale werkers aan de SD. Volgens het verweer van de verdediging was dat gebeurd na sterke druk en uit angst voor marteling door de SD'ers op het Scholtenhuis. In het dossier zitten veel aanbevelingsbrieven, onder andere van mensen die bij hem ondergedoken hebben gezeten. De eis was één maand en de sententie: ontslag van rechtsvervolging.
- Daarnaast werd één oud-verzetssrijder hulpverleners aan de vijand, door het verlenen van assistentie bij huiszoekingen en samenwerking met de SD, ten laste gelegd en dit werd ook bewezen geacht. De

⁹²⁰ Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 20, correspondentie van 1-10-1947 – 31-12-1947, brieven van 22-12-1947, 3-12-1947 met bijlagen en inv. nr. 21, correspondentie van 1-1-1948 – 31-3-1948, 27-2-1948.

⁹²¹ Archief CABR, inv. nr. 119, 71557, 71601, 75619, 74482, 71394, 71727, 71644, 71629.

verdachte was opgepakt en naar Vught gestuurd vanwege het verbergen van Joden. Hij is daar overgehaald om verraad te plegen en heeft namen van onderduikers genoemd en hun onderduikplekken aangewezen. De eis was twintig jaar, en de sententie zes jaar.

- Tot slot werden drie personen berecht voor het plegen van een overval. De verdediging voerde aan dat het doel van de beroving was om te voorzien in dringende voedselbehoeften van onderduikers. Aangezien de overval ontaard was in een brute roof, legde de Kamer Groningen toch een straf op. De eis was vier jaar en de sententie twee maanden voor alle verdachten.

7.5.3 Bijkomende straffen

Naast de hoofdstraffen konden ook bijkomende straffen worden opgelegd. In vele zaken heeft de Kamer Groningen gebruik gemaakt van deze bevoegdheid en is een bijkomende straf toegevoegd aan de hoofdstraf. De juridische basis hiervoor was artikel 8 Besluit Buitengewoon Strafrecht: *'In afwijking in zoverre van het bepaalde in de artikelen 28 en 29 van het Wetboek van Strafrecht en in artikel 85 van het Wetboek van Militair Strafrecht kan ontzegging van de rechten, vermeld in artikel 28 eerste lid onder 1, 2, 3 en 4 van eerstgenoemd Wetboek worden uitgesproken in alle gevallen van veroordeling wegens eenig misdrijf in artikel 1 BBS genoemd.'*

7.5.3.1 Ontzetting uit de beide kiesrechten

De advocaten-fiscaal in Groningen eisten in vrijwel alle zaken levenslange ontzetting uit het actief en het passief kiesrecht. De Kamer Groningen volgde nagenoeg altijd dit onderdeel van de eis. Ook als verwacht werd dat het Nederlandschap toch al zou worden verloren vanwege treden in vreemde krijgsdienst. In het totaal werden 447 verdachten ontzetting uit de beide kiesrechten (actief en passief) als bijkomende straf opgelegd. In artikel 9 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht was bepaald dat veroordeling tot ontzetting uit de rechten ten minste voor vijf jaar langer dan de veroordeling in de hoofdstraf moest zijn. De Kamer Groningen is hier duidelijk van afgeweken en was opmerkelijk uniform in het ontzetten uit de kiesrechten. In 425 zaken is een levenslange ontzetting uit de kiesrechten opgelegd. Slechts 21 personen werden voor een tijd van tien jaar uit de kiesrechten ontzet, en één voor een periode van twaalf jaar. Merkwaardig is bovendien dat in een zaak waarbij geen straf werd opgelegd, de betrokkene toch uit de kiesrechten werd ontzet.⁹²² Jhr. J.E. de Ranitz, advocaat-fiscaal uit Assen eiste, toen hij inviel als advocaat-fiscaal in twee zaken, twee jaar ontzetting uit het actief en passief kiesrecht.⁹²³ De Ranitz volgde in de overige acht zaken waarin hij inviel als advocaat-fiscaal wel het beleid van de Kamer Groningen en eiste levenslange ontzettingen uit beide kiesrechten.⁹²⁴

Het totale aantal van 447 ontzettingen uit de beide kiesrechten – levenslang of voor een aantal jaren – steekt schril af tegen de door L. de Jong in zijn boek genoemde hoeveelheid ontzettingen uit de kiesrechten. Hij spreekt van 4.800 ontzettingen uit de kiesrechten op 14.000 berechtingen door de Bijzondere Gerechtshoven. Landelijk werd één op drie veroordeelden die kiesrechten ontnomen; in Groningen was de verhouding drie op vier. Volgens L. de Jong was dit geringe aantal ontzettingen het gevolg van het grote aantal veroordelingen in Duitse krijgsdienst (7.000). Veroordelingen voor vrijwillig in Duitse krijgsdienst treden, betekenden automatisch verlies van Nederlandschap volgens de Wet op het Nederlandschap, artikel 7 lid 4. Verlies van Nederlandschap hield verlies van kiesrechten in. Hiermee is echter niet het verschil tussen de Groningse ontzettingen en de landelijke cijfers te verklaren.⁹²⁵ In Groningen zijn ook 156 personen aan wie vrijwillige vijandelijke buitenlandse krijgsdienst ten laste werd gelegd, uit de kiesrechten ontzet. Dit hield mogelijk verband met het feit dat in de loop van de tijd duidelijk werd dat veel jeugdigen hun Nederlandschap weer terug zouden krijgen. Om te voorkomen dat zij dan wel kiesrechten hadden, werd de bijkomende straf ook in deze gevallen opgelegd.

⁹²² Archief CABR, inv. nr. 67119.

⁹²³ Archief CABR, inv. nr. 71412, 71416.

⁹²⁴ Archief CABR, inv. nr. 77, 71340, 71363, 71394, 71399, 71849, 71851.

⁹²⁵ De Jong, Deel 12 Epiloog, eerste helft, p. 573, noot 2.

7.5.3.2 Ontzetting uit andere rechten⁹²⁶

Op grond van artikel 8 BBS in samenhang met artikel 28 Wetboek van Strafrecht heeft de Kamer Groningen naast de hoofdstraf 67 maal een andere ontzetting uitgesproken.⁹²⁷ Zo werd ontzetting uit het recht om ambten te bekleden 43 keer opgelegd aan: medewerkers in allerlei rangen van de politie en de marechaussee, zeven NSB-burgemeesters, twee personen werkzaam geweest bij de SD, twee personen werkzaam geweest als Landwachter, twee leden van de SS, één V-man, de hoofdredacteur tijdens de oorlog van het *Nieuwsblad van het Noorden*, tevens redacteur bij de *Noorderstorm* (het NSB-blad voor Groningen), een wachtmeester van de Arbeidsdienst en een hoofdcontroleur van de Crisis Controle Dienst. In tien zaken is een verbod uitgesproken om bij de gewapende macht te dienen. Deze ontzettingen werden opgelegd aan een Landwachter, een wachtmeester van de voormalige Arbeidsdienst, een wachtmeester der marechaussee, een medewerker bij de SD, een lid van de SS, een commandant van een arbeidskamp, een Landwachter, een brievenbesteller, een NSB-burgemeester en een Kapo⁹²⁸ uit kamp Erica in Ommen. In twaalf zaken werd een verbod op het dienen bij de politie opgelegd. Daarnaast werd eenmaal het verbod opgelegd om het ambt van advocaat uit te oefenen en eenmaal het verbod om de functie van journalist uit te oefenen, aan een advocaat respectievelijk een journalist.⁹²⁹

7.5.3.3 ‘Geacht het Nederlandschap te hebben verloren’

Koningin Wilhelmina had in een radiorede in Londen op 10 maart 1941 uitgesproken dat ‘voor *“politieke delinquenten” geen plaats meer zou zijn in Nederland*’. De regering in Londen had dezelfde mening, maar in de praktijk bleek dit onwerkbaar. Opnieuw werd duidelijk dat de regering in Londen geen idee gehad had van het aantal Nederlanders dat op een of andere wijze met de Duitse bezetter had samengewerkt.⁹³⁰

Tijdens de bijzondere rechtspleging werd het Nederlandschap verloren verklaard voor al diegenen die in Duitse krijgsdienst of Duitse staatsdienst gegaan waren. Zij werden, als gevolg van artikel 7 lid 4 van de Wet op het Nederlandschap, geacht het Nederlandschap verloren te hebben. Wat men zich tijdens de totstandkoming van de Besluiten D61-D64 niet gerealiseerd had, was dat in het Nederlands recht de vrouw de man volgt, ook in het staatsburgerschap. Het verlies van het Nederlandschap had niet alleen gevolgen voor de betrokkene zelf, maar ook hun vrouwen verloren op grond van het in vreemde krijgsdienst treden van hun man het Nederlandschap. Zij konden daarna geen verzoek tot naturalisatie indienen volgens de Wet op het Nederlandschap artikel 5 lid 3. De enige manier om haar Nederlandschap weer terug te krijgen, leek artikel 8 van de Wet op het Nederlandschap. Artikel 8 gaf namelijk de mogelijkheid om het Nederlandschap terug te krijgen door ontbinding van het huwelijk.⁹³¹

⁹²⁶ Volgens het Besluit D61, artikel 8 lid 1 konden in afwijking van artikel 28 en 29 van het Wetboek van Strafrecht en artikel 35 van het Wetboek van Militair Strafrecht ontzetting worden uitgesproken in *alle gevallen van veroordeling wegens eenig misdrijf genoemd in artikel 1 BBS*. In lid 2 van datzelfde artikel is opgenomen dat *insgelijks worden ontzet van het recht om bepaalde beroepen of groepen van beroepen uit te oefenen, waarvoor hij naar het oordeel van den rechter de in het algemeen belang vereischte waardigheid of betrouwbaarheid mist*.

⁹²⁷ Arrest HR 16 november 1948, NJ 1949, 138; In artikel 28 Wetboek van Strafrecht staat in de uitleg over ambten bekleden als omschrijving: *Degene die door het bevoegde openbaar gezag is aangesteld in een openbare betrekking om een gedeelte van de taak van de staat of zijn organen te verrichten*.

⁹²⁸ Een Kapo was een gevangene in een nazi-kamp in de Tweede Wereldoorlog, die als taak had op de andere gevangenen toe te zien. Een Kapo moest voor de SS het werk van de gevangenen begeleiden en hij was verantwoordelijk voor hun resultaten.

⁹²⁹ Archief CABR, inv. nr. 392, 71536.

⁹³⁰ J.D. van den Berg, *Herstel van rechten*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1949.

⁹³¹ *Advocatenblad* 1945/1946, p. 160; Wet op het Nederlandschap 1892, Artikel 8 *De niet-Nederlandse vrouw, wier man bij het sluiten van het huwelijk Nederlander was, wordt Nederlander door haar wil daartoe te kennen te geven aan de bij artikel 12a bedoelde autoriteit, indien op de dag van de kennisgeving het huwelijk voortduurt en de man nog Nederlander is*. Artikel 8a *De Nederlandse vrouw, die gehuwd is met een niet-Nederlander en dezelfde nationaliteit bezit als haar man, verliest het Nederlandschap door haar wil daartoe te kennen te geven aan de bij artikel 12a bedoelde autoriteit*. Artikel 8b *De vrouw, die bij of tijdens haar huwelijk het Nederlandschap verloren heeft overeenkomstig artikel 8a, dan wel door dezelfde nationaliteit als die van haar man door haar wil te verkrijgen, wordt Nederlander, te rekenen van de ontbinding van het huwelijk af, door haar wil daartoe binnen het jaar na die ontbinding of binnen het jaar nadat zij van die ontbinding heeft kunnen kennisnemen, te kennen te geven aan de bij artikel 12a bedoelde autoriteit. De kennisgeving kan ook later worden gedaan indien de vrouw niet hertrouwd is, tenminste een jaar woonplaats*

Bij vrijwillig treden in buitenlandse vijandelijke Staatsdienst werd aangenomen dat betrokkene het Nederlandschap *wel* verloren had. Bij vrijwillig treden in buitenlandse vijandelijke publieksdienst werd aangenomen dat betrokkene het Nederlandschap *niet* verloren had.⁹³² In een arrest heeft de Bijzondere Raad van Cassatie dan ook uitdrukkelijk bepaald, dat Bijzondere Gerechtshoven bij hun veroordeling op grond van artikel 101 Wetboek van Strafrecht juncto artikel 24 BBS, bij de kwalificatie dienden te vermelden of er sprake was geweest van staats- of publieksdienst.⁹³³ Gelet op de Wet op het Nederlandschap was de vraag of diegenen die in publieksdienst getreden waren ook het Nederlandschap verloren hadden heel interessant, vooral omdat de gevolgen van het verlies van het Nederlandschap zo groot waren.

Verlies van Nederlandschap kon niet als bijkomende straf worden opgelegd door de Kamer Groningen. De verdachte werd *geacht het Nederlandschap verloren te hebben* door in vijandelijke buitenlandse krijgsmacht te gaan, op grond van artikel 7 lid 4 van de Wet op het Nederlandschap 1892. In een poging om Nederlanders over te halen in Duitse krijgsmacht te treden, vaardigde de Duitse bezetter in 1941 twee verordeningen uit.⁹³⁴ Hierin werd bepaald dat militaire en civiele dienst ‘tegen het bolsjewisme’ niet werd aangemerkt als vreemde krijgsmacht in de zin van artikel 7 lid 4 van de Wet op het Nederlandschap van 1892. Zo wilden de Duitsers diegenen die bang waren voor het verlies van het Nederlandschap geruststellen en meer Nederlanders in Duitse dienst laten treden. Op 4 oktober 1944 vaardigde de regering in Londen het Besluit E127 uit, waarbij bepaald werd dat de in 1941 uitgevaardigde verordening geacht werd ‘*nimmer van kracht te zijn geweest*’.⁹³⁵

Bij de sententies heeft de Kamer Groningen in 135 zaken ‘verstaan’ dat de verdachte op grond van de Wet op het Nederlandschap artikel 7 lid 4 zijn Nederlandschap verloren had door *vrijwillig* in krijgs- of staatsdienst te treden bij de Duitse vijand.⁹³⁶ In acht zaken bepaalde de Kamer Groningen echter dat de verdachte het Nederlandschap niet had verloren, omdat de verdachte bij het vrijwillig in dienst treden nog minderjarig was en daarna niet meer terug kon treden zonder levensgevaar.⁹³⁷

Na verlies van de Nederlandse nationaliteit was men, tenzij er een andere nationaliteit verkregen werd, stateloos. Bovendien moest men zich wekelijks bij de politie melden ‘als vreemdeling’.

Werkgevers moesten toestemming aanvragen om een ‘vreemdeling’ in vaste dienst aan te nemen. Daarnaast bleek een bewijs van Nederlandschap nodig te zijn voor het krijgen van een schadevergoeding van de Schade-enquêtecommissie.⁹³⁸ Ook de kinderen die na het verlies van het Nederlandschap, na het vrijwillig in dienst treden, geboren werden, waren stateloos. Al in 1948 werd hierover bij de Bijzondere Raad van Cassatie geklaagd.⁹³⁹

Rond 1952 werd duidelijk dat afnemen van het Nederlandschap van ‘politieke delinquenten’ ertoe leidde dat een grote groep mensen buiten de Nederlandse maatschappij geplaatst werd.⁹⁴⁰ ‘Gewijzigde inzichten’ leidden tot de Wet herwinning Nederlandschap in 1953. Hierin werd het voor voormalige Nederlanders, onder voorwaarden, mogelijk om het Nederlandschap te herkrijgen. Personen die op

heeft in het Koninkrijk en na de ontbinding van het huwelijk geen andere nationaliteit door haar wil heeft verkregen. In dit geval wordt de vrouw Nederlander op de dag van de kennisgeving.

⁹³² Arresten BRvC, 5 december 1945 *NOR* 1945, 5; 15 april, *NOR* 1946, 353 en 20 mei 1946, *NOR*, 1946, 374.

⁹³³ Staatsdienst = Alle publiekrechtelijke functies die de Staat als zodanig in het geheel aangaat, Publieksdienst = Overige publiekrechtelijke functies (Verklaring minister van Justitie tijdens behandeling van de Nota Regeeringsbeleid in de oorlog in de Voorlopige Staten-Generaal, jan-maart 1946); voor uitgebreid overzicht jurisprudentie en meningsverschillen in jurisprudentie over invulling Staats- en Publieksdienst zie: Noach 1948, p. 49-51.

⁹³⁴ Eerste verordening Reichskommissar betreffende enige bepalingen ter zake van het Nederlandschap. 25 Juli 1941; Tweede verordening Reichskommissar. betreffende enige bepalingen ter zake van het Nederlandschap, 25 Juli 1941.

⁹³⁵ Besluit E127 Besluit van 4 oktober 1944, houdende regeling van de gevolgen in bepaalde gevallen van het zich begeven in vreemden krijgs- of staatsdienst.

⁹³⁶ Arrest BRvC, 14 januari 1946, *NOR* 1946, 153: Voorwaarde voor het verlies van nationaliteit is de *vrijwillige* dienstname.

⁹³⁷ Archief CABR, inv. nr. 71566, 71563, 71523, 71511, 71496, 76362, 652, 764; Noach 1948, P. 52.

⁹³⁸ Archief CABR, inv. nr. 112912: Brief van januari 1949 van de echtgenote van de verdachte H.J.H. aan de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof in Groningen. Haar echtgenoot was niet het Nederlandschap kwijtgeraakt.

⁹³⁹ Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 19, correspondentie 221-3-1948 – 30-4-1948, briefwisseling tussen G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal van de BRvC en de advocaat F.M.J.A. Lublink Weddik.

⁹⁴⁰ De Jong, Deel 12 Epiloog, eerste helft, p. 545; Informatie van B.J. Meiboom, medewerker afdeling onderzoek Nationaal Archief Den Haag; Belinfante 1978, p. 17: Radiorede van Koningin Wilhelmina vanuit Londen van 10 mei 1941; Noach 1948, p. 39-44. geeft een uitgebreid overzicht van de gevolgen van het verlies van het Nederlandschap voor kinderen en vrouwen. Daarnaast geeft hij een overzicht van de gevolgen voor het vermogen, ook van het vermogen van vrouwen en kinderen.

het ogenblik van dienstneming minderjarig waren, kregen automatisch hun Nederlanderschap terug, aangezien ze zich op het ogenblik van meerderjarigheid niet, zonder gevaar voor eigen leven, aan Duitse krijgsdienst hadden kunnen onttrekken.⁹⁴¹

In 1953 werd tot slot de Wet ter voorkoming van verlies van Nederlanderschap en tot intrekking van Besluit D16 van kracht.⁹⁴² Besluit D16 van 22 mei 1943 bevatte een *'voorziening ter voorkoming van ongewenste gevolgen van het na 9 mei 1940 verkrijgen van een vreemde nationaliteit of een vreemd onderdaanschap door Nederlanders of Nederlandse onderdanen uit andere hoofd.'* Hierbij werd artikel 7 sub 1 en 3 van de Wet op het Nederlanderschap eerst opgeschort. In 1953 werd ook deze wet aangenomen en vanaf maart 1954 gold deze opschorting niet meer.

7.5.4 Motiveringen voor de straftoemeting⁹⁴³

In het Besluit Buitengewoon Strafrecht is van straf verminderende omstandigheden geen sprake. Bovendien is in artikel 12 BBS nadrukkelijk opgenomen dat een poging tot het plegen van een delict, een strafverminderende omstandigheid volgens het Wetboek van Strafrecht (art. 45 Sr), even zwaar bestraft moet worden als het misdrijf. Toch is bij de strafmaat van de Kamer Groningen rekening gehouden met strafverzwarende of strafverminderende omstandigheden. In de berechting door de Kamer Groningen zijn verschillende redenen voor strafverhoging of strafverlaging ten opzichte van de eis opgenomen. Ook werd in 64 zaken besloten opdracht te geven aan de raadsheer-commissaris om nader onderzoek te doen, getuigen nader te horen of psychiatrisch onderzoek te doen naar de geestestoestand van de verdachte. Hieruit blijkt eens te meer dat de raadsheren in Groningen de tenlastelegging niet zonder meer overnamen, maar wel degelijk keken of deze ook door de bewijsmiddelen werd gedekt, of de bewijzen aangevuld moesten worden, of dat de verdachte zijn daden gepleegd had terwijl hij leed aan een ziekelijke geestesstoornis.

In 166 sententies wordt als uniforme motivering aangevoerd:

'dat het Bijzonder Gerechtshof door de hierboven gerelateerde bewijsmiddelen, opleverende de daartoe redengevende feiten en omstandigheden, bewezen acht en de overtuiging heeft verkregen, dat de verdachte het haar/hem ten laste gelegde heeft begaan (uitleg daad); dat het Bijzonder Gerechtshof niet bewezen acht hetgeen verdachte meer of anders is ten laste gelegd dan hierboven is bewezen verklaard; dat het aldus bewezene oplevert het misdrijf van (beschrijving misdrijf en kwalificatie); dat verdachte deswege strafbaar is, zijnde toch niet gebleken van eenige omstandigheid, die de strafbaarheid van de verdachte zoude opheffen of uitsluiten; dat na te melden straf is in overeenstemming met den aard van het gepleegde en de ter terechtzitting gebleken omstandigheden waaronder het is begaan; dat het gerechtshof na te melden straf gerechtvaardigd heeft geoordeeld, rekening houdende met (ernst daad).'

Daarnaast is in vier zaken geen dossier en in één zaak geen sententie. In de overige 424 zaken is een individuele motivering toegevoegd. Soms betreft dat zowel een motivering voor strafverhoging als strafverlaging, met als uitkomst dat de strafmaat in de sententie uiteindelijk gelijk is aan de eis van het Openbaar Ministerie.

7.5.4.1 Motivering voor strafvermindering ten opzichte van de eis

Om inzicht te krijgen in de persoon van de verdachte, zijn achtergrond en geestelijke toestand, is in een aantal zaken, op verzoek van de Kamer Groningen, een rapport uitgebracht over de verdachte. Deze rapporten werden opgesteld door psychiaters (18 maal), mensen van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten, officieren-fiscaal werkzaam bij het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, commandanten, sociaal verzorgers of geestelijk verzorgers van interneringskampen, (huis)artsen, leden van de Politieke Rechercheafdeling Groningen, Bureau Jeugdzorg, de politie en de reclassering (160 adviezen in totaal, inclusief de adviezen van de psychiaters).

Mede op grond van deze rapporten zijn de straffen ten opzichte van de eis soms verminderd of juist verzaamd. Daarnaast is de leeftijd van de betrokkene (gevoerde leeftijd 12 maal, jeugdige leeftijd 35 maal) het vaakst aangevoerd als motivering voor strafvermindering. Vervolgens werden nog vele

⁹⁴¹ Wet van 30 juli 1953 houdende voorziening te wegneming van staatloosheid (Stb. 363).

⁹⁴² Wet van 23 december 1953, Wet ter voorkoming verlies Nederlanderschap en tot intrekking van Besluit D16, Staatsblad 1954 nr. 215.

⁹⁴³ Voor een uitgebreid overzicht van de strafmotiveringen zie bijlage 4.

andere redenen voor strafverlichting aangevoerd. Tot slot werd in de motivering van 66 zaken opgenomen dat (delen van de) tenlastelegging volgens de Kamer Groningen niet bewezen waren en dat dat de reden was om af te wijken van de vordering van de advocaat-fiscaal.⁹⁴⁴ In één zaak van ná 1948, de zaak van Johan Gerhard Mechels, werd rekening gehouden met jubileumgratie. Deze sententie werd uitgesproken *na* het uitvaardigen van de jubileumgratie.⁹⁴⁵ De Kamer Groningen besloot vervolgens deze jubileumgratie te verdisconteren in de straf, die daardoor één jaar lager werd.⁹⁴⁶

7.5.4.2 Motivering voor strafverhoging ten opzichte van de eis

In vele zaken werden redenen tot strafverzwaring ten opzichte van de eis opgenomen. De Kamer Groningen begint de motivering voor strafverhoging steeds met de frase: *‘zwaar aangerekend wordt ...’*. Opvallend is dat de Kamer Groningen bij de strafverzwarende motivering in een aantal gevallen een duidelijke mening geeft over de verdachte: *‘een verachtelijke mentaliteit, zeer laakbare daden, laakbaar gedrag, landverraderlijke hoogst ergerlijke daden, Landwachter van de minderwaardigste soort, weerzinwekkende handelingen van verderfelijke karakter gepleegd die in wezen een dermate landverraderlijk karakter dragen dat slechts de hoogste straf past’*.⁹⁴⁷ J. Remmelink beschreef in zijn artikel over de Bijzondere Raad van Cassatie dat ook de Raad duidelijke meningen over de daad en de dader in de motivering van de straf heeft opgenomen. Dit in tegenstelling tot de motiveringen van de Hoge Raad, waarin geen mening over de dader is opgenomen. J. Remmelink stelde dat in de Bijzondere Raad van Cassatie vrijwel geen levenslang benoemde raadsheren zitting hadden, maar veelal militairen en juristen van buiten de rechterlijke macht. Mogelijk was dat ook de reden om bij een aantal sententies van de Kamer Groningen een duidelijke mening te geven over de veroordeelde ‘politieke delinquenten’. De gevonniste daden waren in die zaken dan ook afschuwelijk.⁹⁴⁸

7.6 Jurisprudentie, interpretatie en voorbeeldzaken per gebruikte kwalificaties

Om een beeld te schetsen van de diversiteit van de verdachten en de uiteenlopende redenen om delicten te plegen is van een aantal, soms juridisch bijzondere zaken, soms dramatische zaken, een beschrijving gemaakt. Dit is uiteraard geen volledige selectie, maar een overzicht van de zaken die mij bij het bestuderen van alle zaken zijn opgevallen – in positieve of negatieve zin. Om een systeem aan te brengen heb ik deze zaken gerangschikt op de artikelen uit het Wetboek van Strafrecht, respectievelijk het Besluit Buitengewoon Strafrecht. Hierbij zijn ook zaken van de Scholtenhuis-verdachten opgenomen.

7.6.1 Artikel 10 BBS: Geen oplegging van straf

In artikel 10 van Besluit D61 was opgenomen dat een Kamer van een Bijzonder Gerechtshof een verdachte vrij kon spreken indien bewezen kon worden en hij de overtuiging gekregen had dat de verdachte *‘gebruik heeft gemaakt of heeft gedreigd te maken van macht, gelegenheid of middel, hem door de vijand of door het feit der vijandelijke bezetting geboden’* om de vijand te benadelen. In de jurisprudentie wordt gewaarschuwd om dit artikel met grote voorzichtigheid te hanteren en strenge maatstaven te hanteren bij strafvermindering of het niet opleggen van straf op grond van dit artikel.⁹⁴⁹ Dit artikel is in twee zaken toegepast om een verdachte gedeeltelijk vrij te spreken. Er zijn geen andere zaken aangetroffen waarbij dit artikel als verweer is aangevoerd en verworpen.

In de twee zaken waar het artikel is aangevoerd, zijn slechts lichte straffen opgelegd voor vrijwillige vijandelijke krijgsdienst, waarvan het bewijs in beide zaken geleverd was. Maar voor hulp aan de vijand

⁹⁴⁴ Voor een overzicht hiervan zie bijlage 4.

⁹⁴⁵ Jubileumgratie werd op 29 juli 1948 afgekondigd door minister Van Maarseveen in verband met het 50-jarig jubileum van Koningin Wilhelmina als Koningin. In veel gevallen was deze gratie één jaar.

⁹⁴⁶ Archief CABR, inv. nr. 138.

⁹⁴⁷ Archief CABR, inv. nr. 74705.

⁹⁴⁸ J. Remmelink, De Bijzondere Raad van Cassatie, in: *Liber Amicorum Herman Bekaert*, uitgeverij Snoeck-Ducaju, Gent 1977, p. 335-337; Arrest BRvC 24 juni 1946, *NOR 1946*, 635: afgrijselijke gezindheid, slecht karakter; 25 maart 1946, *NOR 1946*, 218: tekortschieten christelijke moraal en ethische nationale waarden.

⁹⁴⁹ Arresten BRvC, 25 maart 1946, *NOR*, 1946, 307; 24 maart 1947; Sententie BG Den Haag, 20 november 1946, *NOR*, 1946, 604.

is met beroep op dit artikel de verdachte vrijgesproken. De straf voor vrijwillige buitenlandse krijgsdienst, opgelegd door de Kamer Groningen was bovendien uitzonderlijk laag, in beide gevallen slechts één jaar en twee maanden. Beide personen werden na de rechtszaak, omdat 'het preventief' van de straf afgetrokken werd, meteen op vrije voeten gesteld.

*De zaak J.L.*⁹⁵⁰

J.L. wordt verdacht van dienstname bij de SS en hulpverlening aan de vijand door als bewaker in kamp Vught gefunctioneerd te hebben. Hij heeft in Vught bewakingsdiensten verricht tussen 1942 en 1944. Na een eis van anderhalf jaar legt de Kamer Groningen J.L. een straf op van één jaar en twee maanden. In de motivering van de strafmaat geeft de Kamer aan dat zijn optreden als bewaker voor vele gevangenen van groot nut geweest is. De verdachte heeft met gevaar voor eigen leven hulp verleend aan deze gevangenen, zo is de overtuiging van de Kamer. In het dossier bevinden zich veel getuigenissen van zijn gunstige houding in het kamp door oud-gevangenen. Na het uitspreken van de straf wordt J.L. meteen in vrijheid gesteld. Hij is wel zijn Nederlandschap verloren, wegens zijn vrijwillige dienstname bij de SS.

*De zaak J.W.*⁹⁵¹

Aan J.W. wordt ten laste gelegd dat hij verraad gepleegd heeft aan zijn meerdere, de pro-Duitse O., en dat hij met medewerkers van de SD heeft deelgenomen aan huiszoeken naar Joden en andere onderduikers. De eis is acht jaar en de straf die de Kamer Groningen oplegt is één jaar en twee maanden. Als motivering wordt hierbij gegeven: *'gezien de vele gunstige verklaringen à decharge, is de straf veel lager dan eis, geen reden om verdachte nog langer in bewaring te houden.'* In het dossier bevindt zich een rekest met verzoek tot vrijlating met vele handtekeningen, vele gunstige ondersteunende brieven en ondersteunende verklaringen. Deze zaak is een van de weinige zaken waar de ondersteunende brieven mede tot een gunstige overtuiging geleid hebben bij de raadsheren en tot een veel lagere straf.

7.6.2 Artikel 12 BBS: Poging tot het bedrijven van een misdrijf

In het Besluit Buitengewoon Strafrecht (D61) artikel 12 was opgenomen dat in afwijking van artikel 45 lid 2 en 3 en artikel 49 lid 1 en 2 van het Wetboek van Strafrecht en artikel 49 en 50 van het Wetboek van Militair Strafrecht bij poging tot of medeplichtigheid aan een misdrijf dezelfde hoofdstraffen tot dezelfde maxima zouden kunnen worden opgelegd als op het misdrijf zelf zijn gesteld. In één zaak, de zaak E.B., werd alleen poging opgenomen. Alle andere pogingen opgenomen in de tenlasteleggingen waren pogingen tot moord, arrestatie of mishandeling. Naast deze pogingen tot moord, arrestatie of mishandeling waren in de tenlastelegging ook *wel* uitgevoerde moorden, arrestaties en mishandelingen opgenomen. Daarom valt niet op te maken of de Kamer Groningen poging tot een misdrijf inderdaad even zwaar bestraft heeft als het misdrijf zelf of dat het bij de strafmaat totaal niet heeft meegeteld.

*De zaak E.B.*⁹⁵²

E.B. wordt vrijgesproken voor poging om vrijwillig in Duitse vijandelijke krijgsdienst te treden en voor een poging om vrijwillig arbeid te verrichten voor de Duitse bezetter. De eis was twintig jaar gevangenisstraf, dus het Openbaar Ministerie volgt het BBS, maar beide pogingen van E.B. zijn mislukt, hij is dus *niet* vrijwillig in dienst getreden (want medisch afgekeurd), noch heeft hij vrijwillig in Duitsland arbeid verricht (want ook hiervoor medisch afgekeurd). De Kamer ontslaat hem van rechtsvervolgung.

⁹⁵⁰ Archief CABR, inv. nr. 71554.

⁹⁵¹ Archief CABR, inv. nr. 71565.

⁹⁵² Archief CABR, inv. nr. 71399.

Artikel 26 BBS was het ‘verraadartikel’. Hierin was degene strafbaar gesteld, die een ander blootgesteld had aan opsporing, vervolging, aanhouding en vrijheidsbeneming door de Duitse vijand of diens handlangers. Volgens de jurisprudentie bevat blootstellen in dit artikel niet de beperking, dat het blootstellen aan een van de onderdelen (opsporing, vervolging, aanhouding en vrijheidsbeneming) moet hebben plaatsgevonden.⁹⁵³ Onder blootstellen moet worden verstaan het in het leven roepen van een ernstig gevaar voor vijandelijke maatregelen voor een ander, dat naar *algemeen menselijke ervaring* kon worden voorzien, terwijl zonder het persoonlijk optreden van de dader dat gevaar bij die gelegenheid niet zou zijn opgetreden.⁹⁵⁴ Bovendien was voor blootstellen slechts het besef vereist van de ernstige mogelijkheid daarvan of het gevaar daarvoor en niet het besef van de zekerheid dat deze opsporing zal volgen.⁹⁵⁵ Het doen van aangifte bij een burgemeester of de Nederlandse Landwacht, of de politie bijvoorbeeld was zeker voor Nederlanders van Joodse bloede een blootstellen aan maatregelen van of door de vijand.⁹⁵⁶

Volgens jurisprudentie was artikel 26 BBS *geen* specialis van artikel 102 van het Wetboek van Strafrecht. Artikel 102 Strafrecht ziet op de veiligheid van de Staat en 26 BBS ziet op de persoonlijke vrijheid en veiligheid van een persoon.⁹⁵⁷

Het opzettelijk blootstellen aan opsporing, vervolging, vrijheidsberoving of -beperking door verraad, was in de Kamer Groningen in 222 zaken in de tenlastelegging opgenomen.⁹⁵⁸ Uiteindelijk is in 147 zaken in de sententie artikel 26 BBS opgenomen. Niet altijd was het verraad te bewijzen. Wel kon vaak hulpverlening aan de vijand bewezen worden. Vandaar het grote verschil tussen de zaken waarin artikel 26 BBS in de tenlastelegging was opgenomen en de zaken waarin dit artikel in de sententie was vermeld.

Velen hebben tussen 1940 en 1945 verraad gepleegd, via anonieme briefjes aan de SD of in persoon. Sommigen hebben slechts één persoon verraden, anderen hebben systematisch verraad gepleegd. Daarnaast was het verraad niet altijd opzettelijk, soms was uit dommigheid iets gezegd met arrestatie en vrijheidsberoving van een derde tot gevolg. Niet alle verdachten hebben hun misdrijf begaan omdat ze pro-Duits waren, of lid van de SD. Verraad werd meerdere malen gepleegd uit jaloezie, vanwege ruzie, uit verliefdheid of relationele problemen, om zelf economisch voordeel te trekken of om een echtgenoot uit Duitse Arbeidsdienst te krijgen.⁹⁵⁹

*Verraad uit verliefdheid op een SD'er*⁹⁶⁰

De zaak J.N: verraad om echtgenoot uit de weg te krijgen. De echtgenoot van J.N. wordt naar Duitsland gestuurd voor de Arbeitseinsatz. N. is vervolgens naar het Scholtenhuis in Groningen gegaan in een poging haar man terug te krijgen uit Duitsland. Haar smeekbede wordt aangehoord door de SD'er P.J. Bonnen. Tijdens dit gesprek raken beiden verliefd op elkaar. Na enkele afspraken gaan ze samenwonen in het huis van J.N. De echtgenoot meldt zich vervolgens weer per brief. Hij vertelt dat hij gevlucht is uit Duitsland en ondergedoken zit. Hij durft niet naar huis te komen uit angst dat hij opgepakt zal worden en weer naar Duitsland zal worden getransporteerd. Hij vraagt zijn vrouw om hem te bezoeken op het onderduikadres, dat hij in zijn brief vermeldt. Paniek bij J.N. en P.J. Bonnen. Zij willen niet dat hij thuiskomt en hun geluk zal verstoren. J.N. laat P.J. Bonnen de brief lezen. Daarop gaan enkele SD'ers naar het onderduikadres om de echtgenoot te arresteren. Maar behalve de echtgenoot zit daar ook een student ondergedoken. De onderduikgever, de echtgenoot van J.N. en de student worden gearresteerd en opgepakt. De student overlijdt in een Duits concentratiekamp.

⁹⁵³ Arrest BRvC, 18 april 1946, *NOR 1946*, 586.

⁹⁵⁴ Arrest BRvC, 10 april 1946, *NOR 1946*, 217, 20 mei 1946, *NOR 1946*, 583.

⁹⁵⁵ Arresten BRvC, 26 augustus 1946, *Veegens* p. 37; 18 december 1946, *NOR 1946*, 652.

⁹⁵⁶ Arrest BRvC, 20 mei 1946, *NOR 1946*, 583, 18 september 1946, *NOR 1946*, 614; Sententie BG Amsterdam, 11 maart 1946, *NOR 1946*, 339; Sententie BG Leeuwarden, 2 mei 1946, *NOR 1946*, 426; Sententie BG Den Bosch, 18 september 1946, *NOR 1946*, 614.

⁹⁵⁷ *Veegens* 1947, p. 36.

⁹⁵⁸ Informatie ontleend aan de dossiers van de zaken berecht door de Kamer Groningen.

⁹⁵⁹ Archief CABR, inv. nr. 74886, 71721.

⁹⁶⁰ Archief CABR, inv. nr. 74686.

De eis van jhr. A.H.S. van der Wijck is levenslang en de sententie is vijftien jaar. In de toelichting op de sententie wordt vermeld: '*verraad van ernstige aard, het noodlottig gevolg had door de verdachte voorzien kunnen worden*'. J.N. gaat in cassatie, maar daar wordt het beroep verworpen en blijft de straf in stand. In 1952 in verband met de algemeen gehuldigde mildere opvatting wordt de straf met vijf jaar verminderd.

*Verraad uit geestelijk onvermogen, de zaak J. v.d. W.*⁹⁶¹

Gedurende een lange reeks van jaren is verdachte J. v.d. W. student rechten aan de Universiteit van Groningen. Hij woont nog altijd bij zijn moeder thuis. Deze legt iedere ochtend zijn kleren voor hem klaar. Ondanks al zijn inspanningen lukt het hem niet om zijn doctoraal rechten te halen. In 1940, hij is dan al 39, probeert hij op een andere manier om het doctoraal rechten te halen. Hij gaat praten met de professoren van de rechtenfaculteit. De professoren weigeren hem te helpen. Daarna gaat hij naar een vriend. Deze zegt hem met zijn probleem naar de SD op het Scholtenhuis te gaan. De SD'er die hij aantreft op het Scholtenhuis, zegt dat hij hem wel wil helpen om zijn doctoraal te krijgen, maar dan moet hij eerst wat voor de SD doen. Hij moet naar preken gaan luisteren van hervormde predikanten en via zijn vriend D.D. rapporteren wat zij zeggen. W. vindt dit wel een plezierige opdracht, want hij houdt wel van preken. Trouw voert hij zijn opdracht uit. Hij rapporteert wat hij tijdens de kerkdiensten gehoord heeft aan zijn vriend D.D. en deze geeft de rapportages door aan de SD. Ten gevolge hiervan wordt één predikant gearresteerd en in Duitsland vermoord.

De Kamer Groningen legt hem een straf van negen jaar op, na eerst opdracht gegeven te hebben voor een psychiatrisch onderzoek. J. v.d. W. gaat in cassatie en ook de Bijzondere Raad van Cassatie laat zijn geestesvermogens onderzoeken. De Raad beslist: vernietiging van de sententie en vermindering van de straf tot vijf jaar. De motivering hierbij is dat er geen sprake was van strafrechtelijke schuld in volle omvang, waarbij de mate van toerekening per persoon moet worden bepaald. Door zijn opvoeding, zijn levenswijze en de levensinstelling en mentaliteit van de verdachte en zijn ouders, is de verdachte getekend. Hij wordt nauwelijks door zijn omgeving als normaal aanvaard. Mogelijk heeft verdachte psychopathische trekken, zodat hij de volle omvang van zijn daden niet heeft kunnen overzien. In 1949 wordt namens J. v.d.W. een verzoek tot herziening ingediend. Dit verzoek wordt in maart 1950 niet-ontvankelijk verklaard.⁹⁶²

*Verraad na ruzie, de zaak P.R.*⁹⁶³

Al in juni 1940 geeft P.R. haar broer aan bij de Duitse bezetter. Zij en haar broer hebben een hooglopende ruzie gehad en ze heeft toen bedacht dat ze haar broer eens een lesje zal leren door hem aan te geven bij de Duitse politie. Ze geeft inderdaad haar broer aan en beweert dat hij anti-Duitse uitlatingen gedaan heeft. Haar broer is daarop opgepakt door de Duitse bezetter en heeft een aantal jaar in Duitse gevangenschap doorgebracht. Na zijn terugkeer in Nederland heeft hij een aanklacht tegen zijn zus ingediend. Deze aanklacht is de basis van deze zaak.

P.R. krijgt na een eis van tien jaar, een straf opgelegd van acht jaar. Met als motivering: verraad gepleegd in juni 1940, kon toen nog niet weten hoe Duitse bezetter optrad. Uiteindelijk komt ze in 1950 voorwaardelijk in vrijheid.

*Verraad uit angst voor marteling, de zaak R.C.B.*⁹⁶⁴

Verdachte R.C.B. werd opgepakt in 1942 voor zwarthandel door SD'ers van het Scholtenhuis. Zij delen hem mee dat zijn straf lager wordt als hij verraad zou plegen, door lezers van het illegale blad *Vrij Nederland* aan te geven. Zijn verdediging is, dat hij uit angst voor een lange straf, die hij mogelijk ook nog zou moeten doorbrengen in een Duitse gevangenis, toegegeven heeft. Hij heeft vervolgens elf lezers van het illegale blad *Vrij Nederland* verraden.

⁹⁶¹ Archief CABR, inv. nr. 74812.

⁹⁶² Archief CABR, inv. nr. 74812.

⁹⁶³ Archief CABR, inv. nr. 71702.

⁹⁶⁴ Archief CABR, inv. nr. 71394.

*Verraad om het verraad door een V-man, de zaak J.K.T.*⁹⁶⁵

De SD'ers van het Scholtenhuis hebben door omkoping, chantage en bedreiging geprobeerd mensen zover te krijgen dat ze mede-Nederlanders aan hen verraden. Daarnaast waren er ook verraders die zichzelf aanboden, om voor geld mensen te verraden. Deze verraders werden V-männer genoemd (Vertrauensmänner). Dit waren geheime agenten of informanten die in de Tweede Wereldoorlog voor de Duitse bezetter werkten. De SD'ers minachtten de V-männer en vonden het minderwaardige mensen.⁹⁶⁶ J.T.K. heeft als pseudo-onderduiker gewerkt voor de SD Groningen. Hij heeft op deze manier een aantal ondergedoken studenten en andere onderduikers verraden aan de Duitse bezetter.

*Verraad om het verraad, door een 'V-frau', de zaak G.B.*⁹⁶⁷

G.B. was degene die volgens de Kamer Groningen de meeste verraadzaken op haar naam had. Zij heeft in Drenthe en in Groningen tientallen mensen verraden. Haar drijfveren hiervoor zijn nooit duidelijk geworden. Zelf heeft ze in een verhoor aangegeven dat ze door de SD is opgepakt en daarna uit angst namen genoemd heeft. G.B. was geboren in 1920 in Termunten. Zij werkte in Groningen op het distributiekantoor en had een relatie met een Duitse SD'er, Adolf Becker genaamd. Doordat in 1944 een aantal keren mensen die met haar in contact waren geweest, gearresteerd werden, vertrouwde het verzet haar tijdens de oorlog al niet en in september 1944 is zij ondervraagd door leden van het verzet. Na haar ondervraging is er gestemd of zij uit de weg moest worden geruimd. Een van haar ondervragers was W.H. Nagel. Nagel was hier tegen en uiteindelijk is het niet tot een liquidatie gekomen. Van deze beslissing heeft hij de rest van zijn leven spijt gehad. W.H. Nagel zou later zitting nemen in de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, maar had geen zitting in de zaak van G.B.⁹⁶⁸ Deze ondervraging was uitgevoerd op een boerderij in Roden waar verzetsmensen bij elkaar kwamen. In februari 1945 werd de plaats waar ze op dat ogenblik door het verzet werd vastgehouden, ontdekt door de SD. G.B. werd hiervandaan overgebracht naar de gevangenis in Assen. Daar vertelde ze aan de SD de namen van iedereen die ze gezien had op de boerderij in Roden en ook van wie ze in gesprekken de namen had gehoord. Op 13 februari 1946 stond ze terecht voor de Kamer Groningen en vervolgens op 21 mei 1946 voor de Bijzondere Raad van Cassatie. Zij verklaarde uit angst te hebben gehandeld en zelfs een relatie te zijn aangegaan met een SD'er om te voorkomen dat zij zou worden gemarteld. Nadat de verhouding enige tijd aan de gang was, zou zij zelfs verliefd zijn geworden op de officier, waarna zij verblind door liefde, niets anders meer kon doen dan doorgaan met het verraad van onderduikers en Joden.

Zij werd tweemaal ter dood veroordeeld, in Groningen en in Assen, maar die straffen werden na cassatie omgezet in levenslang. In cassatie werd de behandeling geschorst voor psychiatrisch onderzoek, gedacht werd dat in deze zaak wellicht lichtpunten gevonden konden worden om de doodstraf niet aan haar te hoeven opleggen. Volgens rapportages van psychiaters had zij een hoge mate van suggestibiliteit, nerveus temperament, en zeer geringe geestelijke en zedelijke kracht. W.H. Nagel heeft in de vijftiger jaren meermalen ten gunste van haar gepleit. Mogelijk mede dankzij zijn contacten op het Ministerie van Justitie heeft zij in 1959 gratie gekregen van haar straf.⁹⁶⁹

7.6.4 Artikel 26 lid 5 BBS: *'Uitsluiting van de strafbaarheid voor verraad'*

Artikel 26 lid 5 BBS bepaalde: *'Niet strafbaar is hij, die een feit heeft gepleegd met het oogmerk om aan door Ons gegeven wettelijke voorschriften te beantwoorden of om het algemeen belang te dienen.'*

Voor de toepassing van dit artikel moest volgens de jurisprudentie een goede motivering gegeven worden door de Kamer van het Bijzonder Gerechtshof dat deze beslissing nam.⁹⁷⁰

De Kamer Groningen verwierpt een beroep op dit artikel bij *'het aangeven van landbouwers bij een Duitse instantie wegens het niet inleveren van granen en peulvruchten.'* Het verweer was in deze zaak,

⁹⁶⁵ Archief CABR, inv. nr. 71546 + 75352.

⁹⁶⁶ OVCG, inv. nr. 88.

⁹⁶⁷ Schuyt 2010, p. 136-141; Archief CABR, inv. nr. 76985.

⁹⁶⁸ Schuyt 2010, p. 136-141.

⁹⁶⁹ Schuyt 2010, p. 362-365.

⁹⁷⁰ Sententie BG Amsterdam, 28 juni 1946, *NOR 1946, 514*; Arrest BRvC, 18 september 1946, *niet gepubliceerd*; Sententie BG Den Haag, 20 november 1946, *NOR 1946, 604*.

dat de aangever dit gedaan had met het oogmerk om de Nederlandse bevolking te dienen.⁹⁷¹ In een andere zaak wordt artikel 26 lid 5 BBS wel aanvaard als strafuitsluitingsgrond. Het betreft de opsporing van een gedeserteerde SD-agent, die vervolgens gearresteerd is, ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Geaccepteerd wordt het verweer dat de verdachte zo gehandeld heeft teneinde een omvangrijke verzetsgroep, wier namen aan de SD-er bekend waren geworden, voor arrestatie te vrijwaren.⁹⁷²

In Groningen is in één geval beroep op dit artikel geaccepteerd, in de zaak van H.J.S. Ik heb geen andere zaak kunnen vinden waarbij een beroep op dit artikel als verweer gebruikt is.

*De zaak H.J.S.*⁹⁷³

H.J.S. wordt ten laste gelegd dat hij J. Ebens in 1943 heeft blootgesteld aan arrestatie door verraad. Ebens heeft door detentie zwaar lichamelijk letsel opgelopen. H.L.S wordt gearresteerd en geïnterneerd in kamp Sellingerbeetse, in Vlagtwedde. Na een eis van drie jaar spreekt de Kamer Groningen hem vrij. Het verweer van de raadsman is dat het oogmerk van de verdachte gericht was op algemeen belang. Dit verweer wordt geaccepteerd, met als motivering: verdachte heeft zeer verdienstelijk illegaal werk verricht, het oogmerk van verdachte was het algemeen belang. De Kamer ontslaat de verdachte van alle rechtsgevolgen. In het dossier bevinden zich veel ondersteunende brieven en een lijst van 71 personen die H.J. S. uit handen van de bezetters heeft gehouden, tussen 1 juli 1944 en 31 augustus 1944.

7.6.5 Artikel 27 BBS: Economisch voordeel trekken of een ander economisch nadeel berokkenen

In arresten van de Bijzondere Raad van Cassatie en in vonnissen van de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven is getracht een invulling aan dit artikel te geven. Op 14 januari 1946 bepaald de Bijzondere Raad van Cassatie in een arrest dat *‘de bij dit artikel strafbaar gestelde feiten van zoo ernstige aard zijn geweest en hebben zich in zoodanigen omvang voorgedaan, dat zij op grond van de bestaande strafbepalingen, zooals die tegen oplichting en afpersing, niet naar den eisch der gerechtigheid konden worden vergolden, zoodat de Regeering alleszins bevoegd was daartegen een nieuwe zwaardere strafbepaling, artikel 27 BBS, vast te stellen’*.⁹⁷⁴

Volgens een arrest van de Bijzondere Raad van Cassatie viel het *‘aannemen van een beloning voor verraad van een Duitse instantie’* niet onder de reikwijdte van artikel 27 BBS.⁹⁷⁵ In sententies van de Kamer Groningen en in arresten van de Bijzondere Raad van Cassatie werden de volgende feiten gekwalificeerd als misdrijf, zoals bepaald in artikel 27 BBS:⁹⁷⁶

- Wegnemen van goederen uit een woning na de bewoners verraden te hebben;
- Extra rantsoenen brood bedoeld voor medegevangenen toe-eigenen door een voorman in een concentratiekamp;
- Bemachtigen van geld, gepaard gaande met oplichting of valsheid in geschrifte en inbeslagname te eigen bate van een viool;
- Kopen van gevorderde rijwielen van Duitse militairen;
- Verkopen van distributiebescheiden aan ondergedoken Joden tegen een exorbitante prijs;
- Veehouders bewegen tot het afgeven van vlees, melk en boter *‘voor de ondergrondse’*;
- Wederrechtelijk wegnemen van een ring van een gesneuvelde militair, gepleegd onder de macht van de Duitse bezetter;
- Gebruik maken van de door de vijand bevolen evacuatie van Arnhem om goederen uit een hem niet toebehorende woning toe te eigenen;
- Als eigenaar gebruiken van de inboedel van een ander.

⁹⁷¹ Sententie BG Amsterdam 28 juni 1946, *NOR* 1946, 514.

⁹⁷² Sententie BG Den Haag, 20 november 1946, *NOR* 1946, 604.

⁹⁷³ Archief CABR, inv. nr. 71601.

⁹⁷⁴ Arrest BRvC, 14 januari 1946, *NOR* 1946, 154.

⁹⁷⁵ Arrest BRvC, 6 Mei 1946, *NOR* 1946, 593.

⁹⁷⁶ Sententies BG Amsterdam van 20 december 1945, *NOR* 1945, 229; 22 december 1945, *NOR*, 1945, 39; 5 januari 1946, *NOR* 1946, 244; 12 maart 1946, *NOR* 1946, 323; 11 september 1947, *NOR* 1947, 1028; Arresten BRvC, 23 december 1945, *NOR* 1946, 727; 21 mei 1947, *NOR* 1947, 1004; 29 september 1947, niet gepubliceerd; 17 november 1947, niet gepubliceerd.

In de tenlasteleggingen waarbij sprake was van diefstal of verduistering is als kwalificatie voor deze misdrijven artikel 27 BBS (economisch voordeel) opgenomen. Uiteindelijk is in vijftien zaken in de sententie dit artikel opgenomen. De aard van de beschuldigingen is zeer divers, maar bij alle zaken waarin dit artikel als kwalificatie is opgenomen, heeft één ding centraal gestaan: zelfverrijking. Er lag *geen* politieke pro-Duitse gedachte aan ten grondslag, hoewel sommige verdachten *wel* lid waren van de NSB of de Landwacht.

Veel zaken betreffende '*economisch voordeel trekken*' zijn berecht door de Tribunalen. De Tribunalen mochten namelijk vermogen en geld verbeurd verklaren. Toch heeft de Kamer Groningen vijftien zaken berecht waarbij dit artikel in de tenlastelegging is opgenomen.⁹⁷⁷

*Diefstal op grote schaal; de zaak W.H.*⁹⁷⁸

W.H. was door de SD aangesteld om na 5 september 1944 samen met anderen huizen van stakend spoorwegpersoneel leeg te halen. Dit was de straf voor het staken van de spoorwegmensen. Alle spullen die uit deze huizen gehaald werden, moesten in pakhuizen worden opgeslagen. Deze pakhuizen werden vervolgens bewaakt door personen aangesteld door de SD. Officieel werd verkondigd dat deze spullen naar Duitsland vervoerd zouden worden om Duitsers wier huis door bombardementen waren vernietigd, weer aan inboedel te helpen. Voordat de spullen echter naar Duitsland gestuurd werden, ontvreemden functionarissen al goederen uit de pakhuizen. Toen echter bleek dat W.H., die de opdracht had gekregen om de huizen leeg te halen, op grote schaal spullen ontvreemde en verkocht om zichzelf te verrijken, werd hij in januari 1945 aangehouden en opgesloten in de strafgevangenis. Op 18 april 1945 werd hij in de gevangenis door de Canadezen als 'politiek delinquent' gearresteerd en overgedragen aan de POD.

Na een eis van zeven jaar werd W.H. veroordeeld tot zes jaar gevangenisstraf, met aftrek van de tijd doorgebracht in bewaring, zonder recht van cassatie. De straf werd zes jaar omdat de Kamer Groningen rekening hield met de zeer zware tijd die W.H. had doorgebracht in de strafgevangenis Groningen van januari tot april 1945.

*Chantage; de zaak A.G.L.*⁹⁷⁹

A.G.L., ook wel genoemd de 'parfumkoning' of 'Max', werd verdacht van chantage van de ondergedoken Joodse Pinchas Stern. Hij had, volgens de tenlastelegging, gebruik gemaakt van de macht van de vijand om Stern wederrechtelijk te benadelen. Met de bedreiging zijn onderduikplek aan de Duitse bezetter te verraden, wist A.G.L. grote geldbedragen aan Pinchas Stern te ontfutselen. Stern heeft ondanks deze chantage kans gezien de oorlog te overleven. A.G.L. had al een strafblad voor verduistering in 1929. Tijdens de rechtszitting ontkende A.G.L. alles.

De Kamer Groningen veroordeelde A.G.L. tot een straf van zes jaar, gelijk aan de eis van de advocaat-fiscaal. De Kamer zag geen grond voor strafuitsluiting of strafvermindering. In zijn dossier zitten ook bewijzen van oplichting; dit is echter niet opgenomen in de tenlastelegging.

*Geld ingezameld voor vrijkoping Joodse inwoner Groningen verduisterd. De zaak S. de B.*⁹⁸⁰

S. de B. werd ten laste gelegd dat hij bedragen aan hem afgedragen voor de illegaliteit, wederrechtelijk zelf had gehouden. Hij had geld ingezameld om de Joodse Simon Polak vrij te kopen, maar hij gebruikte dit geld voor zichzelf en niet om Simon Polak vrij te kopen. S.d.B. werd tijdens bevrijdingsgevechten rond Groningen opgepakt als franc-tireur en ter dood veroordeeld. Hij werd niet geëxecuteerd, omdat net op tijd de bevrijding kwam. Hij werd daarna gearresteerd op 22 mei 1945. In zijn dossier zit een eigenhandig verslag van zijn gedrag in de oorlog. S.d.B. zegt dat hij door communisten als verrader wordt afgeschilderd om hem in diskrediet te brengen. Ook zegt hij lid te zijn

⁹⁷⁷ Archief CABR, inv. nr. 72044, 71481, 31, 76373, 91764, 478, 71491, 77, 71473, 71710, 71512, 71627, 71576, 119, 74004, 71338, 71368, 71533, 71562, 71704, 74660, 71606, 71446, 71449, 74660, 71541, 74626. In sommige zaken zijn meerdere economische delicten ten laste gelegd.

⁹⁷⁸ Archief CABR, inv. nr. 71481.

⁹⁷⁹ Archief CABR, inv. nr. 71473.

⁹⁸⁰ Archief CABR, inv. nr. 31.

van organisatie 'de Salamander'. Tijdens zijn internering schrijft hij brieven aan 'Jan' en 'lumpatsy' en geeft hierin allerlei opdrachten voor getuigenverklaringen en het doorsturen van brieven aan 'Egbert'. Ook schrijft hij een zelfmoordbrief aan 'Toeteke'.

De eis van de advocaat-fiscaal was acht jaar. De Kamer Groningen geeft eerst opdracht tot het vervaardigen van een psychiatrisch rapport. De conclusie van psychiater H.K.G. Bartstra is, dat S.de B. een geestelijke stoornis heeft. Deze conclusie wordt door de Kamer overgenomen. De Kamer Groningen acht een deel van de tenlastelegging niet bewezen, namelijk een moord, volgens de tenlastelegging gepleegd op het strand in Zandvoort. Hoewel de Kamer Groningen in de motivering aangeeft dat er sprake was van zeer laakbare daden en verachtelijke mentaliteit van de verdachte, wordt toch een relatief lage straf opgelegd. Daarbij houdt de Kamer rekening met het lange voorarrest van de verdachte. S.d.B. werd op 22 juli 1949 in vrijheid gesteld in verband met zijn geestelijke toestand en daarna toch weer geïnterneerd (art. 321 en 326 Sr). In cassatie werd het vonnis van de Kamer Groningen vernietigd. De Bijzondere Raad van Cassatie gaf vervolgens opdracht voor een tweede onderzoek door psychiater J. Persman. Deze psychiater concludeert dat er geen sprake is van een geestelijke stoornis. Het besluit van de Bijzondere Raad van Cassatie is: sententie vernietigen en straf vermeerderen tot negen jaar. De Raad kan zich niet verenigen met de straf, die niet in overeenstemming is met andere gestraften. Het wederrechtelijk toe-eigenen van geld, fiets, sterke drank aan hem afgedragen voor de illegaliteit zijn zeer ernstige feiten, stelt de Raad. S.de B. verdient daarom een zware straf.

7.6.6 Artikel 101 Sr, vrijwillig in vijandelijke krijgsdienst treden, uitgebreid met artikel 24 BBS: vrijwillig in staats- of publieksdienst treden⁹⁸¹

In het Besluit Buitengewoon Strafrecht werden Duitse staatsdienst en Duitse publieksdienst opgenomen als uitbreidingen van het vrijwillig treden in buitenlandse vijandige krijgsdienst. De begrippen 'Duitse staatsdienst' en 'Duitse publieksdienst' leidden in de juridische praktijk tot problemen.⁹⁸² Bovendien werd bij vrijwillig in Duitse staatsdienst gaan, geacht dat het Nederlanderschap verloren was gegaan, en dat was volgens jurisprudentie van de Bijzondere Raad van Cassatie niet het geval bij het treden in Duitse publieksdienst. Het was dus van groot belang in een vonnis deze twee begrippen goed van elkaar te scheiden. Hierover heeft de Bijzondere Raad van Cassatie al aan het begin van de bijzondere rechtspleging arresten opgesteld.⁹⁸³

Viel toetreden tot de Landwacht onder vrijwillige vijandelijke krijgsdienst?

De vraag was of iemand die Landwachter was, betekende dat hij vrijwillig had dienstgenomen bij de vijand. De beantwoording van deze vraag leidde tot een groot aantal sententies en arresten. Op 14 november 1945 luidt het arrest van de Bijzondere Raad van Cassatie: Nederlandse Landwacht is geen Duitse dienst. En op 14 januari 1946 beslist de Raad dat Landwacht geen Duitse openbare dienst is. Daarna werd volgens de Bijzondere Raad besloten dat het *enkel zijn van Landwachter* niet beschouwd werd als een misdrijf volgens het BBS. De conclusie van de Bijzondere Raad van Cassatie hierna was dat het Landwachter zijn alleen tot strafbaarstelling kon leiden als dat gepaard ging met misdragingen. Het enkele lidmaatschap van de Landwacht echter niet.⁹⁸⁴

Probleem in de discussie rond het lidmaatschap van de Landwacht was het feit dat er twee organisaties waren die 'Landwacht' heetten. De Nederlands(ch)e Landwacht was een Nederlandse paramilitaire organisatie die in november 1943 van Duitse zijde werd opgericht. Ze dient niet te worden verward met het militaire vrijwilligerskorps 'Landwacht Nederland' dat in maart 1943 werd

⁹⁸¹ Wetboek van Strafrecht, artikel 101: *De Nederlander die in het vooruitzicht van een oorlog met een buitenlandse mogendheid vrijwillig bij deze mogendheid in krijgsdienst treedt, wordt, indien de oorlog uitbreekt, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijftien jaren of geldboete van de vijfde categorie.* Besluit Buitengewoon Strafrecht artikel 24, lid 1 *Waar in de artikelen 101 en 205 van het Wetboek van Strafrecht van krijgsdienst wordt gesproken, wordt daarmee eenige Staats- of publieke dienst gelijkgesteld.*

⁹⁸² Sententie BG Den Haag 20 november 1945, *NOR 1946*, 9; Sententie BG Amsterdam, 1 december 1945, *NOR 1946*, 37; Sententie BG Arnhem, 19 maart 1946, *NOR 1946*, 146.

⁹⁸³ Arresten BRvC, 15 december 1945, *NOR 1945*, 5; 21 oktober 1946, *NOR 1946*, 711; 14 mei 1947; Rode Kruis is geen buitenlandse vijandelijke krijgsdienst of buitenlandse staatsdienst. Dit arrest is niet gepubliceerd maar wel verzonden aan de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven.

⁹⁸⁴ Archief CABR, inv. nr. 71416.

opgericht en in oktober werd vernoemd tot Landstorm Nederland. Toetreden tot de laatste organisatie werd wel gekwalificeerd als vrijwillig dienst nemen bij de vijand, toetreden tot de eerste organisatie niet. De Nederlandsche Landwacht bestond voornamelijk uit NSB'ers die met jachtgeweren waren uitgerust. Vandaar dat de bevolking de scheldnaam '*Jan Hagel*' bedacht. Vanaf juli 1944 werden alle NSB'ers geacht deel uit te maken van de Landwacht, maar er was geen officieel bevel om toe te treden tot de Landwacht. Toch was er een grote druk op NSB'ers om Landwachter te worden. Ook in Groningen heeft deze gang van zaken tot protesten van NSB'ers geleid, tot weigeringen om Landwachter te worden en tot pogingen om ontslag te nemen als Landwachter.⁹⁸⁵

Viel toetreden tot de NSKK onder vrijwillige krijgsdienst of onder vrijwillige publieksdienst?

Bijzondere juridische aandacht viel '*het toetreden tot de NSKK*' te beurt. Het hoofddoel van het Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps (NSKK) was oorspronkelijk het verspreiden van de '*motoriseringgedachte*': de popularisering van het gebruik van auto- en motorvervoer. Opgericht op 1 april 1933, vormde het tijdens de Tweede Wereldoorlog een hulporganisatie voor bevoorrading aan de verschillende fronten. Vanaf januari 1941 wierf het, toen nog particuliere NSKK, buitenlanders als vrijwilligers. In 1943 werd de NSKK gereorganiseerd en ging de NSKK 'Staffel des Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlande' heten. Oorspronkelijk had de NSKK daarna de taak om in het geval van een geallieerde landing op Nederlands grondgebied direct burgers te evacueren. Toen de geallieerde legers in september 1944 Nederland naderden, kwam er van deze inzet weinig terecht. Vrachtwagens en bussen waren in onvoldoende mate beschikbaar en de NSKK'ers kregen andere taken, onder andere: bewaking en transport van kostbaarheden.⁹⁸⁶ De vraag was of dienstneming bij de NSKK nu wel of niet viel onder buitenlandse staats-, krijgs- of publieksdienst.⁹⁸⁷ Niet alleen in jurisprudentie is aan deze vraag aandacht besteed. Ook de Documentatie- en Opsporingsdienst van het Bureau Nationale Veiligheid (BNV) en de afdeling II Opsporing, Politieke Recherche van het DGBR hebben voor de Bijzondere Raad van Cassatie al op 10 december 1945 respectievelijk 7 mei 1947 een uitgebreide rapportage opgesteld, gebaseerd op verhoren van drie verdachten die bij de NSKK gegaan waren.⁹⁸⁸ Uiteindelijk was het oordeel dat de NSKK voor 20 januari 1941 geen staats-, publieks- of krijgsdienst was, maar dat iedereen die daarna tot de NSKK was toegetreden onder de werking van het BBS viel.⁹⁸⁹

Vrijwillig dienst nemen in Duitse krijgs-, publieks- of staatsdienst is in vele tenlasteleggingen opgenomen, namelijk in 222 zaken. Uiteindelijk werd in 170 zaken vrijwillige dienstname in buitenlandse krijgs-, staats- of publieksdienst bewezen geacht. Van deze 170 zaken werd in 105 zaken alleen artikel 101 Sr (en art. 24 BBS) in de sententie opgenomen, in alle andere 65 zaken werden meerdere kwalificaties opgenomen.

Sommige berechte personen blijken uit oprecht enthousiasme over de Nieuwe Orde en hun politieke gezindheid (lid NSB of Zwart Front) vrijwillig in Duitse dienst te zijn getreden. Zij zijn voornamelijk bij de SS of de Wehrmacht gegaan. Bij velen was echter geen sprake van een pro-Duitse politieke overtuiging als basis van hun beslissing om vrijwillig in Duitse dienst te gaan.⁹⁹⁰

Motieven die volgens de verklaringen van verdachten een rol gespeeld hebben:

- Een stateloze verdachte voert aan dat hij dienst genomen heeft bij de Duitsers in de hoop zo een nationaliteit – de Duitse – te krijgen.⁹⁹¹
- Een andere verdachte is in militaire dienst gevlucht, want thuis was de toestand onhoudbaar.⁹⁹²

⁹⁸⁵ Archief CABR, inv. nr. 93, 40851, 71600, 71606, 76848.

⁹⁸⁶ Ontleend aan: wikipedia.org/wiki/Nationalsozialistisches_Kraftfahrkorps.

⁹⁸⁷ Archief DGBR, inv. nr. 598.

⁹⁸⁸ Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 16, correspondentie, 1-9-1945 – 31-8-1946 en inv. nr. 18, correspondentie 1-5-1947 – 30-6-1947.

⁹⁸⁹ Archief DGBR, inv. nr. 598; Jurisprudentie over het NSKK; Arresten BrvC, 24 december 1945, *NOR 1946*, 151; 25 februari 1946, *NOR 1946*, 300; 21 oktober 1946, *NOR 1946*, 711; Sententies BG Amsterdam 13 december 1945, *NOR 1946*, 46; 16 januari 1946, *NOR 1946*, 88.

⁹⁹⁰ Ontleend aan de dossiers van zaken berecht door de Kamer Groningen.

⁹⁹¹ Archief CABR, inv. nr. 71647.

⁹⁹² Archief CABR, geen dossier, informatie uit parketregister.

- Ook armoede wordt aangevoerd als reden.⁹⁹³
- Vier verdachten geven aan dat ze zonder werk zaten en gesolliciteerd hebben bij de NSKK om zichzelf of hun gezin te onderhouden.⁹⁹⁴
- Eén verdachte meldt zich voor militaire dienst uit angst voor de strafgevangenis na een door hem gepleegde diefstal.⁹⁹⁵
- Een verdachte geeft eerlijk toe dat hij dienst genomen heeft, maar niet voor een politiek doel, maar uit drang naar avontuur.⁹⁹⁶
- Een verdachte beweert dat hij bij de NSB gegaan is omdat zijn vrienden daar lid van waren, het was op de bijeenkomsten heel gezellig en zo is hij via de NSB in militaire dienst gerold.⁹⁹⁷

Hoewel ideële motieven volgens jurisprudentie van de Bijzondere Raad van Cassatie geen redenen waren voor strafvermindering, heeft de Kamer Groningen in een aantal gevallen wel ideële motieven geaccepteerd en als reden voor strafvermindering aangenomen.⁹⁹⁸ Dit gold voor twee verdachten die als verweer aanvoerden dat ze uit idealisme zich hadden opgegeven om te vechten tegen het communisme.⁹⁹⁹ Van degenen die vrijwillig in Duitse militaire dienst en pro-Duits waren, is er volgens hun eigen verklaring een aantal na korte tijd gedeserteerd. Bij sommigen is dat reden geweest voor een strafvermindering ten opzichte van de eis. Anderen bleken in hun verhoren gelogen te hebben en niet gedeserteerd te zijn.¹⁰⁰⁰

De Kamer Groningen accepteerde lang niet alle verweren. In een aantal gevallen bleek dat de verdachte weliswaar gedeserteerd was, maar dat hij daarvóór als militair ernstige misdrijven had begaan. De verhalen van de spoorwegwerker, de stateloze en de idealisten werden wel als verweer geaccepteerd. Degenen die armoede of werkloosheid aanvoerden, hadden beter moeten weten, volgens de Kamer Groningen, maar kregen wel lagere straffen opgelegd.

De militairen die via de Duitse SS in Nederland naar Rusland gestuurd zijn, hebben een zeer zware tijd gehad. Afgezien van de harde gevechten met de Russische troepen heeft ook de kou daarbij een grote rol gespeeld. In een brief van een SS-Rottenführer kregen zij de opdracht voor vertrek hun winterjas af te geven en in hun uniform af te reizen. Een merkwaardig bericht! Zouden ze in Rusland nieuwe jassen gekregen hebben?¹⁰⁰¹

Zoals al eerder in deze studie is vermeld, is geen Nederlander die vrijwillig in Duitse krijgsdienst is gegaan en in Nederland is teruggekomen, voor zijn *daden in het buitenland* strafrechtelijk veroordeeld. Dit was het gevolg van een afspraak in Moskou in 1943. Hierbij werd afgesproken dat elk land de misdrijven gepleegd op het eigen grondgebied zou berechten.

*De zaak S.S.*¹⁰⁰²

S.S. had zich aangemeld voor werk bij de vrijwillige hulppolitie, maar werd ongeschikt verklaard. Als advies werd hem meegegeven te solliciteren als bewaker. Hij solliciteerde en kreeg te horen dat hij eerst een opleiding zou krijgen. Hij dacht dat hij opgeleid zou worden tot bewaker van huizen of goederen, maar bleek als bewaker te worden ingezet in kamp Erica in Ommen. Hij was meteen totaal overstuur van de taken die hij daar moest verrichten en van de mishandelingen die hij moest uitvoeren van zijn medebewakers. Na drie dagen sloeg hij op de vlucht en dook onder. De verdachte heeft echter maar een gedeelte van het verhaal verteld. Hij was niet alleen bewaker, maar heeft ook een Nederlander verraden, was Landwachter en deed huiszoekingen en verrichte patrouilles. Hoewel zijn verweer heel mooi was, en er een rekest met heel veel handtekeningen was ingediend om vrijlating van S.S., werd hij toch veroordeeld. De Kamer Groningen legde hem, na een eis van zes jaar, een straf

⁹⁹³ Archief CABR, inv. nr. 71607.

⁹⁹⁴ Archief CABR, inv. nr. 71566, 75481, 71572, 71441.

⁹⁹⁵ Archief CABR, inv. nr. 71696.

⁹⁹⁶ Archief CABR, inv. nr. 71597.

⁹⁹⁷ Archief CABR, inv. nr. 71661.

⁹⁹⁸ Archief CABR, inv. nr. 71468: anticommunist, inv. nr. 71597 niet voor politieke motieven, maar als avonturier; Veegens, p. 21; Arrest BRvC, 25 maart 1946, *NOR* 1946, 372.

⁹⁹⁹ Archief CABR, inv. nr. 71468, 89.

¹⁰⁰⁰ Archief CABR, inv. nr. 71653, 71485, 71560, 75567 + 91922, 71578, 71413.

¹⁰⁰¹ Archief CABR, inv. nr. 75061-II, brief van 22 April 1943.

¹⁰⁰² Archief CABR, inv. nr. 71463.

op van vier jaar. Voor deze strafmaat geeft de Kamer als motivering dat S.S. maar drie dagen bewaker in kamp Erica geweest, daarom is de strafmaat lager dan de eis.

De zaak F.B.¹⁰⁰³

In deze zaak was bij uitzondering sprake van berechting voor daden in het buitenland. F.B. wilde politieagent bij de vrijwillige hulppolitie worden. Toen hij werd afgekeurd, werd ook tegen hem gezegd dat hij misschien wel bewaker kon worden. Hij dacht dat hij goederen of huizen moest bewaken en schrok enorm toen hij begon aan zijn opleiding in kamp Erica in Ommen. Hij brak zijn opleiding af, werd gearresteerd en moest naar Duitsland voor de Arbeidsdienst. Na drie maanden was hij totaal ingestort en zenuwziek en vluchtte weer. Opnieuw werd hij gearresteerd en opgesloten in strafkamp Wilhelmshafen in Duitsland. Hij klom op in de hiërarchie van het strafkamp en werd Kameroudste in een barak, aldus F.B. Volgens de bewijsmiddelen is ook in deze zaak maar een klein gedeelte van het verhaal verteld. In de tenlastelegging staat dat hij als lid van het Kontroll Kommando van het Arbeidsbureau arrestaties heeft verricht van mannen die zich wilden onttrekken aan Arbeidsdienst in Duitsland. Daarnaast wordt hem de opsporing en mishandeling van verschillende personen ten laste gelegd, gepleegd tussen 1943 en 1945. En als laatste onderdeel staat beschreven dat hij in strafkamp Wilhelmshafen medegevangenen heeft mishandeld. Tijdens de rechtszitting voert zijn advocaat als verweer aan dat hij voor de Arbeidsdienst gedwongen naar Duitsland moest. Hij moest daar werken in een steenfabriek voor de Wehrmacht, en dat hij dus lid van de NSB moest worden.

De Kamer Groningen verwerpt het verweer en legt een straf van twintig jaar op. Hem wordt in de motivering van de straf zwaar aangerekend dat hij medegevangenen mishandeld heeft. Bovendien staat in de motivering: *'Nederland moet worden beveiligd voor zo'n persoon door hem lange tijd buiten de maatschappij te plaatsen.'* In cassatie is de conclusie van de advocaat-fiscaal dat de straf van twintig jaar te hoog is. Het advies is om de sententie te vernietigen en de straf te verlagen naar vijftien jaar.

De Bijzondere Raad van Cassatie besluit dat de sententie vernietigd moet worden en de straf verminderd naar twaalf jaar. Hoewel F.B. al in kamp Erica opviel door ergerlijk gedrag, was zijn gedrag in Wilhelmshafen als Kapo veel ernstiger. De verdachte had volgens de Raad een in hoge mate landsverraderlijk en laag karakter. Toch is volgens de Raad niet voldoende rekening gehouden met uitzonderlijke toestanden in Duitse kampen.

De zaak J.L.¹⁰⁰⁴

J.L. is gearresteerd op 17 juni 1945 en geïnterneerd in interneringskamp de Beenderribben in Steenwijkerwold. Hij ontvlucht op 8 oktober 1946, maar wordt op 16 december 1946 weer gearresteerd en geïnterneerd; eerst in interneringskamp Julia in Eygelshoven en vervolgens in interneringskamp Westvaart in de Noordoostpolder. Ook dat ontvlucht hij op 16 december 1948. Ten tijde van zijn rechtszaak is hij voortvluchtig. Bewezen geacht wordt dat hij in 1942 vrijwillig in dienst is getreden bij de Waffen-SS.

Na levenslang als eis, wordt hij bij verstek veroordeeld tot levenslang door de Kamer Groningen. Volgens eigen zeggen is hij rond 1953/1954 in cassatie opnieuw veroordeeld. Hij gaat op 14 april 1956 in beroep tegen het vonnis nadat hem in Duitsland het verstekvonnis is betekend middels consulaat in Essen en door tussenkomst van het Ambtsgericht in Selters/Westerwald in Duitsland in 1956. De Strafkamer Groningen veroordeelt J.L. vervolgens tot een straf van zes jaar, gezien de jeugdige leeftijd toen hij vrijwillig in dienst trad. J.L. heeft op meerdere ogenblikken een verzoek om gratie ingediend, in 1948, 1957 en 1966. Deze gratieverzoeken worden alle drie afgewezen. Het laatste advies dateert van 5 juli 1967. Dit advies luidt dat de Bijzondere Strafkamer geen termen aanwezig acht voor gratie. Hij heeft te veel aliases, vindt het Openbaar Ministerie in Groningen. In 1966 heeft J.L. verzocht om zijn Soldbuch terug te krijgen om in aanmerking te komen voor een Duits militair pensioen.

¹⁰⁰³ Archief CABR, inv. nr. 71460 + 76837: Meermalen als gevangene voorarbeider mishandelen van medegevangenen in concentratiekamp Bendorf, door ze te slaan, te schoppen, te stompen en te stoten, gepleegd omstreeks 1944/1945 in Duitsland.

¹⁰⁰⁴ Archief CABR, inv. nr. 71407.

Bewezen geacht wordt dat J.K. vrijwillig in Duitse krijgsdienst is gegaan. Volgens eigen zeggen was hij vrijwillig in Duitse Arbeidsdienst gegaan en in Duitsland voor de gezelligheid lid geworden van de NSB. In 1943 komt hij bij het Luftwaffenverwaltungsamt. Vervolgens treedt hij in dienst bij de NSKK om niet naar Duitsland te hoeven. In mei 1944 volgt hij een opleiding tot Flak soldaat in Dahlheim. Na de bevrijding komt hij in dienst bij de geallieerden, in een Duits hospitaal. Op 24 januari 1946 wordt J.K. aangehouden in Nederland en geïnterneerd. Volgens het aanmeldingsformulier van de NSKK in het dossier heeft hij zich aangemeld op 7 juni 1941. In het dossier bevinden zich verder: levensloop geschreven door zijn vader, aanmeldingsformulier voor de vrijwillige hulppolitie in 1942, brieven van en aan familie en vriendin tijdens de oorlog, aanklacht binnengekomen tijdens de oorlog bij de NSB over verdachte, formulier met toestemming om op 18 januari 1946 in Duitsland naar de Nederlandse grens te reizen, met de opdracht om zich bij de grens te melden bij de geallieerde autoriteiten van Nederland. Volgens de aanklacht van een slachtoffer nam J.K. deel aan razzia's in Rotterdam in de nacht van 10-11 november 1944 en in de Noordoostpolder in de nacht van 16-17 november 1944. Na een eis van zes jaar legt de Kamer Groningen J.K. een straf van vier jaar op.

7.6.7 Artikel 102 Sr, hulpverlening aan de vijand, uitgebreid met artikel 22 BBS:
 strafbaarstelling van het verspreiden van propaganda

De afbakening van het delict '*hulpverlening aan de vijand*' was een juridisch heikel punt. In de jurisprudentie werd vastgelegd dat ook als de hulpverlening niet effectief geweest was, er toch sprake kon zijn van strafbaarheid onder dit artikel.¹⁰⁰⁶ Bekleden van een functie binnen de NSB of een van de mantelorganisaties werd nadrukkelijk *niet* tot hulpverlening aan de vijand gerekend.¹⁰⁰⁷ Het aanleggen van vliegvelden in Frankrijk (dus buiten de grenzen van Nederland) werd echter *wel* onder Nederlandse hulp aan de vijand gerekend. Ook indien opeenvolgende schakels van verrichtingen die tot hulpverlening aan de vijand leidden, waren begaan door verschillende personen, waren zij bij aanwezigheid van de vereiste opzet gelijkelijk strafbaar.¹⁰⁰⁸ Van opzet was volgens de jurisprudentie niet alleen sprake als het oogmerk was om hulp te verlenen aan de vijand, maar ook als er sprake was van de wetenschap dat aan de vijand hulp verleend werd.¹⁰⁰⁹

De delictsomschrijving '*hulpverlening aan de vijand*' werd in de bijzondere rechtspleging dus zeer ruim geïnterpreteerd. De lijst van misdrijven waarbij deze kwalificatie in de sententie werd opgevoerd was zeer divers. In 347 sententies werd deze kwalificatie opgenomen, voor zeer uiteenlopende daden. De Kamer Groningen rangschikte onder '*hulpverlening aan de vijand*' totaal verschillende zaken met een totaal verschillend gewicht, namelijk:

- Als burgemeester mede samenstellen van lijsten van gijzelaars. Deze zouden gearresteerd kunnen worden na aanslagen op pro-Duitse personen;
- Als NSB'er het ambt van burgemeester vervullen, na ontslag van vaderlandslievende burgemeesters;
- Als stationschef tijdens de spoorwegstaking dienst blijven doen op de baanvakken naar Winschoten en Stadskanaal, gekleed in Duits spoorweguniform en voorzien van wapen;
- Geven van adviezen over te nemen maatregelen tegen de bevolking;
- In opdracht van de Duitse bezetter liquideren van verenigingen en instellingen in Groningen, beroven van in opdracht van de Duitse bezetter te liquideren instellingen, en het uitzoeken en ordenen van de archieven van de geliquideerde instellingen om informatie te verkrijgen voor arrestaties van leden van deze verenigingen en instellingen;
- Inlichtingen verschaffen over personen aan het Gewestelijk Arbeidsbureau;
- Lopen van patrouilles;
- Meewerken aan arrestaties;

¹⁰⁰⁵ Archief CABR, inv. nr. 71763.

¹⁰⁰⁶ Arresten BRvC, 20 februari 1946, *NOR 1946*, 299; 2 december 1946, *NOR 1946*, 725; Sententie BG Amsterdam, 1 april 1946, *NOR 1946*, 212.

¹⁰⁰⁷ Arrest BRvC, 29 december 1947, *NOR 1947*, 1124.

¹⁰⁰⁸ Arrest BRvC, 29 juli 1946, *NOR 1946*, 643.

¹⁰⁰⁹ Arresten BRvC17 juni 1946, *NOR 1946*, 395; 22 juli 1946, *NOR 1946*, 528.

- Meewerken aan de deportatie van Groningse Joden;
- Meewerken aan het leeghalen van woningen van gedeporteerde Joden;
- Meewerken aan het opsporen van ondergedoken Joden en verzetsmensen;
- Nalezen en controleren van bladen en tijdschriften voor de Beauftragte in Groningen;
- Optreden als tolk voor Duitse organisaties;
- Rapportages maken van de preken van Nederlands Hervormde predikanten in opdracht van de SD;
- Redacteur zijn van de pro-Duitse krant *Noorderstorm*;
- Spionage;
- Ten voordele van Duitse oorlogsvoering (doen) leeghalen van woningen van spoorwegpersoneel na de spoorwegstaking;
- Uitkammen van bedrijven op arbeiders die naar Duitsland zouden kunnen voor de Arbeidsdienst;
- Verlenen van hulp bij het vervoer van Nederlandse arbeiders en studenten naar Duitsland;
- Verrichten van keuringen voor Arbeidsdienst in Duitsland en Joodse inwoners van Groningen voor 'werkkampen', waarbij vrijwel iedereen goedgekeurd werd;
- Verspreiden van vijandelijke propaganda;

Toetreden tot de Landwacht was op zichzelf geen oorlogsgerelateerd misdrijf. Alleen als naast het zijn van Landwachter ook nog oorlogsgerelateerde misdrijven werden gepleegd, was dat reden voor berechting voor het plegen van het delict '*hulp aan de vijand*'. De raadsheren van de Kamer Groningen besloten om in de berechting hulplandwachters en Landwachters hetzelfde te behandelen, aangezien er in de praktijk geen verschil was tussen beide groeperingen. Meewerken aan arrestaties, patrouilles, huiszoekingen, razzia's, executies en opsporen van onderduikers waren in de meeste zaken in de tenlastelegging opgenomen als hulp aan de vijand. Het was voor de strafbaarheid op grond van dit artikel niet nodig dat de hulp effectief was geweest. Het zijdelingse resultaat, gelegen in het versterken van een door de vijand gewenste organisatie was ook hulp aan de vijand.¹⁰¹⁰ Ook het nalezen, samenvatten en vertalen van tijdschriftartikelen en andere stukken voor de Beauftragte H.J. Conring in Groningen viel onder hulpverlening aan de vijand.¹⁰¹¹

Sommige mensen hebben hulp verleend uit politieke overtuiging, maar velen hebben hulp verleend, zo blijkt uit de rechtszaken van de Kamer Groningen, uit geldelijk gewin, dommigheid of onder druk of angst voor mishandeling of marteling.

*De zaak J.F.*¹⁰¹²

Dit betrof een zaak waarin het neerschieten en arresteren van mede-marechaussee Ane Fokkens ten laste gelegd werd. J.F. voert tijdens het proces aan dat hij gehandeld heeft op bevel toen hij A. Fokkens neerschoot. Dit verweer wordt verworpen. Het verhaal van de arrestatie van Ane Fokkens is als volgt: Ane Fokkens, geboren te Appingedam op 26 juni 1918, is tijdens de oorlog marechaussee bij het hoofdcommando van de marechaussee in Groningen. Hij is ook lid van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers in Groningen (LO). Voor de LO onderschept hij berichten en speelt deze door. Daarnaast vervalst A. Fokkens voor de LO persoonsbewijzen. In juni 1943, een maand na de Meistaking, krijgt hij een brief onder ogen aan alle commandanten van politie in Groningen. In deze brief staat dat er een grote razzia gehouden zal worden op 8 juni 1943. De commandanten mogen de brief niet eerder dan één uur voor het begin van de razzia aan hun ondergeschikten geven, om zo kans op uitlekken te voorkomen. Ane Fokkens onderschept de brief en speelt hem door aan de ondergrondse. De razzia wordt een mislukking. P.B., de hoofdcommissaris van politie, vermoedt dat er verraad in het spel is en is razend. Hij geeft opdracht uit te zoeken wie de razzia verraden heeft. De onderzoekers stuiten op A. Fokkens. Een oproep om hem te arresteren wordt op de telex gezet. De vier anderen die samen met A. Fokkens op de telex staan om gevangen te nemen, zijn Johannes Leendert de Gee, Jacobus Zondervan, Albert Arp en Jan Zuidema. Zij werkten ook als marechaussee op het hoofdcommando in Groningen, en hebben hem geholpen met het kopiëren en illegaal verspreiden van de razziabrief. Ane Fokkens is op het moment van het verzenden van de telex op 13 juni 1943 al op de hoogte van het bericht en probeert te vluchten door een trein te nemen in Groningen. Hij komt

¹⁰¹⁰ Arrest BRvC, 20 februari 1946, *NOR 1946*, 299; Veegens, p. 24.

¹⁰¹¹ Sententie BG Amsterdam 9 november 1945, *NOR 1946*, 29; Arrest BRvC, 7 juni 1947, *NOR 1947*, 1044.

¹⁰¹² Archief CABR, inv. nr. 75382.

echter niet op het station aan, want vlak daarvoor wordt hij op de brug naast het station gesignaleerd door een mede-marechaussee die weet dat A. Fokkens gezocht wordt. Ondanks smeekbeden om hem te laten gaan, probeert deze marechaussee A. Fokkens te arresteren. A. Fokkens probeert te vluchten en de marechaussee schiet hem neer. A. Fokkens raakt zwaargewond in zijn bovenbeen en wordt als arrestant, met bewaking, naar het academisch ziekenhuis in Groningen gebracht voor verzorging. De KP-Meppel bevrijdt Fokkens en brengt hem naar een woning van een verzetsman aan de Prins Hendrikstraat in Meppel. Daar wordt hij verzorgd door dokter Roelfsema die hem van bloedtransfusies voorziet.¹⁰¹³

Op 16 juni 1943 wordt Ane Fokkens overgebracht naar een ziekenhuis in Apeldoorn, waar de Duitse bezetters hem alsnog opsporen en arresteren. Hij wordt op transport gesteld naar kamp Vught. Op 19 juni 1944 worden Ane Fokkens, Johannes Leendert de Gee, Jacobus Zondervan, Albert Arp en Jan Zuidema bij kamp Vught door de Duitsers gefusilleerd. Tijdens de executie moet hij door de anderen gesteund worden vanwege de wond aan zijn been.¹⁰¹⁴

Bewezen geacht wordt dat J.F. Ane Fokkens gearresteerd heeft en hem heeft verwond met een kogel. De eis van de advocaat-fiscaal is vijf jaar en de sententie zes jaar. Voor deze daad wordt deze zaak gevoegd bij die van M.R.¹⁰¹⁵ Het verweer van de advocaat dat J.F. gehandeld heeft op ambtelijk bevel wordt verworpen. Onder ambtelijk bevel kon slechts verstaan worden een bevel afkomstig van een gezag, dat wortelt in het Nederlandse recht, of in een voor Nederland verbindende internationale rechtsregel. Maar bij een duidelijk misdadig bevel geldt ook de eigen verantwoordelijkheid.¹⁰¹⁶ Het hof is van mening dat J.F. Ane Fokkens had kunnen laten lopen, zeker nu hij zo vlak bij het station Groningen was, vanwaar A. Fokkens het land in had willen vluchten.

J.F. kreeg geen toestemming om in cassatie te gaan. In het dossier bevindt zich de circulaire over de razzia. Daarnaast bevat het dossier ook een brief van Y.d.B., de commandant van de Nederlandse Staatspolitie in Groningen. Daarin schrijft Y.d.B. dat de politie Joden uit de samenleving moest halen, aangezien dit anders hardhandig door de Duitse bezetter gedaan zou worden. Daarnaast geeft Y.d.B. aan dat de geruchten over vernietiging van de Joden in Polen onzin zijn.

*De zaak U.A.v.d.B.*¹⁰¹⁷

U.A.v.d.B. wordt verdacht van het verlenen van medewerking aan verwijdering van de bronzen klokken en klokkenstoelen uit kerken in verschillende plaatsen in Drenthe, Overijssel, Friesland en Groningen. De Duitsers hebben voor het vervaardigen van oorlogsmaterieel brons nodig. Ze geven daarom opdracht om klokken uit kerken te halen en naar Duitsland te vervoeren om ze om te smelten. In het dossier zitten bouwzegels voor het bouwplan voor de NSB in Lunteren, een Ausweis om zich van 20-24 april 1942 in Borsselle op te mogen houden, een Ausreisebescheinigung voor zijn vrouw en kinderen om in september 1944 naar een Auffanglager in Wenen te reizen. Daarnaast bevat het dossier de folder *'Clocken kämpfen mit für ein neues Europa'*. Zijn schoonzoon adviseert in een brief om af te zien van nationaalsocialisme. U.A.v.d.B. gaat daar niet op in en blijft bij de NSB. Uit het bewijsmateriaal blijkt dat hij de klokken aan P.J. Meulenberg stuurt. Deze zou ze naar Duitsland sturen om ze om te smelten. Ook bevat het dossier correspondentie met P.J.M en I.K. over het gieten van bronzen klokken. U.A.v.d.B. is loco-burgemeester van Midwolda. In die hoedanigheid heeft hij paarden gevorderd. Daarnaast is hij lid van het Economisch Front, een door de Duitse bezetter gestimuleerde organisatie. In een brief schrijft de officier-fiscaal aan de advocaat-fiscaal: *'Dit is een hofzaak.'* Na een eis van zes jaar, legt de Kamer Groningen een straf van vijf jaar op. Als verweer wordt aangevoerd dat V.d.B. slechts opdrachten uitvoerde. Dit verweer wordt afgewezen. De Kamer Groningen geeft aan dat uit de bewijzen is gebleken dat V.d.B. ook gehandeld heeft op eigen initiatief.

¹⁰¹³ Dokter E.J. Roelfsema werd in opdracht van de Duitse bezetter vermoord onder andere voor het helpen van de zwaargewonde A. Fokkens.

¹⁰¹⁴ Archief CABR, inv. nr. 75382; C. Dekkers, *Zonder vrees en zonder blaam. De marechaussee tijdens de Tweede Wereldoorlog in ondergronds verzet tegen de nazi onderdrukking*, uitgeverij Lunet, Naarden, 1987, p. 206; W. Bakker, *Bezetting en verzet 1940-1945*, Uitgeverij Boom Amsterdam, 1984, p. 51-52; www.nmkampvught.nl/index.php?id=1163; www.erelijst.nl/, Erelijst NIOD.

¹⁰¹⁵ Archief CABR, inv. nr. 75382.

¹⁰¹⁶ Sententie BG Den Bosch, 26 februari 1946, *NOR 1946*, 51; Sententie BG Amsterdam, 30 januari 1946, *NOR 1946*, 243; Arrest BRvC, 24 juni 1946, *NOR 1946*, 635.

¹⁰¹⁷ Archief CABR, inv. nr. 71569.

De Kamer is van mening dat iemand een eigen verantwoordelijkheid heeft bij het verrichten van werkzaamheden voor de vijand. Ook als hij in opdracht handelt. Naast de klokken heeft hij ook de bronzen klokkenstoelen laten verwijderen uit de kerken. V.d.B. krijgt geen toestemming om in cassatie te gaan.

De zaak H.T.v.H.¹⁰¹⁸

Verdachte H.T.v.H. werd ten laste gelegd dat hij hulp had verleend aan de vijand door als arts keuringen te verrichten tussen 1942 en 1945 van Joodse inwoners van Groningen om tewerkgesteld te worden in Polen en bij Nederlanders voor Arbeidsdienst in Duitsland. Hierbij heeft hij vrijwel iedereen goedgekeurd. Ook heeft hij in Veendam en Winschoten Nederlanders goedgekeurd om te werken voor Organisation Todt. Daarnaast heeft hij huizen van Joden opgekocht en personen opgegeven aan R.W. Lehnhoff van het Scholtenhuis die als gijzelaar zouden kunnen dienen. In deze zaak is een getuigenis door de raadsheer-commissaris en de griffier van de Kamer Groningen opgenomen bij een zieke getuige thuis. In het dossier bevinden zich pakken met lijsten van keuringen uitgevoerd door H.T.v.H. voor het Gewestelijk Arbeidsbureau, lijsten van Joden voor tewerkstelling in Polen en rekeningen voor deze keuringen. V.H. heeft zelf een verslag van zijn werkzaamheden in de jaren 1940-1945 gemaakt. Ook bevat het dossier veel ondersteunende brieven. V.H. was lid van het Medisch Front, een door de Duitse bezetter ondersteunde organisatie. Volgens correspondentie met het hoofdkwartier van de NSB blijkt dat V.H. dolgraag onderscheidingstekenen op zijn uniform heeft en hij beklaagt zich erover dat die onderscheidingen maar niet komen. Volgens geruchten zou hij zijn dissertatie in 1942 hebben gekocht. Ook bevat het dossier stukken over ruzies tussen dokters in Veendam. Na een interlocutoire uitspraak wordt de zaak teruggewezen naar de raadsheer-commissaris voor verder onderzoek. Na een eis van vijf jaar, legt de Kamer Groningen hem een straf van vier jaar op. V.H. is, volgens de Kamer Groningen, naarmate de jaren vorderden steeds meer rekening gaan houden met het Nederlandse belang.

De zaak J.S.K.¹⁰¹⁹

J.S.K. wordt ten laste gelegd dat hij hulp verleend heeft aan de vijand door meermalen opzettelijk mee te werken aan huiszoeking, arrestaties tezamen en in vereniging met de Duitse politie, en het geven van opdrachten voor arrestaties. Hij was lid van de NSB en van het Rechtsfront en V-man voor de SD in Groningen. In januari 1942 heeft J.S.K. in Winsum Pieter Ebel Drewes gearresteerd. En in oktober 1942 heeft hij in Warffum opdracht gegeven voor de arrestatie van Hendrik Kerstens. Deze is daarna vijf maanden van zijn vrijheid beroofd geweest. Daarnaast heeft hij in mei 1943 in Bedum Pieter Okkinga gearresteerd, met enkele weken vrijheidsberoving tot gevolg. Ook heeft hij in de zomer van 1943 in Winsum huiszoeking bij Sikke Oosterhof gedaan en hem gearresteerd. S. Oosterhof is vervolgens in Duitsland tewerkgesteld. In juli 1943 heeft J.S.K. in Warffum huiszoeking gedaan en Bene Rijzebol gearresteerd. Bene Rijzebol werd daarna elf dagen in detentie gehouden en kreeg een boete van 500 gulden. J.S.K. heeft in juli 1943 in Ulrum meegewerkt aan huiszoeking bij en arrestatie van Tunis Heller, Rentje Kadijk en Louwe Mussinga. Tunis Heller kwam na detentie vrij, Rentje Kadijk werd in Duitsland tewerkgesteld. In juli 1943 heeft hij in Baflo medewerking verleend aan de arrestatie van (.) Roeters en twee onderduikers. De onderduikers zijn tijdens hun detentie ontsnapt. Ook heeft J.S.K. in maart 1945 in Winsum meegewerkt aan de huiszoeking bij Jan Bosma en de arrestatie van Rienk en Meint Zwerver, W.C. Wardemar en J. Bosma. Rienk en Meint Zwerver en W.C. Wardemar zijn na hun arrestatie doodgeschoten. In februari 1945 heeft hij in Winsum Kornelis Dijkstra gearresteerd, met vrijheidsberoving tot gevolg. In april 1944 heeft J.S.K. in Warffum Eeltje Dijkstra gearresteerd. Deze is vervolgens drie maanden van zijn vrijheid beroofd geweest. Als laatste punt in de tenlastelegging wordt vermeld: tijdens de gevangenneming van twaalf Nederlanders tussen 12 en 16 februari 1945, waar J.S.K. aan heeft meegewerkt, zijn vier doden gevallen.

¹⁰¹⁸ Archief CABR, inv. nr. 71674.

¹⁰¹⁹ Archief CABR, inv. nr. 26.

*De zaak D.N.*¹⁰²⁰

Landwachter werd vrijwel niemand door op een functie te solliciteren. Leden van de NSB werden vanaf april 1944 geacht om toe te treden tot de Landwacht en onder grote druk gezet deel te nemen aan de werkzaamheden van de Landwacht: patrouilles lopen, opsporen en arresteren van onderduikers en verzetsmensen. Niet elke NSB'er liet zich echter de Landwacht inschuiven. En niet elke NSB'er voelde zich genoodzaakt de werkzaamheden als Landwachter te verrichten. Uit een brief aan NSB-lid D.N. blijkt dat deze geweigerd heeft om nog op te treden als Landwachter. Hij heeft als Landwachter in juni 1944 meegewerkt aan huiszoekingen en arrestaties onder andere van L. de Boer in Uithuizen. Daarna heeft hij besloten dat hij niet langer wilde meewerken aan het verrichten van huiszoekingen en arrestaties. Hem wordt op 4 juli 1944 meegedeeld dat: *'daar huiszoekingen in het vervolg achterwege moeten blijven en de Landwacht zich meer beperkt voor andere gelegenheden lijkt het me voor u geen bezwaar uw plicht te blijven doen.'* Ondanks de geruststellende brief bleef hij bij zijn standpunt. Hij is vervolgens onder voortdurende druk gezet om toch als Landwachter te functioneren. Uiteindelijk besluit hij daarom in november 1944 vrijwillig in vreemde krijgsdienst te treden, bij de Waffen-SS. In zijn dossier bevinden zich een marsbevel voor Rusland uit april 1942, lidmaatschapspapieren van de Nederlandse Landstand, van de Landwacht, van de NSB, van de Germaanse SS en zijn keuringsdossier voor de vrijwillige hulppolitie. Hij is op 3 maart 1943 als Ost-boer naar de Oekraïne gegaan, zo bewijst zijn paspoort met visum voor de Oekraïne, waar hij bedrijfsleider geworden is op het staatsbedrijf Usin bij Skiera. Door terugtrekking van de frontlinie van de Duitsers moest het staatsbedrijf in het najaar van 1943 worden ontruimd en keerde hij terug naar Nederland.

Na een eis van acht jaar, legt de Kamer Groningen hem een straf op van tien jaar. De motivering hierbij is dat de Kamer Groningen hem zwaar aanrekent dat hij de wapenen opgenomen heeft tegen geallieerden bij Wageningen, dat hem als ontwikkelde landbouwer zwaarder dan een eenvoudige arbeider aangerekend wordt dat hij hulp aan de vijand geboden heeft. De Kamer Groningen acht daarom de eis van de advocaat-fiscaal te laag en legt hem een hogere straf op. In cassatie geeft de advocaat-fiscaal als advies dat onderzocht moet worden of D.N. inderdaad tot de SS is togetreden. Hij heeft daar namelijk twijfels over. D.N. ontkent in beide instanties dat hij is togetreden tot de Waffen-SS. Hij had wel uniformkleden maar was SS-boer geworden. De Bijzondere Raad van Cassatie verwerpt echter zijn beroep en bevestigt in de motivering de straf van het Bijzonder Gerechtshof door in het arrest op te nemen dat ook zij de eis in eerste aanleg te laag vinden voor D.N. als ontwikkeld landbouwer. Zijn weigering om verder mee te werken met de Landwacht lijkt niet meegewogen te zijn in de strafmaat, noch in eerste instantie, noch in cassatie. De bewijsmiddelen lijken zijn ontkenning dat hij lid was van de SS dan ook te ontzenuwen. Met name het marsbevel voor Rusland uit april 1942 speelt als bewijsmiddel een grote rol. Binnen ruim een jaar is hij echter al voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Zijn voorwaardelijke invrijheidstelling is onderdeel van een grootscheepse actie om ambtshalve 'politieke delinquenten' voorwaardelijk in vrijheid te stellen. Er is dus geen op D.N. toegespitste onderbouwing voor gegeven.

7.6.8 Artikel 157 Sr, brandstichting¹⁰²¹

Alle brandstichtingen waren wraaknemingen door de SD'ers en hun handlangers, bijvoorbeeld voor het niet vinden van onderduikers of verzetsmensen. Alle verdachten, die van brandstichting volgens artikel 157 Wetboek van Strafrecht beschuldigd worden, hebben een zeer uitgebreide tenlastelegging met daarin vaak meerdere moorden en vele arrestaties van ondergrondse werkers. In feite waren de brandstichtingen maar bijkomende misdrijven.¹⁰²² In slechts één zaak werd alleen artikel 157 Sr opgenomen.

¹⁰²⁰ Archief CABR, inv. nr. 93.

¹⁰²¹ Wetboek van Strafrecht, artikel 157: *Hij die opzettelijk brandsticht.* artikel 158: *Hij aan wiens schuld brand te wijten is.*

¹⁰²² Archief CABR, inv. nr. 335, 71350, 700, 129, 71364, 71345, 580, 71455.

*De zaak H.T.*¹⁰²³

In deze tenlastelegging was opgenomen dat H.T., gebruikmakend van de macht van de bezetter, meegewerkt heeft aan het in september 1941 als represaille in brand steken van de woning en winkel van S. Kampinga in Nieuwe Pekela. Door vonken is ook de naastgelegen boerderij van E.J. de Boer in brand gevlogen. De brand heeft levensgevaar opgeleverd voor de daar wonende personen. Na een eis van elf jaar confirmeert de Kamer Groningen zich aan deze eis en legt hem elf jaar op. Dit hoewel H.T. ernstig gewond is geraakt aan ingewanden en ruggengraat in april 1945. Volgens H.T. gebeurde dit tijdens internering. Na onderzoek concludeert de Kamer Groningen dat er een zeer opruiende toespraak van H.T. aan voorafging. In cassatie is het advies van de advocaat-fiscaal om de sententie te vernietigen en de straf, in verband met de opgelopen verwondingen, te verlagen naar acht jaar. De Bijzondere Raad van Cassatie besluit vervolgens om de sententie te vernietigen en de straf te verlagen naar negen jaar. De motivering hiervoor is niet de verwonding van H.T., maar het feit dat volgens de Raad de straf van de Kamer Groningen te hoog was voor de daden van H.T.

7.6.9 Artikel 287 Sr, doodslag

In 52 zaken was in de tenlastelegging ‘doodslag’ opgenomen. Het Openbaar Ministerie heeft meerdere malen onder artikel 287 Wetboek van Strafrecht *‘executies van personen zonder voorafgaande rechterlijke uitspraak’* in de tenlastelegging opgenomen. Mogelijk is doodslag in deze zaken als kwalificatie opgenomen om geen voorbedachte rade te hoeven bewijzen. Dat een overheid executies uitvoert, geeft een bijzonder gevoel van permanente onveiligheid. In een rechtsstaat kun je naar de politie stappen om ergens aangifte van te doen of om te vragen om bescherming. Als de overheid en de politie niet meer te vertrouwen zijn, heeft dat verregaande gevolgen, ook voor de mensen die niet opgepakt of vervolgd worden. De Kamer Groningen heeft deze kwalificatie bij de sententie in een aantal gevallen gewijzigd in moord (art. 289 Sr). Uiteindelijk werd in 38 sententies de kwalificatie ‘doodslag’ bewezen verklaard.

Op één na alle zaken waarin als kwalificatie doodslag (art. 287 Sr) was opgenomen, bevatten meerdere kwalificaties.¹⁰²⁴ Het betreft: verraad, vrijwillige krijgsdienst bij de vijand, hulpverlening aan de vijand, moord, mishandeling en zware mishandeling.

*De zaak J.W.M.*¹⁰²⁵

J.W.M. wordt ten laste gelegd dat hij vrijwillig in Duitse vijandelijke krijgsdienst is getreden, terwijl hij wist dat Nederland in oorlog was met Duitsland. Dit wordt bewezen geacht. J.W.M. heeft opzettelijk de vijand hulp verleend, in december 1944 in Opsterland, door het medeplegen van de arrestatie van Klaas Leyenaar, Douwe Witteveen, Sietse Rienks, Wolter Huisman en Eeltje de Vries. Daarbij heeft hij Wolter Huisman doodgeschoten en Eeltje de Vries zo zwaar met een karabijn mishandeld, dat die aan de gevolgen daarvan is overleden. De anderen zijn van hun vrijheid beroofd. J.W.M. was lid van de NSB en van het Rechtsfront en is in 1944 overgegaan van de Nederlandse politie naar de Duitse Ordnungspolizei. Hij heeft, volgens de bewijsmiddelen in het dossier, in Praag aan de Schule für Leibesziehung gestudeerd. In zijn dossier zit een stamkaart van de Nederlandse SS. Hij was gedetacheerd in Schalkhaar en Westerbork, maar wordt geschorst bij de SS op 28 februari 1944. Na een eis van levenslang legt de Kamer hem bij verstek ook levenslang op. J.W.M. is naar Duitsland gevlucht en Duits staatsburger geworden op grond van het Führererlass uit 1943. In 1979 weigerde België hem uit te leveren, met als motivering: *‘Men mag niet worden uitgeleverd voor een politiek delict of hiermee samenhangend feit en strafvervolging voor doodslag verjaart na 20 jaar.’*

*De zaak Heinrich Bordeaux*¹⁰²⁶

Bewezen geacht wordt dat de Duitse Harm Bouman opzettelijk meermalen ondergeschikten heeft uitgelokt om Nederlanders te vermoorden. Daarnaast heeft hij volgens de sententie meegewerkt aan

¹⁰²³ Archief CABR, inv. nr. 139.

¹⁰²⁴ Archief CABR, inv. nr. 71402.

¹⁰²⁵ Archief CABR, inv. nr. 71652.

¹⁰²⁶ Archief CABR, inv. nr. 402.

het leegroven van huizen, aan executiepelotons, mishandeling, brandstichting en moord, tussen mei 1940 en april 1945 in Delfzijl. In zijn dossier bevinden zich een lijst goederen, gehaald uit het huis van J.E. Dijkstra en een rapport over een door Heinrich Bordeaux en E.R. gepleegd oorlogsmisdrijf op 4 december 1943, samengesteld door het NWCC. Heinrich Bordeaux is in Duitsland veroordeeld door Spruchgericht tot betaling van een boete van 2.500 Duitse Marken. In het dossier zit ook een brief over een gerucht dat er de laatste maanden van de oorlog een geheim Duits gerecht was dat vonnissen oplegde aan illegalen. Dit als verweer tegen de verdenking dat Heinrich Bordeaux meegewerkt zou hebben aan het verrichten van executies van personen zonder voorafgaand proces of vonnis. Dit gerucht blijkt door B.G. Haase verspreid te zijn, maar het wordt in alle zaken waar het als verweer is aangevoerd in Groningen op grond van onderzoek afgewezen. Na een eis van vijftien jaar legt de Kamer Groningen hem een straf van tien jaar op met als motivering dat rekening gehouden is met getuigen à decharge.

De zaak K.J.¹⁰²⁷

K.J. wordt aangerekend dat hij hulp verleend heeft aan de vijand als bewaker in concentratiekamp Vught. In die functie heeft hij omstreeks februari 1943 zijn gevangen genomen landgenoot J.F. Kraan neergeschoten met de dood tot gevolg. K.J. heeft daarnaast deel uitgemaakt van de beveiligingstroepen van H.A. Rauter, Generalkommissar der SS. In het dossier bevindt zich een oproep in het tijdschrift *de Zwerver* om informatie te geven over de moord op J.F. Kraan in Vught. Ook blijkt uit een Zahlbogen van de Waffen-SS, dat K.J. vrijwillig in vijandelijke krijgsdienst gegaan is. Na een eis van vijftien jaar is de opgelegde straf twintig jaar, met als motivering: het in koelen bloede neerschieten van een landgenoot draagt een zodanig verachtelijk karakter, dat een hogere straf dan de eis op zijn plaats is. Bovendien heeft J. tot het einde toe de Duitse kant gekozen. Na een advies in cassatie om het beroep te verwerpen, confirmeert de Bijzondere Raad van Cassatie zich hieraan. De Raad vindt dat een hogere straf gerechtvaardigd zou zijn, maar zegt rekening te willen houden met de leeftijd van K.J. op het ogenblik dat hij zijn landgenoot neerschoot. In 1952 wordt vastgelegd dat hij minderjarig was toen hij in Duitse dienst trad en geen mogelijkheid had om bij meerderjarigheid uit te treden. Daarom heeft hij het Nederlandschap niet verloren.

7.6.10 Artikel 289 Sr, moord

In de oorlog hebben de Duitse bezetter en hun aanhangers in Groningen vele moorden gepleegd. Als in de tenlastelegging moord was opgenomen, betrof het in vrijwel alle gevallen verdenking van het meermalen plegen van moorden. Deze moorden werden in de regel in samenwerking met anderen gepleegd. Degenen die verdacht werden van moord, werden meestal ook verdacht van (zware) mishandeling met in een groot aantal gevallen de dood tot gevolg. In het dossier van B.G. Haase bevindt zich een overzicht van alle Silbertanne-acties waar de Groningers bij betrokken zijn geweest, gevolgd door een lijst van de betrokken verdachten per uitgevoerde actie. Deze lijst is opgesteld door de PRA, aan de hand van de verhoren van de diverse betrokken verdachten en getuigen.¹⁰²⁸

Deelname aan een Silbertanne-actie¹⁰²⁹

Met als kwalificatie moord zijn ook de terreurmoorden van het Silbertannecommando opgenomen.¹⁰³⁰ Dit commando pleegde moorden als represaille voor aanslagen van de ondergrondse. Heinrich Luitpold Himmler, Reichsführer der SS, had in 1943 aan H.A. Rauter, Generalkommissar der SS, opdracht gegeven om bij 'terroristische aanvallen' over te gaan tot 'Gegenterrorangriffe'.¹⁰³¹ Op een vergadering, volgens de één in Assen, volgens de ander in kamp Westerbork, wordt besloten hiervoor

¹⁰²⁷ Archief CABR, inv. nr. 75112.

¹⁰²⁸ www.stiwotforum.nl. Op dit forum proberen een aantal personen een complete lijst van slachtoffers en daders samen te stellen.

¹⁰²⁹ Archief CABR, inv. nr. 76755+75061, 75067+75061, 71599+75672, 75063+75061, 75069+75061.

¹⁰³⁰ OVCG, inv. nr. 38 en 47: Nadat gebleken was dat de Silbertanneacties 'niet naar wens verliepen', werd besloten het 'Commando Feldmeyer' de represaille-executies te laten doen. Vanaf juli 1944 nam dit commando deze taak op zich. Het commando bestond uit dertig man, afkomstig uit heel Nederland, onder leiding van de oud-frontstrijder Feldmeyer; OVCG, inv. nr. 36: schema van de activiteiten van het Sonderkommando Silbertanne in Groningen en omgeving, september 1943- 10 juli 1944. opgesteld door de PRA Groningen, met een lijst van alle betrokkenen.

¹⁰³¹ Archief DGBR, inv. nr. 751, dossier Silbertanne, brief van 1-11-1943.

een apart commando op te richten. Hiertoe wordt een commando onder de naam 'Silbertanne' geformeerd in Groningen. Volgens H. Harders heette het Silbertannecommando aanvankelijk 'Kommando Nord', opgericht in de loop van 1943.¹⁰³²

Volgens verklaringen van B.G. Haase, voormalig leider van het Scholtenhuis in Groningen, is dit commando in september 1943 opgericht.¹⁰³³ Het commando bestaat in Groningen uit Johannes Tjapko Simon van Efferen, Hendrik Jebbink, Arien Smit, Cornelis Johannes Minck en Magnus Karst Hendrik Larsen. Deze mannen worden door B.G. Haase beëdigd en moeten absolute geheimhouding beloven. Hoewel B.G. Haase later in verklaringen zegt dat hij zich gedistantieerd heeft van de Silbertanne-acties, is hij er wel degelijk nauw bij betrokken geweest. In de motivering van de straf van B.G. Haase wordt hem dit zwaar aangerekend.

Daarnaast worden ook anderen bestraft voor hun deelname aan Silbertanne-moorden, namelijk de Nederlanders Frans van Vliet, Pieter Kuiper, Gerrit Lourens, Boudewijn Nicolaas Houwert, Jan Kruijer en Jan Berend Lanting en de Duitsers Otto Herman Gustav Schmidt, Johan Martin Wilhelm Hirle, Friedrich Bellmer en Hans Paul Felix Mowinski.¹⁰³⁴ Tien personen van wie deelname aan Silbertanne-acties bewezen geacht werd, hebben in Groningen de doodstraf opgelegd gekregen. De anderen kregen straffen opgelegd van acht jaar (1 maal), twaalf jaar (2 maal), vijftien jaar (1 maal) en zestien jaar (1 maal).

*De zaak H.W.A.*¹⁰³⁵

Bewezen geacht wordt dat H.W.A. op 31 december 1943 de Joodse Leo Bohemen met voorbedachten rade vermoord heeft, als onderdeel van de represailleactie voor de dood van politiemann A.J. Elsinga, terwijl hij wist dat de gevolgen van de moord door de Duitse bezetter gedekt zou worden. H.W.A. was in Duitse militaire dienst aan het Oostfront gewond geraakt en kwam vlak voor de jaarwisseling in Groningen aan met genezingsverlof. Hij was zeer fel in zijn pro-nazistische houding. Toen hij op 31 december 1943 hoorde van de dood van A.J. Elsinga heeft hij zich meteen gemeld voor deelname aan een represailleactie. Daarnaast wordt bewezen geacht dat hij vrijwillig in buitenlandse militaire dienst getreden is. Hij is na zijn arrestatie als 'politiek delinquent' naar Duitsland gevlucht. De Kamer Groningen veroordeelt hem daarom bij verstek tot een gevangenisstraf van 20 jaar. Zijn deelname aan de represailleactie wordt hem zeer zwaar aangerekend.

*De zaak E.C.D.*¹⁰³⁶

De Nederlander E.C.D. wordt veroordeeld voor het verlenen van hulp aan de vijand door zijn medewerking aan zeven arrestaties met dodelijke afloop. Hij was op het Scholtenhuis werkzaam in het referaat van Lehnhoff, op het referaat IVb van de Aussenstelle Scholtenhuis: bestrijden illegale pers, georganiseerd verzet, opsporen onderduikers spionage. Hij was lid van de NSB, lid van de WA en lid van het Freiwilligersbatalion van de SS. E.C.D. was aanwezig bij executies in Norg, Bakkeveen en Anloo in april 1945. Ook werd bewezen geacht dat hij de moord op B.J.C. Rijnders in april 1944 gepleegd heeft; brandstichting gepleegd heeft in oktober 1944 met anderen in de woning van Altje Vos in Norg; opzettelijk brand heeft gesticht in oktober 1944 in de woning van Jan van Hoorn in De Haspel; dat hij met een gummistok, in januari 1945 in Groningen, Jacob van der Laan mishandeld heeft; dat hij in maart 1945 Alle Smid zwaar mishandeld heeft door met een hard voorwerp te slaan; dat hij Wouter Albert Krijger in februari 1945 zwaar mishandeld heeft door hem in een ijskoud bad onder te dompelen, waardoor W.A. Krijger bijna gestikt is. Tot slot wordt bewezen geacht dat hij heeft meegewerkt aan de moord op 7 april 1945 in Makkum van Pieter Sneeuw, Christiaan Wieger Lubbers, Eduard Eugen Stolper, Jurjen Geert Pinkster, Albert Pinkster, Cornelis de Vries, Dirk Kruitbosch, Jan Kamminga, Fetze Elgersma, Hermannus Falkema, Hendrikus Ludovicus Lemson, Hobbes Dijkstra, Jacobus Pieter Keller en Sjoerd Adema die na de arrestatie allen van het leven beroofd zijn.

¹⁰³² Archief CABR, inv. nr. 75061 II: proces-verbaal van het verhoor van H. Harders van oktober 1945.

¹⁰³³ Archief CABR, inv. nr. 75061 II: proces-verbaal van het verhoor van B.G. Haase van oktober 1945.

¹⁰³⁴ Archief CABR, inv. nr. 76469, 76755+76756, 76755, 71623+75134, 71459, 75134, 87564, 75061, 207+75061 en 335.

¹⁰³⁵ Archief CABR, inv. nr. 71433.

¹⁰³⁶ Archief CABR, inv. nr. 700 +73641.

Mishandeling was in de oorlog aan de orde van de dag, velen zijn geslagen, geschopt en gemarteld. Niet alle mishandelingen zijn in de tenlasteleggingen opgenomen. Daarnaast zijn in de tenlasteleggingen onder mishandelingen ook de ‘Verschafte Vernehmungen’ opgenomen, hoewel in de jurisprudentie was opgenomen dat ‘Verschafte Vernehmungen’ vielen onder artikel 27a van het BBS (oorlogsmisdaden).¹⁰³⁷ De Kamer Groningen heeft zowel Duitse functionarissen als hun Nederlandse handlangers van het Scholtenhuis veroordeeld voor het plegen van mishandelingen en zware mishandelingen op grote schaal. In het dossier van B.G. Haase bevindt zich een lijst van personen die door deze martelingen om het leven zijn gekomen of daarna in Duitsland of Polen in concentratiekampen het leven gelaten hebben. In het Scholtenhuis en in het Huis van Bewaring in Groningen zijn velen gemarteld, soms onder het mom van ‘Verschafte Vernehmungen’ en vanaf september 1944 zonder redenen, alleen omdat ze opgepakt waren.¹⁰³⁸ Dit is allemaal in de tenlasteleggingen opgenomen als mishandeling of zware mishandeling.

*Getuigenis van Harm Bouman over martelingen op het Scholtenhuis.*¹⁰³⁹

Harm Bouman gaf in een verhoor een overzicht van de werkwijze op het Scholtenhuis. Middelen om te slaan waren: een normale gummistok, gummislangen met loden proppen, gasbuis aan een touwtje, boksbeugels, stukken touw, stoelpoten, hamer, nijptang. Andere methoden waren: vastbinden met handboeien aan een CV-radiator, onderdompelen in een badkuip tot het slachtoffer bijna stikte, een emmer water over het slachtoffer gooien en die daarna uren buiten op een tochtige, ijskoude binnenplaats laten staan. In het Huis van Bewaring werd ook een zweep gebruikt.¹⁰⁴⁰

‘Verschafte Vernehmungen’ was de term voor het mishandelen en martelen van gevangengenomen verzetsstrijders, officieel alleen te gebruiken als de verzetsstrijder niets wilde zeggen, maar steeds meer gebruikt voor alle gearresteerde personen. In 1941 gaf Heinrich Luitpold Himmler, Reichsführer der SS, aan H.A. Rauter, Generalkommissar der SS toestemming om de ‘Verschafte Vernehmungen’ in Nederland te gebruiken. De Duitse bezetters gingen er, zeker na juni 1941 van uit dat iedere illegale actie een communistische actie was. Dit hield in dat alle verdachten van illegale acties aan ‘Verschafte Vernehmungen’ konden worden onderworpen. Daarom werden de ‘Verschafte Vernehmungen’ toegepast zonder dat daar toestemming uit Berlijn voor nodig was.

Vanaf de zomer van 1944 was er zelfs geen toestemming van Den Haag meer nodig. Vanaf dat ogenblik werden de mishandelingen in Groningen steeds erger en werden niet alleen politieke tegenstanders, maar alle arrestanten op het Scholtenhuis zwaar mishandeld volgens de lijst van de ‘Verschafte Vernehmungen’ en ook met martelingen van eigen vinding.¹⁰⁴¹ Vanaf december 1944 werd ook in het *Huis van Bewaring van Groningen* mishandeld en gemarteld. Volgens de betrokken Scholtenhuis-verdachten waren de omstandigheden om te mishandelen in het Huis van Bewaring ‘beter, omdat daar geen pottenkijkers waren.’¹⁰⁴²

Deze martelingen zijn duidelijk beschreven in documenten van het UNWCC, documenten van de verschillende subcommissies tot opsporing van oorlogsmisdadigers en documenten van het Bureau Coördinatie van het DGBR in Den Haag. De conclusie van het rapport van het Bureau Coördinatie is: ‘Verschafte Vernehmung’ is het met voorbedachten rade toedienen van zeer zware mishandelingen.¹⁰⁴³

¹⁰³⁷ Brinks 2009, p. 107-108, letterlijke vertaling: ‘verscherpte verhoren’. Deze ‘Verschärft Vernehmungen’ waren zware mishandelingen en martelingen, om informatie te krijgen van arrestanten.

¹⁰³⁸ Croes en Tammes 2006, p. 242-247, verhalen over de martelingen van P.R. Roelfsema, H. Veldhuis, T. Pannekoek, U. Douma, K.O. Pool, A. Slager en M. Groeneveld op het Scholtenhuis; Verschafte Vernehmen ibidem, p. 95-96.

¹⁰³⁹ Archief CABR, inv. nr. 71731.

¹⁰⁴⁰ OVCG., inv. nr. 185; Croes en Tammes 2006, p. 95-96.

¹⁰⁴¹ OVCG, inv. nr. 595.

¹⁰⁴² OVCG, inv. nr. 185.

¹⁰⁴³ Archief CABR, inv. nr. 112925, Rapport over ‘Verschärft Vernehmungen’. Als bijlage bij dit rapport is een lijst opgenomen van de gebruikte ‘Verschafte Vernehmungen’.

*De zaak W.S.*¹⁰⁴⁴

Bewezen geacht wordt dat W.S. de Nederlander Wobbe Veenstra op 22 augustus 1944 ernstig verwond heeft en zwaar mishandeld door een schot op korte afstand te lossen. Wobbe Veenstra is daarna aan zijn verwondingen overleden. W.S. heeft fanatiek getracht als medewerker van de Arbeidskontroledienst (AKD) mensen op te sporen voor de Arbeitseinsatz en degenen die dit weigerden, heeft hij gearresteerd. Na een eis van tien jaar legt de Kamer Groningen hem een straf van acht jaar op. Als motivering hiervoor geeft de Kamer Groningen in de sententie aan: *'De gerequireerde straf is niet te hoog, maar het hof heeft rekening gehouden met jeugd van verdachte toen hij de feiten beging.'* Na een afgewezen gratieverzoek komt W.S. in 1950 voorwaardelijk vrij.

*De zaak H.J.S.*¹⁰⁴⁵

Bewezen geacht wordt dat H.J.S. vrijwillig dienst genomen heeft bij de SD bij de Grenzpolizei in Delfzijl: dat hij in 1944 meegewerkt heeft aan de mishandeling van Leffert Meijer en Jannes Russchen: dat hij heeft meegewerkt aan de mishandeling van Johannes Christiaan Overman door te slaan en te schoppen, op 5 oktober 1944 in Hoogezand; dat hij als handlanger van de SD deelgenomen heeft aan huiszoeken en bij arrestaties van onder andere in september en oktober 1944 in Bierum en Hoogezand van Aldert Derk Omta, Jan Sangers, Jan Huitzing, Meint Veninga, die na hun arrestatie allen zijn vermoord; dat hij heeft meegewerkt aan het doodschieten van Baltus Timmer (4 oktober 1944) en Kornelis Enno de Haan (7 oktober 1944) in Delfzijl. Volgens zijn dossier heeft S. vrijwillig dienstgenomen bij de Waffen-SS, was hij lid van de NSB en van de WA, en had hij zich vrijwillig opgegeven voor de pro-Duitse vrijwillige hulppolitie. Dit blijkt uit een door hem ondertekende verklaring van geheimhouding als lid van de vrijwillige hulppolitie. H.J.S. heeft in de periode 16 juni 1944 tot 29 januari 1945 een dagboek bijgehouden van zijn 'werkzaamheden' in Groningen. Het dossier bevat ook zegelkaarten voor het 'Bouwplan Lunteren', brieven van en aan verdachten uit de oorlog en ondersteunende brieven van na de oorlog. Na een eis van twaalf jaar, legt de Kamer Groningen hem een straf van acht jaar op, vanwege zijn jeugdige leeftijd tijdens het plegen van zijn daden.

7.6.12 Artikel 302 Sr: zware mishandeling

Zware mishandeling in de bijzondere rechtspleging in Groningen omvatte bijvoorbeeld zware mishandeling door op korte afstand met een vuurwapen op iemand te schieten met de dood tot gevolg. Ook werden in sommige zaken 'Verschafte Vernehmungen' onder zware mishandeling gerangschikt. Wat de reden was om de ene keer artikel 300 Sr en de andere keer 302 Sr als kwalificatie te gebruiken, is niet echt duidelijk. Alle 'Verschafte Vernehmungen', en de zaken waarin mishandeling of zware mishandeling ten laste gelegd wordt, door *'op korte afstand met een vuurwapen op iemand te schieten, met de dood tot gevolg,'* lijken even erg. Ook buiten het Scholtenhuis in Groningen zijn mensen zwaar mishandeld, bijvoorbeeld in de Dienststelle van de SD in Delfzijl. Deze Dienststelle stond onder leiding van A.L. Neuhauser, die zijn instructies kreeg vanuit het Scholtenhuis.¹⁰⁴⁶

*De zaak P.v.D.*¹⁰⁴⁷

P.v.D werd zware mishandeling de dood ten gevolge hebbend van Cornelis Johannes de Nooy ten laste gelegd. C.J. de Nooy was gevangene in kamp Erica in Ommen. Volgens geruchten was hij homoseksueel. Besloten werd hem een lesje te leren. Er werd een touw om zijn geslachtsdelen gebonden en zo werd hij in een barak voortgetrokken. De Kamer Groningen sprak in haar motivering van de straf haar afschuw uit over deze afschuwelijke vorm van mishandeling, die volgens haar dan ook een zware straf rechtvaardigde. Strafverzwarend was volgens de Kamer Groningen het feit dat de verdachte de tenlastelegging ontkende en bovendien de getuigen probeerde zwart te maken. Dit zou, nog steeds volgens de Kamer Groningen, het opleggen van de doodstraf rechtvaardigen. Toch besluit

¹⁰⁴⁴ Archief CABR, inv. nr. 71587.

¹⁰⁴⁵ Archief CABR, inv. nr. 258 + 71427.

¹⁰⁴⁶ Archief CABR, inv. nr. 353 + 71739.

¹⁰⁴⁷ Archief CABR, inv. nr. 76717.

de Kamer hem geen doodstraf op te leggen, maar een straf van twintig jaar. In cassatie wordt het beroep van de verdachte verworpen. In 1954 vraagt de verdachte revisie van het arrest in cassatie. Dan blijkt door de getuigenis van V.d.W., een medegevangene in kamp Erica, dat de voornaamste getuige, Z., op het ogenblik van het delict nog niet in het kamp was. Hierop wordt Z. aangeklaagd wegens meened. Volgens een nieuwe getuigenis van de kampcommandant is C.J. de Nooy mishandeld door D.R. Daarop wordt op 13 september 1954 besloten de verdachte vrij te spreken. Dit is een bijzondere zaak, omdat het de enige revisiezaak is van een verdachte, in eerste aanleg berecht door de Kamer Groningen, waarbij uiteindelijk vrijspraak is uitgesproken. En waarbij bij de Kamer Groningen en in cassatie sprake was van dwaling.

*De zaak J.d.B.*¹⁰⁴⁸

J.d.B. wordt ten laste gelegd dat hij opzettelijk hulp verleend heeft aan de vijand, door spionage voor en verraad aan de SD als V-man, meermalen gepleegd, hoewel hij wist dat de personen die hij verried in aanraking zouden komen met het beruchte Scholtenhuis en daar zwaar mishandeld zouden worden. Hij heeft zijn daden gepleegd in Drachten, in Drachtstercompagnie, in Droge Ham en in Rottevalle. Na een eis van achttien jaar legde de Kamer Groningen hem een straf van vijftien jaar op. Als verweer voerde de advocaat aan dat hij M. in Drachten geholpen had aan een onderduikadres, dat hij samen met D., ook een NSB'er, mensen geholpen had aan bonkaarten en dat hij slechts sympathiserend lid van de NSB geworden was om te ontkomen aan de Arbeitseinsatz. De Kamer Groningen verwerpt de verweren en rekent de verdachte zwaar aan dat hij bereid was voor geld goede vaderlanders aan te brengen bij de SD, hoewel hij wist dat ze in aanraking zouden komen met de op het Scholtenhuis residierende SD. Overeenkomstig het advies van de advocaat-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, verwerpt de Raad het beroep, met als motivering dat de straf van het Bijzonder Gerechtshof proportioneel is. Bovendien geeft de Bijzondere Raad van Cassatie aan dat armoede onvoldoende als verontschuldiging voor de daden geldt, en dat de cassatiemiddelen falen. De daden gepleegd door J.d.B. zijn zo afkeurenswaardig en ondermijnend voor het moreel van hen die zich tot het einde bleven verzetten, dat een hoge straf gerechtvaardigd is.

*De zaak Douwe Capelle*¹⁰⁴⁹

Bewezen geacht wordt dat hij ontelbare ondergedoken Joden opgespoord en gearresteerd heeft in en rond Amsterdam tussen 1942 en 1944. Na zijn overplaatsing van het Bureau Joodse zaken in Amsterdam naar Groningen heeft hij tussen november 1944 en maart 1945 fanatiek meegewerkt aan arrestaties en het verrichten van huiszoekingen op zoek naar Joden en verzetsmensen in Groningen, Bakkeveen en Kielwindeweer. Hierbij werden onder andere de volgende personen gearresteerd: Jelle Hempenius, Karel Hendriks en zijn echtgenote Else Hendriks-Suhr, M.T.M. Kerkhoven, Willem te Laan, zijn echtgenote en drie zoons Cornelis, Berend en Pieter te Laan, Pieter Berend Venema, Wiebe en Feike van Alteren, Hendrik Wichers, Roelf en Fokje Hamminga, Hendrik Lucas Venema en Doitse Lolkema. Aansluitend zijn P.B. Venema, F. van Alteren, W. van Alteren en H. Wichers ter plaatse geëxecuteerd. Ook heeft hij meegewerkt aan het neerschieten van L.G. van Noppen door met scherp op hem te schieten op 10 maart 1945 in Groningen. Hij heeft meegewerkt aan zware mishandeling van arrestanten op het Scholtenhuis, door het slaan met gummistok en schoppen van onder anderen Harm Mulder en Alle Smid in de eerste maanden van 1945, en aan de executies in Bakkeveen in de nacht van 9-10 april 1945.

Na doodstraf als eis, legt de Kamer Groningen hem levenslang op, met als motivering: doodstraf is niet nodig uit oogpunt van maatschappelijke beveiliging en de verdachte heeft de ernst van zijn misdrijven ingezien. Wel wordt hem zwaar aangerekend dat hij L. G. van Noppen heeft mishandeld door op hem te schieten, dat hij heeft deelgenomen aan de executies in Bakkeveen van mensen uit het huis bewaring in de nacht van 9-10 april 1945 en dat hij heeft meegewerkt aan gruwelijke en onmenselijke vervolging van Joden. Hij heeft, volgens de motivering van de sententie, tot het einde toe mensen voor de Duitse bezetter actief opgespoord, onmenselijk mishandeld en vermoord. In cassatie wordt zijn

¹⁰⁴⁸ Archief CABR, inv. nr. 71833 en 74826.

¹⁰⁴⁹ Archief CABR, inv. nr. 102.

zaak verwezen naar het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam, dat de straf vervolgens verlaagd tot twintig jaar. In 1955 komt hij op vrije voeten.

7.6.13 Artikel 27a BBS en 6b en 6c Handvest van Londen: oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid ¹⁰⁵⁰

Oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers waren juridisch een novum in 1945. Dit rechtsgebied moest net als de bijzondere rechtspleging van de grond af aan worden opgebouwd. Met dit verschil dat een aantal juridische kwalificaties in de bijzondere rechtspleging afkomstig was uit het commune Wetboek van Strafrecht en dus al een lange geschiedenis hadden. De kwalificaties behorend bij oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers waren echter allemaal nieuw. De Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie hebben in sententies jurisprudentie gevormd over oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers.¹⁰⁵¹

Over het internationaal oorlogsrecht en de berechting van Duitse oorlogsmisdadigers heeft na de oorlog menigeen zich het hoofd gebroken. De berechtingen in Neurenberg hebben veelal als basis gediend voor de invulling van de diverse strafbepalingen in artikel 6a, 6b en 6c van het Handvest van Londen uit 1945. Toch bleven er nog tal van vraagstukken onopgelost. De Bijzondere Raad van Cassatie heeft getracht in arresten voor de Nederlandse situatie duidelijkheid te geven over de invulling van deze internationaalrechtelijke strafrechtsartikelen.

Tijdens de slotzitting van de Bijzondere Raad van Cassatie op 31 december 1951 heeft voorzitter H. Haga gesproken over het internationaal oorlogsrecht. H. Haga geeft aan dat de Raad *‘beschouwingen en beslissingen gegeven (heeft) omtrent de krijgsgevangenenconventie, de plichten van burgers van een bezet land ten opzichte van de bezetter, het karakter van zogenaamde represailles, de betekenis van den regel nulla poena enz.’*¹⁰⁵²

Over de inhoud van termen ‘oorlogsmisdrijven’ en ‘misdrijven tegen de menselijkheid’ zijn na de oorlog ook juridische publicaties verschenen.¹⁰⁵³

D. van Eck publiceerde in 1949 een artikel in het *Tijdschrift voor Strafrecht* over de vraag of het nemen van gijzelaars en andere represailles onder oorlogsmisdaden vallen.¹⁰⁵⁴ Het nemen van gijzelaars en andere represaillemaatregelen is in 1948 opgenomen in de vier Conventies van Genève. In het gemeenschappelijk artikel 3 van deze Geneefse Conventies is ook het doden en mishandelen van gijzelaars verboden, maar represailles zijn in het Landoorlogreglement niet uitdrukkelijk verboden. Van Eck betoogde dat er juridisch gezien slechts een verwaarloosbaar verschil zit tussen gijzelaars en reprisalprisoners. Volgens artikel 50 Landoorlogreglement 1907 en in het internationale gewoonterecht waren bepaalde maatregelen tegen gijzelaars en daarnaast ook represaillemaatregelen toegelaten, schreef Van Eck. Dit was de heersende mening van juristen internationaal oorlogsstrafrecht. Volgens Van Eck waren alle vormen van oneigenlijke represaille verboden als de straf niet te rechtvaardigen was. Weerwraak werd volgens Van Eck zeker gezien als oneigenlijke represaille.

Jhr. W.W. Feith, voorzitter van de Kamer Groningen, heeft in 1950 een artikel geschreven over de berechting van oorlogsmisdadigers. Hij ging uitgebreid in op de verschillende oorlogsmisdaden. Feith was van mening dat de Duitse bezetters *geen* ‘goede bezetters’ geweest zijn in overeenstemming met het Landoorlogreglement. Ook had de Duitse bezetter alles gedaan om Nederland te annexeren. Hier tegenin gaan was zijns inziens rechtmatig, zodat de daden van het verzet tegen de bezetter rechtmatig waren. Het zonder voorafgaand gerechtelijk vonnis mensen executeren was zijns inziens onrechtmatig, al was het niet zo dat elke executie ook een oorlogsmisdrijf opleverde of oplevert.

¹⁰⁵⁰ Besluit G5 van 4 januari 1946, zie ook uitgebreid rubriek 2.8.

¹⁰⁵¹ Archief DGBR, inv. nr. 702: Rechtsvragen betreffende het berechten van oorlogsmisdadigers.

¹⁰⁵² *NJB*, 1952, Deel 1, p. 4, toespraak H.Haga.

¹⁰⁵³ Archief DGBR, inv. nr. 706.

¹⁰⁵⁴ D. van Eck, Het vraagstuk der gijzelaars en der represailles vanuit strafrechtelijk oogpunt bezien, in: *Tijdschrift voor Strafrecht Deel LVIII*, 1949, p. 1-49; M. Smith McDougal, F.P. Feliciano, *The International Law of War: Transnational Coercion and World Public Order*, New Haven Press, New Haven & Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/ Boston/ London, p. 798.

Ten hemel schreiend waren naar zijn mening de executies na de moord op de NSB'er A.J. Elsinga in januari 1943 en de executies in Norg, Anloo en Bakkeveen vlak voor de bevrijding. Dit was geheel in strijd met artikel 23 van het Landoorlogreglement.¹⁰⁵⁵

Ook het '*Führerbefehl*' uit juli 1944, is volgens Feith, een grote fout geweest. In dit bevel gaf hij de opdracht dat de Duitse militairen in de bezette landen gearresteerde verzetslieden zonder vorm van proces dood moesten schieten indien de vijandelijke troepen te dicht genaderd zouden zijn en er geen mogelijkheid was om deze arrestanten elders onder te brengen. Feith rekende het opzijzetten van elke vorm van recht bij deze represailles toe aan degene die het bevel gaf, en niet aan de ondergeschikte daarvan.

De meeste ingerekende verzetslieden in Groningen kwamen terecht in de Strafgevangenis of het Huis van Bewaring in Groningen en kregen daar de status van 'Todeskandidat'. Dat wil zeggen dat ze geëxecuteerd konden worden zodra een verzetsdaad daar volgens de bezetters aanleiding toe gaf. De represailles door de Duitse bezetter in Groningen stonden volgens hem buiten alle verhouding tot de daden van het verzet. Waarschuwingen via Radio Oranje over toekomstige berechting hebben de Duitse bezetter en hun handlangers echter niet weerhouden van hun daden.¹⁰⁵⁶

De juridische omgang met het begrip '*bevel is bevel*' dat aangevoerd werd door verdedigers van Duitse militairen als verweer bleef juridisch lastig. Een bevel om een misdrijf te plegen kon nooit een rechtmatig bevel zijn, ook niet volgens het Duitse Militär Strafgesetzbuch uit 1939, waarin dit in § 47 nadrukkelijk was opgenomen.¹⁰⁵⁷ Feith schreef hierover: '*Ook in Duitse militaire gebruiken geldt geen blinde gehoorzaamheid. Het blind opvolgen van bevelen is voor hogere Duitse ambtenaren en militairen dan ook geen reden voor strafvermindering of strafuitsluiting.*' In de jurisprudentie over de bijzondere rechtspleging was in een arrest in navolging van het Duitse Militär Strafgesetzbuch opgenomen dat een bevel om een strafbaar feit te plegen, nooit als een rechtmatig bevel kon worden beschouwd dat de strafbaarheid ophief.¹⁰⁵⁸ Volgens jhr. W.W. Feith zou de gewone SS-man wel een beroep op ambtelijk bevel moeten kunnen doen. Dit zou dan mogelijk resulteren in strafvermindering, maar niet in strafuitsluiting.

Tijdens de oorlog was afgesproken, en dit werd bevestigd in het Handvest van Londen van 8 augustus 1945, dat de deelnemende landen aan het Handvest ruimhartig personen, die misdrijven samenhangend met de oorlog hadden gepleegd, aan andere landen op verzoek zouden uitleveren ter berechting. Dit Handvest was bedoeld als basis voor de vervolging en bestraffing van Duitse, Japanse en Italiaanse oorlogsmisdadigers. In dit Handvest werd voor het eerst omschreven wat oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid waren. Op 4 januari 1946 werd de Nederlandse toetreding tot deze overeenkomst wereldkundig gemaakt.¹⁰⁵⁹ De archieven van de United Nations War Crime Commission (UNWCC) zijn, ook voor zover het de oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid betreft die door Nederland zijn aangemeld, ondergebracht in de United Nations Archives in New York.¹⁰⁶⁰ Op de lijsten van oorlogsmisdadigers van het UNWCC stonden in ieder geval zeven verdachten die berecht zijn door de Kamer Groningen.¹⁰⁶¹ Een onderzoek in de archieven van de UNWCC zou informatie kunnen geven over de discrepantie tussen de 2.000 personen en daden die zijn erkend als oorlogsmisdadigers of oorlogsmisdaden en de ruim 200 berechte Duitsers in Nederland.

¹⁰⁵⁵ W.W. Feith, Over de berechting van Duitse oorlogsmisdadigers, in: *NJB* 1950, p. 153-168, naar aanleiding van eerdere beschouwingen van mr. van Nispen tot Sevenaer 'Naar een beperkte verwerping van Befehl ist Befehl', in *Handelingen NJV*, 1949, p. 609 e.v. en S.J. Timminga, 'Het principe van fair Trial', *Handelingen NJV*, 1949, p. 825 e.v.

¹⁰⁵⁶ Archief CABR, inv. nr. 71731.

¹⁰⁵⁷ Militär Strafgesetzbuch 1939, § 47.

¹⁰⁵⁸ Sententie BG Amsterdam, 30 januari 1946, *NOR* 1946, 243; Sententie BG Den Bosch, 26 februari 1946, *NOR* 1946, 51; Arresten BRvC, 24 juni 1946, *NOR* 1946, 635; 18 november 1946, *NOR* 1946, 708.

¹⁰⁵⁹ Handvest van Londen, 8 augustus 1945, Overeenkomst tussen de Regeering van het Vereenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland, de Regeering van de Verenigde Staten van Amerika, de voorlopige regering van de Franche Republiek en de Regeering van de unie van socialistische Sovjet-Republieken voor de vervolging en bestraffing van de groote oorlogsmisdadigers van de Europeesche As; Zie ook rubriek 2.8.1.

¹⁰⁶⁰ D. Plesh, *America, Hitler and the UN. How the Allies won World War II and forged a peace*, I.B.Tauris & Co Ltd London 2010, p. 113; *Leids Dagblad*, 20 maart 2012.

¹⁰⁶¹ T. Bower, *Blind eye to murder. Britain, America and the purging of Nazi Germany - A pledge betrayed*, London 1995, p. 36-42.

In 1947 zijn uit Duitsland de Duitse onderdanen Arnold Afflerbach, Johan Gerhard Mechels, Heinrich Bordeaux en Ernst Paul Jendgens uitgeleverd. In het verzoek om uitlevering van deze Duitsers stond dat ze zich schuldig hadden gemaakt aan oorlogsmisdaden. Net als de Duitsers die in Nederlandse gevangenissen zaten, werden zij berecht met als kwalificatie artikel 27a BBS. De straffen van de vier uitgeleverde Duitsers waren in eerste aanleg respectievelijk vier, twintig, tien en twaalf jaar gevangenisstraf.¹⁰⁶² De in Nederland gearresteerde Bernard Georg Haase, Peter Jansen Bonnen, August Leonard Neuhauser, Hans Paul Felix Mowinski, Adam Koppa, Emil Friedrich Richard Schuchmann, Joachim Kath, Robert Wilhelm Lehnhoff en Ernst Makowsky werden beschuldigd van oorlogsmisdaden (art. 27a BBS/ art. 6b Handvest van Londen) waar de Bijzondere Raad van Cassatie als kwalificatie misdaden tegen de menselijkheid (art. 6c Handvest Londen) aan toevoegde. De andere in Nederland gearresteerde Duitsers Martin Schmidt, Erwin Risch, Helmuth Johann Schäper, Herbert Grosz, Friedrich Bellmer en Thomas Leonard Jahnsen werden alleen veroordeeld voor oorlogsmisdrijven, artikel 27a van het Besluit Buitengewoon Strafrecht.¹⁰⁶³

*De zaak Johann Gerhard Mechels*¹⁰⁶⁴

De Duitser Mechels lijdt aan geheugenverlies als hij wordt verhoord over zijn daden tijdens de Meistaking in 1943, bijvoorbeeld over zijn telex aan H.A. Rauter, Generalkommissar der SS, over het neerschieten van 'communistische stakers' op 3 mei 1943. Hij was bataljonscommandant van het 3e Polizei Regiment TODT. Hem wordt ten laste gelegd dat hij op 3 mei 1943 na het begin van de Meistaking op een menigte heeft geschoten; dat hij leiding heeft gegeven aan de fusillering van zestien man bij Marum zonder vorm van proces; dat hij opdracht gegeven heeft tot fusillering in Zuidlaren; en dat hij meegewerkt heeft aan de moord op Grietje Dekker, neergeschoten in Fochteloo in Smallerland. Geheugenverlies kan niet bestreden worden; als een verdachte zegt iets niet meer te weten, is dat vrijwel niet te betwisten. In het geval van J.G. Mechels is het zelfs heel goed mogelijk dat hij het echt niet meer wist. Hij kwam in 1943 in Nederland met zijn bataljon om uit te rusten van de zware en heftige gevechten in Rusland. Waarschijnlijk had hij daar ook al zeer ernstige misdrijven gezien, meegemaakt en zelf uitgevoerd. Na de oorlog wordt hij op 26 april 1945 in Bremen gearresteerd door de Amerikanen. Hij ontvlucht, maar wordt in 1946 door de Engelsen in Hamburg opnieuw gearresteerd. Vervolgens wordt hij gedurende twee jaar verpleegd in een inrichting voor de diepe depressie waarin hij na de bevrijding is geraakt.

Mechels wordt op 11 januari 1947 via het Duitse Uitleveringstribunaal naar Nederland uitgeleverd ter berechting. De eis van de advocaat-fiscaal is twintig jaar en de Kamer Groningen sluit zich hierbij aan. In de motivering van de sententie wijst de Kamer op de ernst van de gepleegde misdrijven. Zeker voor het neerschieten van een 13- en een 17-jarige is zwaarste straf gerechtvaardigd. De Kamer wijst echter op de woelige meidagen van 1943; bovendien valt herhaling van het onmenselijk gedrag niet te duchten. In cassatie wordt zijn beroep verworpen. Hoewel de cassatiemiddelen te laat ingediend zijn, besluit de Bijzondere Raad van Cassatie de zaak toch te behandelen en ambtshalve te beoordelen. De Raad acht de straf van de Kamer Groningen proportioneel. Wel concludeert de Bijzondere Raad van Cassatie dat zijn daden geen uitlokking van moord zijn, maar uitlokking van oorlogsmisdrijf en misdrijf tegen de menselijkheid. De Raad heeft kritiek op het feit dat de Kamer Groningen geen rekening gehouden heeft met de ambtelijke hoedanigheid van J.G. Mechels als militair. Tot slot wijzigt de Bijzondere Raad van Cassatie de kwalificatie: naast artikel 27a BBS (dat overeenkomt met art. 6b Handvest van Londen) voegt de Raad ook artikel 6 c uit het Handvest toe (misdrijven tegen de

¹⁰⁶² Archief CABR, inv. nr. 409 + 87558, 71720, 402 + 71739.

¹⁰⁶³ OVCG, inv. nr. 185: Bernard Georg Haase kwam ook wel eens kijken in verhoorkamer. De typkamers lagen onder de verhoorkamers. Er waren vaak klachten over kabaal in de verhoorkamer. Ook Friedrich Bellmer, chef van afdeling IV, heeft alles geweten, evenals B.G. Haase. Bellmer en Haase hadden alles kunnen voorkomen. Archief CABR, inv. nr. 353. In een zeer uitgebreid verweer gaat de advocaat van A.L. Neuhauser in op het Handvest van Londen en de begrippen oorlogsmisdrijf en misdaden tegen de menselijkheid. De verdachten beschuldigd van Handvest Londen, artikel 6 kregen de doodstraf, respectievelijk 19 jaar, 8 jaar, 16 jaar, 4 jaar, 4 jaar, 12 jaar, 10 jaar, de doodstraf en 8 jaar. Makowsky werd niet in Groningen berecht, maar zijn zaak werd door advocaat-fiscaal jhr. A.H.S. van der Wijck doorgestuurd naar Den Haag. Erwin Risch is in Duitsland op 7 januari 1950 nog een keer voor misdaden tegen de menselijkheid veroordeeld; Besluit G5, artikel 6b en 6c.

¹⁰⁶⁴ Archief CABR, inv. nr. 138.

menselijkheid). Vervolgens krijgt J.G. Mechels in 1951 een jubileumgratie van één jaar en komt hij in 1954 vrij.

*De zaak Peter Jahnsen Bonnen*¹⁰⁶⁵

Peter Jahnsen heeft, volgens de motivering van de hem opgelegde doodstraf, moorden c.q. doodslag gepleegd op talrijke Nederlanders in de noordelijke drie provincies van Nederland. Onder andere door het doodschieten op 8 april 1945 zonder vonnis of voorafgaande berechting van anti-Duitse Nederlanders uit het Huis van Bewaring in Groningen. Hij heeft meegewerkt aan de systematische mishandelingen en zware mishandelingen op het Scholtenhuis, meegewerkt aan het plegen van diefstal en hij heeft samen met Josef Kindel de moord op S. van Dam gepleegd. Na een eis van vijf jaar legt de Kamer Groningen hem een straf van acht jaar op. In de motivering schrijft de Kamer Groningen dat het hem zwaar aanrekenet dat hij in strijd met de menselijkheid zonder vonnis '*de laffe moord*' op Simon van Dam gepleegd heeft en de executies op 8 april 1945. Bovendien rekent de Kamer hem aan dat hij net als andere verdachten van het Scholtenhuis getracht heeft de schuld voor zijn daden op overleden mededaders te schuiven. In cassatie wordt volgens het advies van de procureur-fiscaal, het beroep verworpen, maar wel de kwalificatie aangepast. Toegevoegd wordt artikel 6b Handvest van Londen, misdaden tegen de menselijkheid. Hij komt vervolgens in 1954 vrij en wordt aan Duitsland uitgeleverd.

7.6.14 Artikelen ten laste gelegd uit het Landoorlogreglement (1907)

Het Landoorlogreglement is een in 1907 in Den Haag tot stand gekomen codificatie van internationaal recht. Het reglement legt de oorlogvoerende partijen verplichtingen op en het verbiedt onder andere het wegvoeren van burgers als slaven. Het reglement bepaalt tevens wie *combattanten*, door het recht beschermde oorlogvoerenden en militairen, zijn en wie niet. Deze laatste categorie omvat terroristen en verzetsstrijders, die niet door internationale verdragen worden beschermd. Uit jurisprudentie is gebleken dat in de bijzondere rechtspleging het wel een misdrijf was om bij de vordering van fietsen op vluchtenden te schieten, maar dat dit niet in strijd met Landoorlogreglement was.¹⁰⁶⁶ In de 'Aanwijzingen' van 1937 heeft de Nederlandse regering getracht een interpretatie van artikel 42 van het Landoorlogreglement te geven.¹⁰⁶⁷ Na de oorlog heeft de Bijzondere Raad van Cassatie getracht door beslissingen over rechtsvragen helderheid te scheppen over de strekking en inhoud van artikelen van het Landoorlogreglement.¹⁰⁶⁸

In Groningen zijn in slechts één zaak artikelen uit het Landoorlogreglement (LOR) in de tenlastelegging opgenomen, namelijk in de zaak tegen Bernard George Haase, de leider van het Scholtenhuis.

*De zaak B.G. Haase*¹⁰⁶⁹

In de tenlastelegging tegen B.G. Haase waren onder andere opgenomen:

Artikel 23 LOR: overtreden verbod op het doden of verwonden van een vijand die geen middel van verdediging meer heeft en zich op genade of ongenade heeft overgegeven; artikel 46, lid 1: geen eerbiediging van de in het land geldende wetten, behoudens volstrekte verhindering; artikel 46, lid 2: geen eerbiediging van de eer en de rechten van het gezin, het leven der personen en den bijzonderen eigendom alsmede de godsdienstige overtuiging en de uitoefening van de erediensten.

Haase werd onder andere beschuldigd van het opdracht geven voor executies in Westerbork in september en oktober 1944. Zwaar aangerekend werd hem ook dat hij een beleid gevoerd had waarbij hij de vrije hand gegeven had aan zijn ondergeschikten voor het neerschieten zonder proces, en andere handelingen in strijd met regels en gebruiken van de oorlog. Hem werd ook aangerekend dat hij geprobeerd had om na de oorlog een gerucht in de wereld te brengen dat er een geheime rechtbank geweest was in de laatste maanden van de oorlog, die voordat personen geëxecuteerd

¹⁰⁶⁵ Archief CABR, inv. nr. 333.

¹⁰⁶⁶ Sententie BG Amsterdam, 16 januari 1946, *NOR* 1946, 125.

¹⁰⁶⁷ G.L. Coolen, *Humanitair oorlogsrecht*, Kluwer Den Haag 1998, p. 24, 25, 141; Het Landoorlogreglement 1907, artikel 42 lid 1 omschrijft wanneer het grondgebied van een staat als bezet beschouwd wordt, namelijk wanneer het zich feitelijk bevindt onder een vijandelijke bezetting.

¹⁰⁶⁸ Veegens 1947, p. 8-9; Belinfante 1978, p. 419-426.

¹⁰⁶⁹ Archief CABR, inv. nr. 183.

werden een 'vonnis' over hun daden had gewezen. B.G. Haase had aan alle Scholtenhuis-functionarissen doorgegeven, dit als verweer te gebruiken bij hun berechting. Indien dit zou kloppen waren de executies in de laatste maanden in overeenstemming met de eis, dat elke executie pas na een vonnis mag worden uitgevoerd. In 1948 laat mw. J.M.C. Romeijn een rapport opstellen over opheffing van de 'Gerichtbaarheid' na een 'Führerbefehl' hierover, uitgevaardigd in de zomer van 1944. Met deze opheffing van de 'Gerichtbaarheid' werd bedoeld het opheffen van het centrale gezag over de uit te voeren executies.

Volgens verschillende getuigen werd het gezag over de uit te voeren executies van het centrale gezag in de zomer van 1944 overgedragen aan de Sicherheitspolizei. B.G. Haase legt hierover ook een getuigenis af, waarbij hij nog steeds aangeeft dat hij ook na de zomer 1944 zaken die hiervoor in aanmerking kwamen, voorgelegd heeft aan H.A. Rauter, Generalkommissar der SS of K.G.E. Schöngarth, Befehlshaber des Sicherheitsdienst und SS (BdS) en dat hij alleen straffen heeft opgelegd of represailles uitgevoerd na bevelen hiervoor van Schöngarth of Rauter. Anderen spreken deze visie tegen en beweren dat de leiders van de verschillende Aussenstellen zelf het recht kregen om straffen op te leggen of represailles te nemen. Wat alle getuigenverklaringen gemeen hebben, is dat hierover geen enkel schriftelijk bevel is gegeven, maar dat opdrachten samenhangend met de opheffing van de 'Gerichtbaarheid' door Schöngarth als Befehlshaber des Sicherheitsdienst und SS alleen mondeling gegeven werden.¹⁰⁷⁰

Uiteindelijk werd op grond van deze en andere rapportages de gesuggereerde instelling van een geheime rechtbank als verweer afgewezen. Een tweede punt van overeenkomst in de getuigenverklaringen was dat alle hierover verhoorde personen probeerden hun eigen aandeel zo klein mogelijk te maken en anderen de verantwoordelijkheid te geven voor de besluiten over executies en represailles.¹⁰⁷¹

Na levenslang als eis van de advocaat-fiscaal, legde de met twee raadsheren uitgebreide Kamer Groningen aan Haase de doodstraf op. De motivering hiervoor was: Haase ontkent betrokkenheid bij Silbertanne, maar gestaafd door getuigen dat hij er wel bij betrokken was, hij heeft geen einde aan terreur gemaakt, door opzettelijk toelaten afschuwelijke mishandelingen in en buiten Scholtenshuis medeplichtig, geen berouw SD Groningen bekend met verantwoordelijkheid Duitsers voor gepleegde misdrijven in bezette gebieden via Radio Oranje. Door de houding van Haase konden Lehnhoff en Knorr misdaden ontplooiën, Haase was niet opgewassen tegen sadisten als Lehnhoff en Knorr, zij hebben hem bedrogen en onkundig gelaten van vele misdaden, Als verzachtende omstandigheid had kunnen gelden dat Haase ook levens gered heeft, volgens verschillende getuigen. Deze verzachtende omstandigheden waren echter niet voldoende voor de Kamer Groningen om niet de doodstraf op te leggen, dus een straf hoger dan de eis.

In cassatie wordt zijn beroep verworpen en de doodstraf gehandhaafd. Hoewel de cassatiemiddelen te laat ingediend waren, werd besloten het pleidooi van de raadslieden ambtshalve te behandelen. De aangevoerde verweren: handelen in opdracht, ontkenning kennis Silbertanne, geen misdrijf tegen menselijkheid gepleegd, maar slechts vervolg- en uitvoeringshandelingen niet opzettelijk opdracht doden Simon Hartog van Hasselt, niet meermalen opzettelijk opdracht gegeven voor brandstichting. Al deze verweren worden afgewezen.

In 1952 wordt, tegen het advies van de Hoge Raad in, de doodstraf door gratie omgezet in levenslang. Met instemming van de Hoge Raad wordt vervolgens, na een eerste negatief advies in maart 1958, in juni 1958 de levenslange gevangenisstraf omgezet in een straf van 21 jaar en 9 maanden. Haase komt vervolgens in 1959 op vrije voeten.

¹⁰⁷⁰ Landoorlogreglement 1907, artikel 23: *verbod op het verraderlijk verwonden of doden van burgers*. artikel 43: *eerbiediging van in een bezet land geldende wetten en gebruiken*; Archief CABR, inv. nr. 183 + 75061.

¹⁰⁷¹ Archief van de Bijzondere Raad van Cassatie aanwezig bij de Hoge Raad, inv. nr. 25, correspondentie 1-9-1948 – 31-10-1948.

7.6.15 In Groningen geen Nederlanders veroordeeld voor oorlogsmisdaden of misdaden tegen de menselijkheid

In geen enkele tenlastelegging, noch in een sententie van de door de Kamer Groningen veroordeelde Nederlanders was de kwalificatie 27a BBS voor oorlogsmisdaden opgenomen, hoewel dat na juli 1947 wel mogelijk was. Daarvóór was het niet mogelijk om Nederlanders of Nederlandse onderdanen te vervolgen voor oorlogsmisdaden. Dit was gegrond op artikel 1 van het Besluit F85 uit 1945, waarbij Nederlanders of Nederlandse onderdanen uitdrukkelijk niet als oorlogsmisdadigers konden worden vervolgd. Volgens de toenmalige visie zouden Nederlanders voor hun daden op grond van het Wetboek van Strafrecht vervolgd kunnen worden. Een veroordeling op grond van artikel 27a Besluit Buitengewoon Strafrecht was echter wel degelijk mogelijk geweest volgens de omschrijving van dit artikel. In Wet H233, artikel 27a BBS was in tegenstelling tot Besluit F85 opgenomen dat naast Duitse oorlogsmisdadigers ook hun Nederlandse handlangers genoemd werden als mogelijke oorlogsmisdadigers. Op grond van dit artikel konden nu ook Nederlanders en Nederlandse onderdanen, die zich als handlangers van de Duitse bezetter schuldig hadden gemaakt aan oorlogsmisdaden, zoals genoemd in het Handvest van 1945, artikel 6 a-6c, vervolgd worden voor oorlogsmisdaden.

Dat de kwalificaties 'oorlogsmisdaden' en 'misdaden tegen de menselijkheid' (art. 6c Handvest van Londen) niet waren opgenomen in de tenlasteleggingen van Nederlandse verdachten, berecht door de Kamer Groningen, wreekte zich bij latere verzoeken om uitlevering.¹⁰⁷² Of in andere Kamers van Bijzondere Gerechtshoven wel oorlogsmisdrijven ten laste zijn gelegd aan Nederlandse onderdanen is tot nu toe niet bekend.

Gebrek aan bewijsmateriaal kan niet de reden zijn. Het Bureau Opsporing Oorlogsmisdaden (BOOM) Bureau Assen heeft 211 dossiers aangelegd van personen die in de drie noordelijke provincies verdacht werden van oorlogsmisdaden.¹⁰⁷³ Het Openbaar Ministerie bij de Kamer Groningen heeft deze dossiers gebruikt en de opgenomen daden in de tenlasteleggingen toegevoegd.

7.7 Opheffing Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof en oprichting Bijzondere Strafkamer Groningen¹⁰⁷⁴

Vrijwel vanaf het begin van de bijzondere rechtspraak is door politici gesproken over de opheffing van de Bijzondere Gerechtshoven en Tribunalen. De regering wilde namelijk zo snel mogelijk van de bijzondere rechtspleging af en wilde de berechting overbrengen naar de commune strafrechtspleging. Al in 1946 zijn de eerste plannen geformuleerd voor het opheffen van de Bijzondere Gerechtshoven, de Bijzondere Raad van Cassatie en de Tribunalen. In verband met de geplande opheffing van de drie Kamers van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden verzocht de minister van Justitie aan de voorzitter van het Bijzonder Gerechtshof, de procureur-fiscaal en aan de voorzitters van de drie Kamers om beoordelingen op te stellen over allen die in de Kamer werkzaam waren of waren geweest. De minister wilde weten wie geschikt waren om over te gaan naar de rechterlijke macht.¹⁰⁷⁵ In verband met de opheffingsplannen hebben J. Wedeven, jhr. W.W. Feith en L.W.E.M. Lasonder geregeld hun werk moeten onderbreken om bij het Ministerie van Justitie en bij het DGBR voortzetting van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden te bepleiten.¹⁰⁷⁶

De opheffing was aanvankelijk gepland per 1 januari 1948. Dit plan vervalt echter, omdat alle Bijzondere Gerechtshoven nog heel veel onafgedane zaken hebben liggen en er nog veel 'politieke delinquenten' berecht moeten worden.

¹⁰⁷² Handvest van Londen, 8 augustus 1945, artikel 6 b en c; Besluit D61, artikel 27a Besluit Buitengewoon Strafrecht. (Ingevoegd bij wet H233)

¹⁰⁷³ Archief CABR, inv. nr. 87654, 87558; Archief van Hamel, inv. nr. 103; Archief COOM, inv. nr. 288, 290, 292; Archief Oorlogsmisdadigers, inv. nr. 15-19, 211-213, 216, 231-238, 281.

¹⁰⁷⁴ Zie uitgebreid rubriek 2.7.4.

¹⁰⁷⁵ MinJus kabinet, inv. nr. 5891.

¹⁰⁷⁶ MinJus kabinet, inv. nr. 5959, 5891.

Een tweede opheffingsplan heeft als datum 1 februari 1949. Volgens de minister van Justitie moet de Kamer Groningen op die datum definitief worden opgeheven. Vooruitlopend daarop worden aanstellingen niet verlengd en overgangsmaatregelen getroffen. De officieren-fiscaal worden door die maatregel per 2 februari ontslagen. J.C. Louët Feisser, een van de twee advocaten-fiscaal, accepteert per 1 februari 1949 een aanstelling tot advocaat-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam. Dit hof blijft immers nog langer bestaan.

Minister van Justitie Th.R.J. Wijers verschuift onder druk van onder anderen jhr. W.W. Feith en J. Wedeven de opheffingsdatum naar 1 mei 1949. Hij verwacht dat tegen die tijd de berechting van onder anderen de Duitse oorlogsmisdadigers zo ver gevorderd zal zijn, dat de opheffing op minder bezwaren zal stuiten.¹⁰⁷⁷

Na uitgebreid overleg van jhr. W.W. Feith op het Ministerie van Justitie wordt de datum opnieuw gewijzigd, nu in 1 juli 1949. De tijdelijke aanstellingen tot 1 februari 1949 moeten daarop weer verlengd worden. Al dat getwijfel brengt veel werk, en voor het personeel, onzekerheid met zich mee. De aanstelling van J.C. Louët Feisser in Amsterdam per 1 februari 1949 staat onder druk en er moeten veel kunstgrepen worden toegepast om de wettelijke ontslagtermijnen van de officieren-fiscaal te respecteren. Op 1 juli 1949 is het dan zover. Na drie en een half jaar onder grote spanning en intense druk werken, komt er een einde aan de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden. De taken gaan over naar een speciaal daarvoor opgerichte Bijzondere Strafkamer bij de Arrondissementsrechtbank Groningen. Een aantal raadsheren en alle militaire raadsheren worden ontslagen per 1 juli 1949.¹⁰⁷⁸

Ter gelegenheid van de laatste zitting van de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden op 22 juni 1949, houdt jhr. W.W. Feith opnieuw een toespraak. In deze slottoespraak gaat hij uitgebreid in op de vraag of de rechtspraak in Groningen openbaar, snel en rechtvaardig geweest is.¹⁰⁷⁹

De zittingen waren allemaal openbaar en werden door zeer vele toehoorders bezocht. In dit verband dankt jhr. W.W. Feith de pers hartelijk voor de manier waarop zij zich van hun taak heeft gekwetend. *‘Door de goede verslagen in de kranten heeft zij bewerkstelligd dat ook het niet aanwezige publiek van de berechtingen heeft kunnen kennisnemen, waardoor het rechtsgevoel van velen, naar ik hoop, bevredigd zal zijn.’* Over de vraag of de rechtspraak snel geweest is zegt hij dat *‘de rechtspraak sneller gekund had als de betrokken raadsheren en advocaten-fiscaal zich alleen aan de bijzondere rechtspraak hadden kunnen wijden en niet ook nog aan hun andere functies.’* Op de vraag of de rechtspraak in de Kamer Groningen rechtvaardig geweest is wil jhr. W.W. Feith niet ingaan. Volgens hem is het niet aan hem, maar aan anderen, buiten de Kamer Groningen, om dat te beoordelen.¹⁰⁸⁰

Als opvolger van de Kamer Groningen wordt op dezelfde dag, 1 juli 1949, de Bijzondere Strafkamer van de Arrondissementsrechtbank Groningen opgericht. Deze Bijzondere Strafkamer velt nog 69 vonnissen.¹⁰⁸¹ Als eerste voorzitter van deze Kamer wordt jhr. W.W. Feith benoemd. Feith schrijft op 21 december 1948 dat hij slechts met grote aarzeling president wil worden van de nieuw te vormen Bijzondere Strafkamer Groningen. Hij heeft grote bezwaren tegen de opheffing van de Bijzondere Gerechtshoven. Hij acht de inbreng van de militaire raadsheren onontbeerlijk, vooral in de berechting van Duitse oorlogsmisdadigers.

Naast jhr. W.W. Feith worden N. Bolkestein en J.E. Mulder benoemd tot leden van de Bijzondere Strafkamer en H.J.H. Nauta tot plaatsvervangend lid. Nauta wordt niet, zoals gebruikelijk, benoemd voor het leven als plaatsvervanger, maar slechts tijdelijk, voor de duur van de Bijzondere Strafkamer. Hij zou eerst lid van deze Strafkamer worden, maar hij ziet hiervan af, als blijkt dat er geen extra vergoeding geregeld is voor de rechters die in de Kamer zitting nemen. Brieven hierover vinden bij de minister geen gehoor. Naar de mening van de minister van Justitie hebben de andere rechters (die niet

¹⁰⁷⁷ Archief CABR, inv. nr. 112912, brief van Minister Wijers van 25 januari 1949.

¹⁰⁷⁸ D.A. Camerling Helmolt, L.C. van der Schee, J. Rotgans, A.F. Steffen en L.W.E.M. Lasonder werden per 1-7-1949 eervol ontslagen.

¹⁰⁷⁹ Deze woorden zijn gebruikt door minister-president P.S. Gerbrandy in Londen tijdens zijn radiotoespraak van 15 augustus 1942.

¹⁰⁸⁰ www.stiwotforum.nl. Op dit forum proberen een aantal personen een complete lijst van slachtoffers en daders samen te stellen.

¹⁰⁸¹ In de wet 1186 van 13-5-1948 wordt in artikel 3 de oprichting van deze Bijzondere Strafkamers geregeld. De Bijzondere Strafkamers mogen uitsluitend rechtspreken in misdrijven waarop het Besluit Buitengewoon Strafrecht van 22 december 1943 (D61) van toepassing is. Volgens informatie in het Archief DGBR, inv. nr. 49 moesten nog veertien zware zaken van Duitsers en 55 zware zaken van Nederlanders behandeld worden.

in de bijzondere rechtspleging benoemd waren) ook dubbele werkzaamheden verricht in de jaren dat een aantal rechters als raadsheer zitting had in de Bijzondere Gerechtshoven.¹⁰⁸²

Jhr. W.W. Feith probeert nog D.A. Camerling Helmolt als lid van de Bijzondere Strafkamer benoemd te krijgen. Camerling Helmolt is immers geen jurist, en alleen juristen kunnen tot rechter worden benoemd. De reden dat jhr. W.W. Feith D.A. Camerling Helmolt zo graag in de Kamer wil, is dat deze bij uitstek ingevoerd is in de problematiek van de oorlogsmisdadigers en de berechting hiervan. Jhr. W.W. Feith verzoekt daarom de eis om jurist te zijn, voor de zittende militaire raadsleden te laten vervallen door in de Wet overgang bijzondere rechtspleging (186), artikel 3 of 4 een kleine wijziging aan te brengen. Als aanvullend argument voor het behoud van militaire raadsleden wijst hij op het internationale gevoelen dat de berechting van Duitse oorlogsmisdadigers niet uitsluitend door 'burgers' moet geschieden. Maar ondanks brieven en gesprekken hierover met de minister van Justitie, wordt dit verzoek niet ingewilligd.¹⁰⁸³

Door de benoemingen in de Strafkamers van de arrondissementsrechtbanken dreigt een aantal van oorsprong niet tot de rechterlijke macht behorende personen de rechterlijke macht binnen te stromen. De zittende rechters zien hierdoor hun kansen op bevordering verkleinen. Ze trachten bij de minister te bewerkstelligen dat deze nieuw ingestroomde rechters middels een 'gentlemen's agreement' (want officieel kon het niet) beloven niet door te stromen naar een functie als gewone rechter, maar bij het beëindigen van de werkzaamheden van de Bijzondere Strafkamer vrijwillig uit de rechterlijke macht stappen.¹⁰⁸⁴

Tot een dergelijk 'agreement' komt het niet, maar de ingestroomde juristen hebben waarschijnlijk wel de signalen begrepen. N. Bolkestein stapt in ieder geval in 1950, na de afronding van de (voorlopig) laatste berechtingen, uit de Bijzondere Strafkamer Groningen, om burgemeester van Middelburg te worden.¹⁰⁸⁵

In de twee jaren na de instelling in 1949 heeft de Bijzondere Strafkamer Groningen in nog 71 deels zeer zware zaken recht gesproken.

Hoewel slapend, is deze Bijzondere Strafkamer nog altijd bijeen te roepen, indien zich een zaak mocht voordoen waarvan het delict samenhangt met de Tweede Wereldoorlog en dus valt onder het Besluit Buitengewoon Strafrecht uit 1943. Officieel moet ook vandaag de dag nog steeds een aantal rechters in de Rechtbank Groningen naast hun eigenlijke taak benoemd worden tot lid van de Bijzondere Strafkamer Groningen.¹⁰⁸⁶

7.8 Uitlevering van 'politieke delinquenten' na 1945

7.8.1 Problemen rond uitlevering

Duitsland werd na de oorlog verdeeld in vier bezettingszones; een Amerikaanse, een Britse, een Franse en een Russische zone. Voor de opsporing in Duitsland van 'politieke delinquenten' die in Nederland berecht zouden moeten worden, was in Duitsland een afdeling van de Netherlands War Crimes Commission gevestigd.¹⁰⁸⁷ Vanaf het begin was uitlevering vanuit de Russische zone (vrijwel) onmogelijk. In de Britse zone bleek na de oorlog uitlevering van personen aan Nederland in een aantal gevallen door de Britse bezettingsautoriteiten vertraagd en geboycot te worden. Uit de Amerikaanse en Franse zone werd wel gemakkelijk uitgeleverd na uitleveringsverzoeken. Vanaf 1947-1948 werden uitleveringen vanuit alle bezette zones steeds moeilijker als gevolg van de problemen tussen Rusland enerzijds en Amerika, Frankrijk en Engeland anderzijds. De vier landen die Duitsland verdeeld hadden in vier zones, besloten wegens toenemende onderlinge politieke spanningen geen personen meer uit te leveren. De Duitse regering heeft vanaf 1948/1949 consequent geweigerd om Duitse onderdanen uit te leveren die gezocht werden voor commune misdrijven.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸² Archief CABR, inv. nr. 112912, brief van 27 juni 1949.

¹⁰⁸³ MinJus kabinet, inv. nr. 5631, brief van jhr. W.W. Feith aan de Minister van Justitie van 21 december 1948.

¹⁰⁸⁴ MinJus kabinet, inv. nr. 5631.

¹⁰⁸⁵ Voor biografische gegevens van N. Bolkestein zie bijlage 2.

¹⁰⁸⁶ J. Schoemaker, *Inventaris van het bedrijfsarchief van de Arrondissementsrechtbank Groningen, (1924) 1940-1990(1993)*, inv. nr. 43.

¹⁰⁸⁷ Archief CABR, inv. nr. 71719 + 75069.

Niet alleen Duitsland was zeer terughoudend met uitleveringen. Ook andere landen bleken niet steeds bereid om verdachten uit te leveren. Eén bij verstek veroordeelde persoon had zich later in België gevestigd. Hij werd in 1979 opgespoord door Simon Wiesenthal. Na een verzoek om uitlevering heeft België geweigerd hem uit te leveren aan Nederland. De motivering hiervoor was: uitlevering door België wordt geweigerd, als het een verzoek om uitlevering voor een politiek delict of hiermee samenhangend feit betreft. Bovendien, stelde de Belgische regering, was zijn straf inmiddels verjaard.¹⁰⁸⁹ Dit laatste klopte overigens niet.¹⁰⁹⁰ Ook Zweden reageerde in één zaak traag, maar leverde uiteindelijk in 1950 wel de gevraagde verdachte uit.¹⁰⁹¹

In 1950 vroeg de Nederlandse minister van Justitie aan de Bijzondere Strafkamers om een lijst van personen die ze absoluut uitgeleverd wilden zien. Hij verwachtte met een kleine Nederlandse lijst meer succes te hebben bij de Duitse regering met verzoeken om uitlevering. Voor de Bijzondere Strafkamer Groningen (de opvolger van de Kamer Groningen van het Bijzondere Gerechtshof Leeuwarden) had in 1950 de uitlevering van Siert Bruins, Hermann Waschke, Antoon Schendel, Horst Schmidt Brümmer en Joachim Kath nog steeds prioriteit, zo meldde jhr. A.H.S. van der Wijck aan de minister.¹⁰⁹²

Aan het verzoek om uitlevering van deze personen heeft de Duitse regering echter geen gehoor gegeven. Siert Bruins en Joachim Kath waren door de Kamer Groningen al bij verstek veroordeeld, Bruins in 1947 voor commune misdrijven en Joachim Kath in 1949 voor oorlogsmisdrijven (art. 27a BBS). Bruins werd door zijn toetreding tot het Duitse leger door de Duitse regering beschouwd als Duitser. Heinrich Waschke, Antoon Schendel en Horst Schmidt Brümmer zijn uiteindelijk nooit in Nederland terechtgekomen.

Ook Klaas Carel Faber werd niet uitgeleverd. Na zijn veroordeling door de Kamer Groningen en cassatie door de Bijzondere Raad van Cassatie was Faber overgebracht naar de Koepelgevangenis in Breda. Samen met zes andere veroordeelde politieke delinquenten wist hij in 1951 uit deze gevangenis te ontvluchten en naar Duitsland te ontkomen. Op grond van het Führerlass uit 1943 ging de Duitse regering ervan uit dat Faber de Duitse nationaliteit had door zijn toetreding tot de Waffen-SS in 1941. Hoewel na 1951 vele malen om zijn uitlevering is gevraagd en er zelfs een rapportage van een Duitse jurist aan de Duitse regering is, waarin zijn Duitse nationaliteit in twijfel getrokken werd, werd Faber nooit uitgeleverd.¹⁰⁹³

7.8.2 Samenwerking tussen Nederlandse en Duitse ambtenaren

Nadat gebleken was dat uitlevering van veroordeelde en gevluchte ‘politieke delinquenten’ onmogelijk bleek via de officiële kanalen, is getracht via overleg op ambtelijk niveau tussen Duitse en Nederlandse ambtenaren toch de ‘politieke delinquenten’ weer over de Duits-Nederlandse grens te zetten, of hen in Duitsland voor hun daden te laten berechten. Uit verschillende dossiers blijkt dat er afspraken zijn gemaakt op ambtelijk niveau over in Duitsland verblijvende Nederlandse ‘politieke delinquenten’. Daarnaast zijn er sterke aanwijzingen dat er pogingen gedaan zijn om via geheime onderhandelingen in 1980 een Nederlander in Duitsland gevangen te zetten voor zijn daden in de oorlog in Nederland.¹⁰⁹⁴ Tot slot is er ook correspondentie aangetroffen van de Bijzondere Strafkamer Groningen met de Oberstaatsanwalt in München over het oppakken of gevangennemen van in Duitsland verblijvende Nederlandse veroordeelden.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁸⁸ Archief Oorlogsmisdadigers, inv. nr. 15-19, 211-238.

¹⁰⁸⁹ Archief CABR, inv. nr. 12.

¹⁰⁹⁰ Sr, artikel 70, lid 4 jo 76 lid 2; Archief CABR, inv. nr. 71447.

¹⁰⁹¹ Archief CABR, inv. nr. 12.

¹⁰⁹² Archief CABR, inv. nr. 112920.

¹⁰⁹³ Informatie verstrekt door Gideon Levy, maker van de documentaire *De Laatste Nazi's* in 2012.

¹⁰⁹⁴ Archief CABR, inv. nr. 71652.

¹⁰⁹⁵ Archief CABR, inv. nr. 71651, 71652.

*De zaak Jan Visscher*¹⁰⁹⁶

In deze zaak lijkt het duidelijk dat er afspraken gemaakt zijn. Jan Visscher is bij verstek veroordeeld in Groningen. Na een eis van twintig jaar legt de Kamer Groningen hem in de sententie twintig jaar op. Visscher krijgt in 1952 een Duits paspoort op grond van het Führererlass uit 1943.¹⁰⁹⁷ Vervolgens verzoekt hij in 1969 om zijn Nederlands paspoort terug te krijgen. Dit wordt geweigerd. In 1984 schrijft een ambtenaar van het Ministerie van Justitie een brief aan de consul in Essen over deze zaak. Hij meldt de consul dat het recht op executie van het vonnis verjaart op 1 augustus 1985. De consul antwoordt hierop: *‘waar het ressort van de betrokken consul niet tot het grensgebied behoort, is het onmogelijk dat het op laag niveau geregeld zou kunnen worden.’* Wat er daarna is gebeurd, is niet duidelijk. Het resultaat wel. Visscher wordt in 1984 gearresteerd en vervolgens wegens belediging van de Duitse rechter de grens overgezet. Hij wordt direct over de grens opgewacht door Nederlandse politieagenten en gearresteerd.¹⁰⁹⁸

*De zaak Siert Bruins*¹⁰⁹⁹

Ook Siert Bruins is bij verstek veroordeeld door de Kamer Groningen. Na een eis van levenslang, legt de Kamer Groningen hem in de sententie de doodstraf op. In de motivering van de straf wordt hem bijzonder aangerekend dat hij deelgenomen heeft aan de moord op Klaas Dijkema, dat hij heeft deelgenomen aan een executiepeloton, en heeft meegewerkt aan de moord op de Joodse broers Lazarus en Meijer Sleutelberg eind april 1945, terwijl de provincie Groningen al grotendeels bevrijd was. In de jaren 1978-1980 is hij mede op grond van Nederlandse getuigenverklaringen en op verzoek van de Bijzondere Strafkamer Groningen samen met zijn Duitse meerdere August Leonard Neuhauser door de rechtbank in Hagen in Duitsland, opnieuw berecht en veroordeeld voor de moord op de gebroeders Sleutelberg in april 1945. Beiden krijgen hiervoor een straf van vijf jaar opgelegd. In 2013 is een nieuwe rechtszaak in Duitsland gevoerd, ditmaal voor de moord op Klaas Dijkema. In eerste aanleg is Bruins bij gebrek aan nog levende getuigen hiervan vrijgesproken, maar het Duitse Openbaar Ministerie is in hoger beroep gegaan. Voordat het hoger beroep van start is gegaan is Siert Bruins op 28 september 2015 overleden.¹¹⁰⁰

7.9 Scholtenhuis-verdachten overleden vóór hun berechting

Anne Jannes Elsinga, neergeschoten op 31 december 1943

Anne Jannes Elsinga was chef van de Bijzondere Recherche in Groningen; hij assisteerde de Sicherheitsdienst (SD) in Groningen. Elsinga was zeer actief in de zoektocht naar onderduikers en verzetsmensen. Hierdoor vormde hij een groot gevaar voor de veiligheid van velen. Hij werd vermoord door de verzetsman Reint Albertus Dijkema, hoofd van de knokploeg Remco en coördinator van de verschillende verzetsgroepen in Groningen. Op oudejaarsdag 1943 werd Elsinga door Reint Albertus Dijkema op de Eendrachtshuis in Groningen neergeschoten. Elsinga overleed ter plekke. Dijkema werd pas enkele maanden later gepakt. Hij werd, na ernstig te zijn mishandeld op het Scholtenhuis, overgebracht naar kamp Vught en is op 24-jarige leeftijd op 22 augustus 1944 geëxecuteerd.¹¹⁰¹ Beleid van de Duitse bezetter was dat na een moord op een Duitser of een Nederlandse handlanger represailles genomen zouden worden. Het codewoord voor het starten van de represailles was: ‘Silbertanne’. Het codewoord Silbertanne liet maar een paar uur op zich wachten. Friedrich Bellmer, SS-Hauptsturmführer op het Groningse Scholtenhuis, kreeg de opdracht de directe leiding over de actie op zich te nemen. Samen met de later vermoorde Jannes Luitje Keijer, die een collega was van Elsinga, stelde Bellmer een lijst samen met daarop tien namen: zeven anti-Duitse Groningers en drie Joden. Deze laatste drie wegens het felle antisemitisme van Elsinga. Er werden drie commando’s samengesteld: één uit SD-personeel, één uit het Groningse Silbertannecommando en één van

¹⁰⁹⁶ Archief CABR, inv. nr. 71447.

¹⁰⁹⁷ Führererlass uit 1943

¹⁰⁹⁸ Archief CABR, inv. nr. 71447; Rechtbank Groningen, correspondentie serie B,1950.

¹⁰⁹⁹ Archief CABR, inv. nr. 112915.

¹¹⁰⁰ www.dvhn.nl/nieuws/.../ss-er-siert-bruins-zwijgt-voor-altijd-13156543.ht...

¹¹⁰¹ henkvandijken.herdenking.nl/scholtenhuis.html.

marechaussees met een SS-achtergrond. Als represaille voor de aanslag op Elsinga zijn zes Groningers neergeschoten, de andere beoogde slachtoffers waren al ondergedoken. Ook zijn zesendertig gijzelaars overgebracht naar Kamp Vught, en van daaruit naar Duitse kampen.¹¹⁰² Eén persoon stierf doordat hij een hartaanval kreeg bij zijn arrestatie.

Jannes Luitje Keijer, neergeschoten op 22 april 1944

Al was Anne Jannes Elsinga uitgeschakeld, het 'werk' op het Scholtenhuis ging gewoon door. Jannes Luitje Keijer, onderluitenant van de Staatspolitie, een berucht SD-handlanger en lid van de Bijzondere Recherche Groningen ging na de dood van Elsinga onverdroten voort met het opsporen van onderduikers en verzetsmensen. In april 1944 had hij een belangrijk spoor te pakken, die de SD naar de illegaliteit zou leiden. Op zaterdag 22 april 1944, toen Keijer naar het stationsgebouw in Bedum liep om de laatste trein naar Groningen te halen, werd hij door illegale werkers neergeschoten. Als reactie op deze moord oefende de SD de daaropvolgende dag een weergalozes terreur uit, met name in Zuidwolde, Bedum, Middelstum en Winsum. Op grote schaal werden razzia's gehouden. Meer dan duizend militairen, Grünen en leden van de Feldgendarmeerie omsingelden de dorpen. Rond 150 jonge mannen werden gearresteerd en samengedreven in cafés en andere lokalen. Ze werden vervolgens afgevoerd naar kamp Amersfoort en vervolgens verder naar kampen in Duitsland. Een aantal van hen kwam nooit terug. Drie mogelijke aanslagplegers, Cor Stolwijk, Jaap Vermeulen en Wiebe Jannes Formsma, werden door H.P. verraden aan de SD. Na de oorlog stond H.P. terecht voor dit verraad.¹¹⁰³

Arthur Thomsen, 'zelfmoord' op 9 juli 1945¹¹⁰⁴

Ontkomen aan bestraffing is ook het hoofd van de SD in de laatste periode van de oorlog: Arthur Thomsen, Hauptsturmführer, geboren op 25 december 1900.¹¹⁰⁵ Hij was tot 10 maart 1945 hoofd van de SD in Arnhem. Op 10 maart 1945 wisselde hij van plaats met Bernard Georg Haase, hoofd van de SD Groningen. Over de reden van deze omwisseling is veel gespeculeerd. Volgens Friedrich Bellmer, SS-Hauptsturmführer op het Scholtenhuis, zou de reden voor de wisseling van standplaats geweest zijn dat Haase weigerde het bevel op te volgen om, bij nadering van de geallieerden, belangrijke illegalen te executeren. In maart 1945 bevond zich in het Huis van Bewaring in Groningen een grote groep illegalen, waarvoor dit bevel zou gelden.

Deze redenering is echter niet juist. Haase heeft op 5 april 1945 bij de nadering van de geallieerden bevel gegeven om Arnoud Cornelis van Dam, Willem Ernst Langguth Steuerwald, Willem Voorbeijtel Cannenburg, Gerard Wouter van den Wall Bake en Jacob van Wijngaarden dood te schieten.¹¹⁰⁶ Thomsen gaf begin april 1945 opdracht over te gaan tot de executies. 45 verzetsmensen en illegale werkers werden vervolgens geëxecuteerd. Mogelijk mede door Bellmer (en de onderdirecteur van het Huis van Bewaring in Groningen) werd een groep van 26 mannen overgebracht van het Huis van Bewaring naar de strafgevangenis van Groningen. Bellmer zou daarbij de strikte opdracht gegeven hebben dat deze mannen niet uit de gevangenis mochten worden gehaald zonder zijn uitdrukkelijke toestemming. Er zijn inderdaad Duitsers geweest aan de poort van de gevangenis om de 26 op te halen, maar de directeur heeft de opdracht uitgevoerd en deze mannen niet aan deze Duitsers meegegeven. Zo overleefden deze 26 mannen de oorlog op het nippertje.¹¹⁰⁷

Arthur Thomsen voerde de groep aan die getracht heeft via Schiermonnikoog alsnog Duits grondgebied te bereiken. Op 31 mei 1945 gaven deze mannen en vrouwen zich over. Thomsen werd, net als de anderen, overgebracht naar de strafgevangenis in Groningen. Al in de strafgevangenis Groningen werd gewaarschuwd voor een mogelijke zelfmoord van A. Thomsen.¹¹⁰⁸ Vanuit de

¹¹⁰² Brinks, 2009, p. 60; Jack Kooistra en Albert Oosthoek, *Recht op wraak, Liquidaties in Nederland 1940-1945*, Leeuwarden: Penn, 2009, p. 175; OVCG, inv. nr. 38.

¹¹⁰³ Archief CABR, inv. nr. 75689.

¹¹⁰⁴ Archief CABR, inv. nr. 91733, 87564.

¹¹⁰⁵ Archief COOM, inv. nr. 326.

¹¹⁰⁶ nl.wikipedia.org/wiki/Nederlanders_ge%C3%ABxecuteerd_tijdens_de_Duitse_bezetting.

¹¹⁰⁷ Of deze gang van zaken overeenkomt met de werkelijkheid is niet duidelijk. Wel is duidelijk dat de directeur van de gevangenis in Groningen ook een grote rol gespeeld heeft bij de bescherming van de 26 uit het Huis van Bewaring in Groningen overgebrachte gevangenen.

¹¹⁰⁸ Informatie van B. Henstra, Schiermonnikoog.

Strafgevangenis in Groningen werd hij overgeplaatst naar Utrecht en vervolgens opgesloten in de Cellenbarakken in Scheveningen. Hier pleegde hij, nog zonder uitgebreid verhoord te zijn, op 9 juli 'zelfmoord'. Het toenmalige hoofd van de gevangenis werd in 1946 over deze dood ondervraagd. Hij beschreef dat Thomsen omgekomen is door zijn riem aan zijn krib te bevestigen en vervolgens gestikt is. Hij zette vraagtekens bij de zelfmoord, maar de gevangenisarts zei dat er sprake was van zelfmoord op een manier die hij wel vaker gezien had.¹¹⁰⁹ Thomsen was dus dood voordat Nederlandse POD'ers hem konden ondervragen. Waarom hij uit de strafgevangenis van Groningen naar Scheveningen is vervoerd, is onduidelijk. Wel is gebleken dat vele van de Scholtenhuismedewerkers begin juli 1945 vanuit de strafgevangenis Groningen zijn overgebracht naar, onder andere, de strafgevangenis in Rotterdam en de Cellenbarakken in Den Haag. Vandaaruit zijn ze in juli en augustus 1945 weer overgebracht naar de strafgevangenis in Groningen.¹¹¹⁰

Ernst Knorr, 'zelfmoord' op 7 juli 1945

Ernst Knorr was een Duitse officier van de SS, in de rang van Untersturmführer, en gaf leiding aan Referaat IVa, bestrijden terrorisme en sabotage van de Aussenstelle Scholtenhuis. De eerste periode van de bezetting van Nederland werkte hij voor Referaat IVa in Den Haag, de afdeling die zich bezighield met de bestrijding van communisten. Knorr stond hier bekend om zijn zware mishandelingen van de arrestanten. Door een 'stomiteit' in 1943, overleed een communistische gevangene in het 'Oranjestad' ¹¹¹¹ de Strafgevangenis in Scheveningen, door zijn mishandelingen voordat deze informatie prijs had kunnen geven.

Daarom werd E. Knorr door W. Harster, Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD (BdS), overgeplaatst naar het Groningse Scholtenhuis. In het Scholtenhuis ging hij door met zijn zware mishandelingen, en het ter plekke neerschieten van verdachten. Samen met R.W. Lehnhoff was hij de drijvende kracht achter vele martelingen in het Scholtenhuis. Verzetsstrijdster Esmée van Eeghen heeft hij met dertien kogels doorzeefd om haar lichaam vervolgens in het Van Starkenborghkanaal te werpen. Ernst Knorr is voor zijn misdrijven nooit berecht. Hij werd in 1945, na een verblijf op Schiermonnikoog, gearresteerd en in de gevangenis in Groningen opgesloten. Van daaruit werd hij in juni 1945 naar de Cellenbarakken in Den Haag overgebracht. Daar stierf hij na 'een val' van de balustrade van de bovenste cellengalerij. Het kan zelfmoord zijn geweest, maar mogelijk was het een wraakactie van leden van de Binnenlandse Strijdkrachten.¹¹¹²

Jozef Kindel, overleden op 5 augustus 1948

Jozef Kindel was in het dagelijks leven loodgieter. Hij was tijdens de Tweede Wereldoorlog een zeer fanatiek medewerker van de SD op het Groningse Scholtenhuis. Hij was betrokken bij tal van executies en moorden op verzetsmensen en gijzelaars, in Westerbork, Makkum, Anloo en Norg. Hij was belast met verhoren, wat in het Scholtenhuis vaak op martelen neerkwam, en viel daarbij op door zijn gewoonte om zijn opgehitste Duitse herder Astrid op gevangenen los te laten. J. Kindel zou zich, volgens hardnekkige geruchten, aan vrouwelijke gevangenen hebben vergrepen. J. Kindel is niet veroordeeld voor zijn misdrijven, aangezien hij in 1946 in gevangenschap getroffen werd door een hersenbloeding. Uiteindelijk stierf hij in 1948 in de gevangenis aan de gevolgen hiervan. Als hij in leven was gebleven, was hij zeer waarschijnlijk tot een zware straf veroordeeld. In het parketregister van het Openbaar Ministerie bij de Kamer Groningen zijn in meerdere tenlasteleggingen zijn misdrijven opgenomen:

Opzettelijk doden van J. Zigterman, L. Touwen, J. Schultenlopper, K.G. Walter, A.A. van Essen en Simon Hartog van Hasselt, moord op J.C. Rijnders, G.P. Beukema, Taeke Schuilinga, Levi Israël Hildersum, meewerken aan executies in Bakkeveen, 9 april 1945, meegewerkt aan de actie in Grootegast 1944, medeplegen oorlogsmisdrijven in Westerbork, Makkum, Anloo en Norg.¹¹¹³

¹¹⁰⁹ Archief COOM, inv. nr. 2011 dossier over Thomsen; Archief CABR, inv. nr. 78735 kaarten van gevangenen in de Strafgevangenis Groningen; uit een aantekening op de kaart van A. Thomsen blijkt, dat hij wel is ondervraagd door de Canadese Field Security Service (FSS); Archief CABR, inv. nr. 91733, dossier onderzoek overlijden A. Thomsen.

¹¹¹⁰ Informatie van M. Brinks, auteur van verschillende boeken over het Scholtenhuis.

¹¹¹¹ Benaming voor de Gevangenis in Scheveningen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

¹¹¹² Gegevens ontleend aan: Croes en Tammes 2006, p. 163-173.

¹¹¹³ www.geschiedenisbeleven.nl/Artikelen/Geschiedenis/Dood_en_verderf_in_het_Scholtenhuis; Gegevens ontleend aan het

Ook niet berecht zijn Otto Bark, Cornelis Charles Dierikx, Gerhard Dirks, Kornelis Hartendorf, Derk Klavers en Cornelis Zuidam.¹¹¹⁴ C.C. Dierks, G. Dirks, K. Hartendorf en D. Klavers zijn omgekomen door aanslagen, O. Bark sneuvelde bij gevechten in Groningen in april 1945. Wat er met C. Zuidam gebeurd is, is niet duidelijk.

7.10 Hooggeplaatste Duitse functionarissen in Groningen die niet berecht zijn

Hermann Johannes Conring, Beauftragte voor Groningen

Hermann Johannes Conring was Beauftragte in de provincie Groningen, toezichthouder en gevolmachtigde namens Arthur Seyss-Inquart, Reichskommissar für die Besetzten Niederländische Gebiete. Hij was op 7 juni 1940 benoemd en bleef in die functie tot aan de bevrijding van Groningen. Conring was erg gemotiveerd om Groningers tot de 'Nieuwe Orde' te bekeren. Hij pleitte voor de benoeming van een nationaalsocialistische hoogleraar tot rector magnificus aan de Groninger universiteit en voor het afvoeren naar kampen van demonstrerende studenten. Ook voerde hij een hard beleid inzake de Arbeidseinsatz en deportaties van Groningse Joden. Op 9 augustus 1941 werd de Commissaris van de provincie, J. Linthorst Homan, ontslagen. Zijn opvolger werd op 7 februari 1942 de NSB'er Chr.J.F. Staargaard. Deze kon het zeer goed vinden met Conring en woonde zelfs van september 1944 tot begin januari 1945 bij hem in huis. Conring had graag meer macht gehad en beklagde zich daar ook regelmatig over bij Seyss-Inquart. Conring vluchtte in april 1945, tijdens de gevechten in de stad Groningen, naar Duitsland. De Nederlandse regering heeft geen verzoek tot uitlevering van Conring gedaan. Wat de redenen hiervoor geweest zijn, is niet te achterhalen. G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, heeft in 1947 aan Conring geschreven met het verzoek om informatie over misdrijven verricht in Groningen tijdens de oorlog. Men wist dus waar hij was; hij was niet ondergedoken, maar leefde in Duitsland als vrij man. Volgens een getuige heeft Conring na de oorlog tegen hem gezegd, '*diese Kommandierung sei wider seinen Willen erfolgt.*' Hij bedoelde dat hij in de oorlog tegen zijn wil in Groningen als Beauftragte gediend had. Na de oorlog werd hij weer Landrat in Ost-Friesland en afgevaardigde in de Duitse Bondsdag voor de CDU. Hij overleed in 1989 en is nooit bestraft voor zijn optreden gedurende de bezetting.¹¹¹⁵

Hans Wendt, voorzitter van het Noordelijk Standgericht in mei 1943

Hans Wendt was in 1943 voorzitter van het Polizeigericht in Hamburg en hoofdrechtter van de SS. Op 1 mei 1943 werd het standrecht ingevoerd in heel Nederland, als gevolg van de Meistaking. De Meistaking in 1943 was een serie spontane stakingen tegen een oproep aan Nederlandse soldaten en onderofficieren om zich te melden om in krijgsgevangenschap te gaan. Het standrecht is een buitengewoon snelle berechting door militaire rechters. De Standgerichten berechttten zowel militairen als burgers, en gaven als regel de doodstraf door de kogel of de strop. Voor de drie noordelijke provincies werd het Standgericht op zaterdag 1 mei 1943 in het Scholtenhuis te Groningen ingesteld. Wendt werd benoemd tot voorzitter van het noordelijke Standgericht. Na iedere Standgericht-zitting moest H. Wendt onmiddellijk per telex aan H.A. Rauter, Generalkommissar der SS, melden wat had de gearresteerde gedaan had, welke straf de arrestant daarvoor gekregen had en op welke grond. Samenscholing, werkweigering, pamfletverspreiding en wapenbezit en het zijn op de verkeerde plaats op het verkeerde moment waren redenen om standrechtelijk veroordeeld te worden tot de doodstraf. H. Wendt heeft tijdens de Meistaking dertig doodvonnissen uitgesproken. In Groningen vond de oproep tot staking in mei 1943 grote weerklank. De politie kreeg op 1 mei 1943 de nadrukkelijke opdracht om zonder pardon bij iedere samenscholing raak te schieten en op grote schaal arrestaties te verrichten. Het eerste slachtoffer, Jogchum van Zwol, werd die middag om 15.00 uur gearresteerd, omdat hij bij aanhouding een boksbeugel bij zich bleek te hebben. Dezelfde avond is hij om 21.10 uur gefusilleerd op de schietbaan van de Rabenhauptkazerne te Groningen.¹¹¹⁶ Rauter

parketregister Groningen, Archief CABR, inv. nr. 11297.

¹¹¹⁴ OVCG, inv. nr. 185.

¹¹¹⁵ www.ostfriesischelandschaft.de/fileadmin/php/side.php?news_id=410&part_id=0&navi=11.

¹¹¹⁶ Truus Witte 2009, p. 15- 23.

voegde bij zijn bevel er wel met nadruk aan toe dat niet op vrouwen geschoten mocht worden. Toch was een van de personen die werd neergeschoten en door de Duitse bezetter afgevoerd, een vrouw, Grietje Dekker uit Musselkanaal. Tot op de dag van vandaag is zij vermist. Vanaf de eerste dag werden mensen, vaak willekeurig, gearresteerd. Gearresteerden werden onder bedreiging van vuurwapens en onder veel geschreeuw gemaand namen te noemen van anderen, die aan de werkweigering of aan acties hadden meegedaan, waarna ook die genoemde personen werden gearresteerd. Naast het standrecht werd de avondklok ingesteld, wat inhield dat tussen 20.00 uur en 6.00 uur niemand zich op straat mocht vertonen. De dreiging met de doodstraf bleek dus waargemaakt te worden. Die zondag ontstond het besef bij de Groningse bevolking dat de bezetters tot het uiterste zouden gaan en dat de stakingen mogelijk in een bloedbad zouden eindigen. Hans Wendt is nooit vervolgd voor het uitspreken van de dertig doodvonnissen tijdens de Meistaking in 1943. Nederland heeft na de oorlog nooit om zijn uitlevering gevraagd.¹¹¹⁷

Ook de Duitsers Heinrich Waschke, chef van de Ordnungspolizei in Groningen, Friesland en Drenthe, en Horst Schmidt Brümmer, Antoon Schendel, Wilhelm Eichel en Joachim Kath, Duitse medewerkers op het Scholtenhuis zijn niet veroordeeld voor hun misdrijven in Groningen.

Wilhelm Eichel, Kriminal sekretar en vanaf juli 1944 gedetacheerd op het Scholtenhuis, was op 31 mei 1945 gearresteerd na zijn vlucht naar Schiermonnikoog. Hij heeft in januari 1946 nog een getuigenis afgelegd over de executies in Norg op 8-9 april 1945. In 1947 is hij uitgeleverd aan Duitsland, zonder voor zijn aandeel in deze executies te zijn berecht.¹¹¹⁸

Antoon Schendel, Heinrich Waschke, Horst Schmidt Brümmer en Joachim Kath zijn naar Duitsland gevlucht en ondanks Nederlandse verzoeken, nooit uitgeleverd. Antoon Schendel, Heinrich Waschke en Horst Schmidt Brümmer zijn nooit berecht, ook niet bij verstek. Joachim Kath is in juni 1947, op verzoek van de Netherlands War Crime Commission op de lijst van oorlogsmisdadigers van de United Nations War Crimes Commission geplaatst. Hij is bij verstek veroordeeld in Groningen, maar was '*met geen mogelijkheid op te sporen*'. In 1983 kreeg hij gratie van zijn gevangenisstraf na een advies hierover van de Bijzondere Strafkamer Groningen.¹¹¹⁹

7.11 Slachtoffers van de Duitse bezetter

In heel Nederland zijn velen het slachtoffer geworden van daden van de Duitse bezetters. Slachtoffers waren in de tijd van de bijzondere rechtspleging geen actoren tijdens de berechting. Zij hadden geen stem tijdens de rechtszittingen.

In Groningen zijn de slachtoffers ten prooi gevallen aan één of meer van de volgende misdrijven: brandstichting, corruptie en omkoping, deportatie, diefstal, doodslag, executie zonder voorafgaand proces, gedwongen tewerkstelling in Nederland of Duitsland, gijzeling, marteling, mishandeling en zware mishandeling, moord, razzia's, verraad, vrijheidsontneming.

Joodse ingezetenen en joodse onderduikers

Joodse inwoners van Groningen zijn, net als Joden in de rest van Nederland en Europa, slachtoffer geworden van de tegen hen gerichte maatregelen van de Duitse bezetters. Het oppakken van Joden uit hun huizen werd veelal door Duitse militairen en SD'ers uitgevoerd. Nadat ze uit hun huizen gehaald waren, werden ze gedeporteerd via de stad Groningen naar kamp Westerbork in Hooghalen.¹¹²⁰ Van Westerbork gingen zij naar concentratiekampen in Polen, Oostenrijk en Duitsland. 3.667 inwoners van Groningen zijn op deze manier gedeporteerd.¹¹²¹

J.B. ging in zijn ijver zo ver dat hij inwoners van Hoogezand die vrijgesteld waren, toch oppakte voor deportatie. In zijn dossier bevindt zich ook een lijst van alle Joodse inwoners van Hoogezand, met vermelding van het feit of ze opgepakt zijn voor deportatie.¹¹²²

¹¹¹⁷ Truus Witte 2009, p. 15-23; P.J. Bouman, *De april-mei stakingen van 1943*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1950 (Monografieën 2).

¹¹¹⁸ Archief DGBR, inv. nr. 529.

¹¹¹⁹ Archief CABR, inv. nr. 71449.

¹¹²⁰ Archief CABR, inv. nr. 251, Verklaringen over wegvoeren Joden uit Groningen.

¹¹²¹ Croes en Tammes 2006, p. 69-71.

¹¹²² Archief CABR, inv. nr. 630: Lijst Joodse inwoners Hoogezand, met datum dat ze zijn opgehaald of vrijstelling gekregen hebben. Lijst

Naast de arrestaties van Joodse bewoners hebben Landwachters en Duitse organisaties zich de inboedels en huizen van afgevoerde Joodse bewoners toegeëigend via roof (bijvoorbeeld uit het huis van Isaac en A. de Beer in Hoogezand) en inbeslagname. Soms hebben NSB'ers of andere Duitsgezinden Joods onroerend goed gekocht voor een prijs ver onder de marktprijs. In een uitgebreid rapport is verslag gedaan over de medewerking van notarissen en makelaars bij de overdracht van Joods bezit aan pro-Duitse personen en organisaties. Een pro-Duitse arts is door de Kamer Groningen veroordeeld voor het zonder onderscheid goedkeuren van Joodse inwoners van Groningen voor 'werkkampen' in Polen.¹¹²³

Na de deportaties van Joodse bewoners hebben vele Landwachters, SD'ers en pro-Duitse politieagenten met de grootst mogelijke ijver getracht de achtergebleven ondergedoken Joden op te sporen en te arresteren voor overbrenging naar Westerbork en verder. Vele Joodse onderduikers zijn opgepakt en alsnog gedeporteerd. De arrestaties van Joodse onderduikers waren in Groningen vaak het gevolg van verraad.¹¹²⁴

Niet alleen Joodse onderduikers werden verraden.

Verzetsmensen

Ook verzetsmensen waren slachtoffers van verraad. Daarnaast speurden SD'ers en politieagenten fanatiek en actief naar verzetsmensen. Ook gaven opgepakte verzetsstrijders soms door slordigheid of uit angst voor marteling informatie over anderen.

*De zaak J.S.*¹¹²⁵ In Groningen was een tragische zaak die vondst van de volledige lijst van de knokploeg (KP) Groningen. Deze was in een ijzeren kistje begraven in een tuin in Groningen. Door het nachtelijke graven naar dit kistje kreeg de tijdelijke bewoonster van het huis argwaan. Zij schakelde de SD in. Die ontdekten het verborgen kistje met de lijst en arresteerden vele KP'ers. Deze KP'ers werden gemarteld op het Scholtenhuis en vervolgens in september en oktober 1944 in Westerbork geëxecuteerd.

Dat ook veel anderen arrestatie, mishandeling op het Scholtenhuis en in de concentratiekampen niet hebben overleefd, blijkt uit een lijst met 471 namen van omgekomen personen in het dossier van B.G. Haase.¹¹²⁶ Over diegenen die bij represailles van de Duitse bezetter in de provincie Groningen zijn omgekomen is een boek verschenen, met informatie over deze personen, de reden voor de represaille en plaats van overlijden.¹¹²⁷

Ook het oppakken van mannen geschikt voor de Arbeidsdienst werd op grote schaal door pro-Duitse politieagenten en Landwachters gedaan. Daarnaast gaven sommige NSB-burgemeesters lijsten van namen van mensen op die naar hun mening wel in Duitsland konden gaan werken of voor de Organisation Todt loopgraven konden graven. Door het Gewestelijk Arbeidsbureau werden zij opgeroepen en medisch gekeurd. Een NSB-arts keurde nagenoeg iedereen goed die bij hem kwam voor een medische keuring.¹¹²⁸ Daarnaast werden bij razzia's grote groepen mannen opgepakt en naar Duitsland gedeporteerd.¹¹²⁹ Velen hebben geprobeerd zich hieraan te onttrekken, en zijn ondergedoken.

Studenten en Nederlandse militairen

Daarnaast zijn studenten en Nederlandse militairen op grote schaal ondergedoken. Studenten na weigering om in 1943 de Loyaliteitsverklaring met de Duitse bezetters te tekenen; militairen om niet naar Duitse krijgsgevangenkampen afgevoerd te worden. In mei 1942 riep de Duitse bezetter de

Joodse inwoners opgegeven aan procureur-generaal van Leeuwarden op 22-12-1942. Archief CABR, inv. nr. 75350: meewerken aan razzia op Joden in november 1943 in Sneek.

¹¹²³ Archief CABR, inv. nr. 75567, 71674.

¹¹²⁴ De informatie over ondergedoken en gearresteerde Joden en in Groningen doodgeschoten Joden wordt overgedragen aan het Joods Historisch Museum om te worden opgenomen in het 'Digitaal Monument' van omgekomen Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog.

¹¹²⁵ Archief CABR, inv. nr. 75651.

¹¹²⁶ Archief CABR, inv. nr. 183.

¹¹²⁷ Monique Brinks, Jack Koolstra en Auke Piersma, *Represailles in Groningen. In de schaduw van het Scholtenhuis*, Uitgeverij Louise Grou, 2013.

¹¹²⁸ Archief CABR, inv. nr. 71674.

¹¹²⁹ Archief CABR, inv. nr. 207+75061, 651, 258+71427, 71689, 71675, 71683, 446, 75350, 75567 + 91922, 71362, 75382, 75047, 86, 183 + 75061, 75382, 71363, 76708, 26, 76537, 491, 492, 71707, 71451, 71435, 71455, 75240, 71430, 71421, 71494, 71542, 71543, 71544, 71571, 71577, 71458, 71477, 71464, 71462.

Nederlandse officieren op, die sinds mei 1940 gedomobiliseerd waren, om zich te melden bij hun kazernes. Hitler had opdracht gegeven tot deportatie van deze beroeps- en reserveofficieren. In mei 1943 kwam een verordening dat ook onderofficieren en soldaten zich moesten melden. Hierop volgde een hard neergeslagen staking. Vele militairen doken daarop onder.¹¹³⁰

Gijzelaars

Op 17 mei 1942 werd bekendgemaakt dat de Duitse bezetter 460 vooraanstaande Nederlanders in gijzeling had genomen. Het argument hiervoor was: *'dat zij met de aanstichters van de tegen de bezettende gerichte kuiperijen sympathiseren'*. Onder hen waren vele personen met hoge maatschappelijke functies. Opgepakt werden onder anderen uit Groningen jhr. W.W. Feith, kinderrechter, N. Bolkestein, Gedeputeerde van Groningen en H.J.H. Nauta, burgemeester van Haren. Zij zouden alle drie na de oorlog raadsheer worden in de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden.

De nazi's dachten met deze mensen als onderpand het Nederlandse verzet in de greep te hebben en stelden dat zij bij onrust in het land gefusilleerd zouden worden. Er zijn inderdaad enkele gijzelaars gefusilleerd op 15 augustus 1942 en 16 oktober 1942, als vergelding voor verzetsacties. Na die datum zijn geen vastgehouden gijzelaars meer gefusilleerd.¹¹³¹

Naast alle hierboven genoemde groepen slachtoffers zijn ook gewone burgers getroffen door de wetteloosheid en rechteloosheid in de oorlog. De permanente angst om, zonder verklaring, zomaar gearresteerd te kunnen worden, heeft diep ingegrepen in de levens van velen en heeft tot ver na de oorlog een gevoel van angst en onveiligheid gegeven. De Duitse bezetter als overheid heeft de burgers niet beschermd, maar opgejaagd. De Duitse bezetter heeft op grote schaal eigendommen van Nederlandse ingezetenen onttrokken en fabrieken leeggeroofd. Daarnaast heeft de bezetter in het laatste jaar van de oorlog burgers uitgehongerd, en jacht gemaakt op mannen tussen de 16 en 45 om aan Duitse verdedigingswerken te werken, zowel in Nederland als in Duitsland. Levering van elektriciteit en gas waren door gebrek aan steenkolen vrijwel stilgelegd. De Duitse bezetter heeft op grote schaal land onder water gezet en gedreigd de hele watertoevoer naar Nederlandse ingezetenen stop te zetten en nog veel grotere stukken land onder water te zetten.¹¹³²

¹¹³⁰ Truus Witte 2009, p. 15-23.

¹¹³¹ M. de Keizer, *De gijzelaars van St. Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd*, A.W. Sijthoff, Alphen aan den Rijn, 1979, p. 13-21.

¹¹³² De Jong, Deel 10: Het laatste jaar, eerste helft, p. 1-262; tweede helft, p. 1216-1223.